

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:
ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ
ΤΗΣ ΜΑΡΙΑΣ ΠΑΝΑΓΟΥΛΗ
(Α.Μ.: 1012202003037)

**Θέμα: «Το φεμινιστικό κίνημα στην Ελλάδα από τις αρχές του 20ού αιώνα έως
τη δεκαετία του 1960»**

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Φωτεινή Πέρρα
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Ιάκωβος Μιχαηλίδης
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Θανάσης Χρήστου

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2022

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος.....	3
Εισαγωγή.....	5
Α΄ Κεφάλαιο	
Φεμινισμός.....	8
1.1. Η γέννηση μιας γυναικείας αδελφότητας.....	8
1.2. Τα πρώτα στάδια της γυναικείας ανεξαρτητοποίησης (1887-1918).....	11
1.3. Ο φεμινισμός της Καλλιρρόης Παρρέν – Εφημερίς των Κυριών (1887-1907).....	12
Β΄ Κεφάλαιο	
Η φεμινιστική κίνηση στην Ελλάδα.....	16
2.1. Σημαντικές προσωπικότητες γυναικών που συνέβαλλαν στη χειραφέτηση της γυναίκας.....	16
2.2. Η μισθωτή εργασία των γυναικών τα πρώτα χρόνια του 20ού αιώνα στην Ελλάδα.....	20
2.3. Οι γυναίκες ως δημόσιοι υπάλληλοι.....	23
Γ΄ Κεφάλαιο	
Η Γυναίκα της αντίστασης.....	27
3.1. Οι γυναίκες την περίοδο του μεσοπολέμου (1920 – 1936).....	27
3.2. Κατοχή και εμφύλιος πόλεμος (1936 – 1951).....	32
3.3. Η γυναικεία εξαθλίωση – η εκπόρνευση των γυναικών.....	35
3.4. Η θέση της γυναίκας στον εμφύλιο πόλεμο και η παρουσία της σε ΕΑΜΙΚΕΣ αντιστασιακές οργανώσεις.....	37
Δ΄ Κεφάλαιο	
Η γέννηση ενός φεμινιστικού κινήματος για τη διεκδίκηση των γυναικείων πολιτικών δικαιωμάτων (1918 – 1940).....	41
4.1. Κινητοποιήσεις φεμινιστριών (1928 – 1930).....	41
4.2. Οι πρώτες γυναίκες εκλογείς (1930 – 1934).....	43
Ε΄ Κεφάλαιο	
Ο δύσκολος δρόμος για την ισοπολιτεία (1940 – 1952).....	47
5.1. Οι πρώτες συζητήσεις για τη γυναικεία ψήφο στο Δ.Σ. Αθηναίων (1945).....	47

5.2. Η πρώτη συμμετοχή Ελληνίδων γυναικών σε εκλογές (15.4.1951).....	48
5.3. Το Σύνταγμα του 1952 και η μη θέσπιση ισοπολιτείας των γυναικών.....	50
5.4. Απονομή ισοπολιτείας για τις Ελληνίδες (1952).....	51
5.5. Η πρώτη ψήφος Ελληνίδων γυναικών σε βουλευτικές εκλογές (18.1.1953)...	53
5.6. Η συνέχιση των προσπαθειών για ισοπολιτεία (1952 – 1956).....	56
5.7. Νομικές ρυθμίσεις (1952 – 1967).....	57
Επίλογος.....	63
Πηγές και Βιβλιογραφία	66
Παράρτημα.....	70
Περίληψη.....	71

Πρόλογος

Κατά τη διάρκεια της φοίτησής μου στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών, «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία: Νέες θεωρήσεις και προοπτικές», του Τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών, της Σχολής Ανθρωπιστικών Επιστημών και Πολιτισμικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, αισθάνθηκα πως με τη βοήθεια των καθηγητών μου, διεύρυνα αρκετά τις ιστορικές μου γνώσεις. Στη διάρκεια του μεταπτυχιακού αγγίξαμε πολλά κομμάτια της ιστορίας, ωστόσο από μεριάς μου υπήρξε ένα τεράστιο ενδιαφέρον για τη δράση του κινήματος του φεμινισμού και την πορεία των γυναικών στην Ελλάδα από τις αρχές του 20ού αιώνα έως τα τέλη τις δεκαετίας του '60. Θέλησα να ερευνήσω κομμάτια της ιστορίας των γυναικών, τις συνθήκες πάνω στις οποίες διαμόρφωσαν το κίνημά τους, για το ποιά ήταν τα επιτεύγματά τους εκείνη τη χρονική περίοδο και για το ποιές δυσκολίες αντιμετώπισαν εκείνες οι δυναμικές γυναίκες, μελετώντας τις προσωπικότητες μερικών από αυτές. Εκτός όμως από την επιθυμία μου αυτή, θέλησα και προσπάθησα να καταγράψω την στάση των ανδρών απέναντι στις γυναίκες, αλλά και τα πιθανά αίτια αυτής της συμπεριφοράς. Η στάση των ανδρών ανά χρονικές περιόδους αλλάζει.

Η επιλογή του συγκεκριμένου θέματος, είναι απότοκος του θαυμασμού στο πρόσωπο των γυναικών αυτών. Έπειτα λοιπόν από τη συζήτηση με τον υπεύθυνο καθηγητή κ. Χρήστου Θανάση, η συγγραφή της διατριβής μεταπτυχιακής ειδίκευσής μου έγινε πράξη και επιθυμώ να τον ευχαριστήσω για τη δυνατότητα αυτή που μου προσέφερε.

Η συγκεκριμένη διπλωματική εργασία είναι αποστάλαγμα μιας σειράς αμοιβαίας επίδρασης με πολλά άτομα, που το κάθε ένα από αυτά διαδραμάτισε ένα σπουδαίο ρόλο στην επεξεργασία της. Θα ήθελα λοιπόν να διαθέσω τη συγκεκριμένη σελίδα για να ευχαριστήσω τους ανθρώπους αυτούς για τη βοήθειά τους. Σε αυτό το σημείο νιώθω την ανάγκη να αποδώσω τις ειλικρινείς ευχαριστίες μου, σε αυτούς που συνέβαλλαν στην αποπεράτωση και την τελειοποίηση της προσπάθειας αυτής.

Αρχικά, θα ήθελα να ευχαριστήσω, την επιβλέπουσα καθηγήτρια της διατριβής μεταπτυχιακής ειδίκευσής μου, κυρία Φωτεινή Πέρρα, για την υποστήριξη, τις κεφαλαιώδεις συμβουλές, καθώς και για τη σύναρση που μου παρείχε αυτό το χρονικό διάστημα. Ακόμα θα ήθελα να ευχαριστήσω τους συνεπιβλέποντες

καθηγητές, τον κύριο Ιάκωβο Μιχαηλίδη και τον κύριο Θανάση Χρήστου για την αδιάκοπη συμπαράσταση και ενθάρρυνση που μου χάρισαν.

Τέλος, επιθυμώ να εκφράσω τις ειλικρινείς μου ευχαριστίες σε όλους αυτούς που με έμαθαν να ξεπερνάω τις δυσκολίες και έγιναν αρωγοί στο να γίνουν διαχειρίσιμοι οι συμβιβασμοί όλων αυτών των χρόνων σπουδών. Συγκεκριμένα, την οικογένειά μου και μερικούς αξιόλογους και αγαπητούς ανθρώπους που γνώρισα και συναναστράφηκα στη διάρκεια των σπουδών μου. Σε αυτούς οι οποίοι καθημερινά στέκονταν στο πλάι μου και μου έδιναν κίνητρο με τις θετικές τους σκέψεις, βοηθώντας με να εκπληρώσω τους στόχους που είχα θέσει. Ένα τεράστιο ευχαριστώ θα ήθελα να δώσω στους ανθρώπους μου, στους γονείς και τα αδέρφια μου, που αποδέχθηκαν και συνεχίζουν να αποδέχονται τις επιλογές μου. Στην οικογένειά μου που με στήριζε όλο αυτό το διάστημα και που χωρίς αυτή τίποτα από όσα έχω κατορθώσει έως σήμερα δε θα αποτελούσε πραγματικότητα. Το μεγαλύτερο ευχαριστώ, θέλω να το πω στην μητέρα μου, που ποτέ δεν με εγκατέλειψε και πάντα δεχόταν την γκρίνια μου, καθησυχάζοντάς με κάθε στιγμή που το άγχος και ο φόβος μου, ξεπερνούσε τα όρια. Όπως είχε πει και ο Ναπολέων Βοναπάρτης : **«Η μελλοντική εξέλιξη του ανθρώπου είναι πάντα αποτέλεσμα των όσων έκανε η μητέρα του»**.

Εισαγωγή

Σκοπός της παρούσης διπλωματικής διατριβής, είναι να καταγραφεί το φεμινιστικό κίνημα και η πορεία των Ελληνίδων γυναικών από τις αρχές του 20ού αιώνα, έως τα τέλη της δεκαετίας του '60.

Η επιλογή του θέματος βασίστηκε στη ιδέα πως οι γυναίκες πρέπει να έχουν δύναμη, ελευθερία και αυτενέργεια, στην ιδέα αυτήν τη ριζοσπαστική, πως οι γυναίκες είναι άνθρωποι, πως πρέπει να ελέγχουν οι ίδιες το σώμα τους και να είναι ισάξιες και ισοδύναμες με τους άνδρες. Ωστόσο, μέχρι και σήμερα, έπειτα από πολύχρονους αγώνες, οι γυναίκες συνεχίζουν να διαμαρτύρονται, προσπαθώντας να διεκδικήσουν τα αυτονόητα δικαιώματά τους.

Στο πρώτο κεφάλαιο, γίνεται αναφορά στο φεμινισμό και στη γέννηση της γυναικείας αδελφότητας. Αρχίζουμε από τον 19^ο αιώνα, στη διάρκεια του οποίου γεννιέται η φεμινιστική συνείδηση και πολλές γυναίκες αρχίζουν να αμφισβητούν πεδία πολιτικού και κοινωνικού αποκλεισμού. Η θεωρία του φεμινισμού, όπως αναγράφεται και στη διπλωματική εργασία, προσπαθεί να παρουσιάσει τη γυναικεία καταπίεση και να υποστυλώσει την ισοτιμία μεταξύ των δύο φύλων. Αρχικά, ο φεμινισμός εστιάζει στο δικαίωμα των γυναικών που αφορά τη μόρφωση, με τις πρώτες γυναίκες που τον ασπάζονται να είναι δασκάλες. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, αρχίζει να γίνεται λόγος για δικαίωμα ψήφου και οι γυναίκες ξεκινούν να οραματίζονται μια ουσιαστική συμμετοχή στην πολιτική, κάνοντας τον αποκλεισμό τους να μην είναι αυτονόητος. Στη συνέχεια του ίδιου κεφαλαίου, γίνεται αναφορά στο φεμινισμό της Καλλιρρόης Παρρέν, αυτής της δυναμικής γυναίκας που υπήρξε πρωτοπόρος στο θέμα της παροχής του δικαιώματος ψήφου στο γυναικείο φύλο, ήδη από το 1890. Επίσης, γίνεται αναφορά στην Εφημερίδα των Κυριών, της οποίας στόχος ήταν η αφύπνιση της συνείδησης των γυναικών της χώρας.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, γίνεται αναφορά στη φεμινιστική κίνηση στην Ελλάδα, η οποία ουσιαστικά ξεκίνησε από την Καλλιρρόη Παρρέν και καταστράφηκε το 1936, με την διακήρυξη της δικτατορίας του Μεταξά. Στη συνέχεια, γίνεται μνεία σε σημαντικές προσωπικότητες γυναικών, που συνέβαλλαν στη χειραφέτηση της γυναίκας, όπως αυτή της Μαρίας Νεγρεπόντη, της προέδρου του «Συνδέσμου για τα δικαιώματα της γυναίκας», ο οποίος ιδρύθηκε το 1920, όταν άρχισε ο αγώνας για την ανεξαρτητοποίηση της γυναίκας. Ακολούθως, τονίζεται η μισθωτή εργασία των γυναικών τα πρώτα χρόνια του 20^{ου} αιώνα στην Ελλάδα. Στα μέσα του 1930, οι

γυναίκες καταφέρνουν να αποκτήσουν ανώτερα διπλώματα και επαγγέλματα με σταθερές και καλές απολαβές, κάτι που θα οδηγήσει σε έντονες αντιδράσεις, με απώτερο στόχο τον περιορισμό της γυναίκας στο σπίτι. Σε συνέχιση του κεφαλαίου, γίνεται αναφορά στις γυναίκες ως δημόσιοι υπάλληλοι, οι οποίες εργάζονταν πάνω στη διοίκηση, τη δικαιοσύνη, την εκπαίδευση και τα ΓΤΤ, ενώ η παρουσία τους στο διπλωματικό σώμα, στις ένοπλες δυνάμεις, στο δικαστικό τομέα και σε σώματα ασφαλείας, απαγορεύονταν δια ροπάλου.

Στο τρίτο κεφάλαιο, δίνεται έμφαση στην γυναίκα την περίοδο του μεσοπολέμου (1920-1936). Εκείνη την περίοδο, το δικαίωμα της ψήφου έγινε ενεργό αίτημα, ωστόσο η ηγεμονική στάση του κράτους εξακολουθούσε να αρνείται την αναγνώριση των δικαιωμάτων σε πολιτικό και κοινωνικό τομέα για τη γυναίκα. Η πόλη εκσυγχρονίζεται, η παρουσία της γυναίκας έξω από το σπίτι παύει να αποτελεί πρόκληση, ωστόσο δεν εξισώνεται με τον άνδρα και η οικογένεια δεν παύει να έχει πατριαρχική μορφή. Η ένταξη της γυναίκας στη μισθωτή εργασία, υπήρξε μια από τις μεγαλύτερες αλλαγές στη διάρκεια του μεσοπολέμου και ένα γερό στήριγμα για να συνεχίσουν να διεκδικούν όλο και περισσότερα δικαιώματα. Έτσι το 1934, καταφέρνουν να διεκδικήσουν το δικαίωμα ψήφου στις τοπικές εκλογές και το κίνημα του φεμινισμού να αναπτύξει μια πρωτόγνωρη δυναμική. Σε συνέχεια του τρίτου κεφαλαίου, φτάνουμε στην περίοδο της κατοχής και του εμφυλίου πολέμου, όταν ο Μεταξάς έχοντας την εξουσία, κατήγγησε το Σύνταγμα, επιβάλλοντας δικτατορία και έθεσε τη χώρα σε απολυταρχία, διακόπτοντας την ομαλή εξέλιξη της χώρας σε όλους τους τομείς αλλά και τα αιτήματα των γυναικών, αφού ήταν αντίθετος στην παραχώρηση δικαιωμάτων στο γυναικείο φύλο. Οι ίδιες εκείνη τη περίοδο έθεσαν τα θέλω τους σε δεύτερη μοίρα, καθώς ως κύριο σκοπό είχαν να βοηθήσουν την πατρίδα και το κράτος τους. Μετά την απελευθέρωση της χώρας, οι γυναίκες κάνουν μια ακόμα προσπάθεια πάνω στη διεκδίκηση του δικαιώματος της ψήφου το οποίο και κατάφεραν τον Απρίλιο του 1951, όμως μόνο σε δημοτικές και κοινοτικές εκλογές. Ακολούθως, στο ίδιο κεφάλαιο γίνεται λόγος στο αντιστασιακό κίνημα και την εκπόρνευση των γυναικών για το καλό της πατρίδας. Η παρουσία της γυναίκας στις ΕΑΜΙΚΕΣ αντιστασιακές οργανώσεις ήταν αισθητή και άκρως σημαντική.

Στο τέταρτο κεφάλαιο, τονίζεται η γέννηση του φεμινιστικού κινήματος, η διεκδίκηση γυναικείων πολιτικών δικαιωμάτων (1918-1940) και οι κινητοποιήσεις των φεμινιστριών (1928-1930).

Στο πέμπτο και τελευταίο κεφάλαιο, τονίζεται η προσπάθεια διεκδίκησης των πολιτικών δικαιωμάτων των γυναικών μέσω κινητοποιήσεων, καθώς και η δυσκολία επίτευξης του έργου τους για την κατάκτηση της ισοπολιτείας, η οποία αποδόθηκε ύστερα από πολλές διαβουλεύσεις. Ως σημαντικοί σταθμοί της θέσπισης της ισοπολιτείας, ορίζονται η πρώτη συμμετοχή Ελληνίδων γυναικών σε εκλογές τοπικής αυτοδιοίκησης το 1951 και η πρώτη ψήφος των Ελληνίδων σε βουλευτικές εκλογές το 1953. Η διατριβή μεταπτυχιακής ειδίκευσης, ολοκληρώνεται με αναφορά στις νομικές ρυθμίσεις, που ακολούθησε το Σύνταγμα της ισοπολιτείας των γυναικών το 1952 και που έλαβαν τέλος με την έναρξη της στρατιωτικής δικτατορίας το 1967, οπότε και αναστάλθηκαν όλες οι δραστηριότητες, συμπεριλαμβανομένων και των γυναικείων ζητημάτων.

Α' Κεφάλαιο

Φεμινισμός

1.1. Η γέννηση μιας γυναικείας αδελφότητας

Ο 19^{ος} αιώνας, κατά γενική ομολογία, αποτελεί τον αιώνα στη διάρκεια του οποίου γεννιέται η φεμινιστική συνείδηση. Πολλές γενιές γυναικών, που είχαν τη δυνατότητα να έχουν πρόσβαση στη δημόσια σφαίρα, άρχισαν να αμφισβητούν έντονα πεδία πολιτικού και κοινωνικού αποκλεισμού, που είχαν επιβληθεί από την πατριαρχική κοινωνία. Την ίδια περίοδο και μέχρι τα μέσα του 1910 στην Ελλάδα, μπορεί να θεωρηθεί ότι ο φεμινιστικός λόγος, εκφράστηκε ολοκληρωτικά, όπως θα έλεγε κανείς, μέσα από την πολυσχιδή δράση της Καλλιρρόης Παρρέν και της Εφημερίδος των Κυριών, η οποία δημιούργησε ένα δυνατό προηγούμενο που έλαβαν οι οργανώσεις των γυναικών κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου. Αυτή η δραστηριότητα, σήμανε τον απεγκλωβισμό πολλών αστών γυναικών από την ιδιωτική σφαίρα, οι οποίες στα τέλη του 19ου αιώνα ίδρυσαν φιλανθρωπικά και πατριωτικά σωματεία ή έγραφαν ποίηση, θέατρο και λογοτεχνία.¹

Το φύλο πάντα επηρέαζε τη θέση των ατόμων σε μια κοινωνία. Η εξουσία του ανδρικού φύλου, υπάρχει σε όλες τις όψεις της οικονομικής, κοινωνικής, πολιτιστικής και πολιτικής ζωής. Οι άνδρες, βρίσκονται στο υψηλότερο σημείο της πυραμίδας και η προσφορά και η αξία τους δεν συγκρίνεται ή εκτιμάται περισσότερο από αυτή των γυναικών. Αντιθέτως, οι γυναίκες τοποθετούνται στη βάση της πυραμίδας αυτής, ανεξαρτήτως κοινωνικής τάξης.

Η θεωρία του φεμινισμού, έχει πολλές οπτικές, δεν αποτελεί μια αδιαίρετη θεωρία. Αντιθέτως, κάθε μια από αυτές προσπαθεί να παρουσιάσει τη γυναικεία καταπίεση, να αναλύσει τις αιτίες της, καθώς και τις συνέπειές της στην κοινωνία και να εκθέσει στρατηγικές για την απελευθέρωση των γυναικών.² Σε γενικές γραμμές, ο φεμινισμός υποστυλώνει την ισοτιμία μεταξύ των δυο φύλων, στην πολιτική, κοινωνική και οικονομική ζωή. Παραδείγματος χάριν, η Lerner παρουσιάζει τον φεμινισμό ως «έναν αγώνα ή πάλη που διεξάγεται από τις γυναίκες προκειμένου να ανυψώσουν τη θέση τους κοινωνικά, πολιτικά, οικονομικά, πολιτιστικά και να ενισχύσουν την αυτοεκτίμησή τους»³. Η Dahlerup, περιγράφει τον φεμινισμό ως

¹ Κ. Σκλαβενίτη, *Τα γυναικεία έντυπα 1908-1918*, Αθήνα 1988, τ.198, σ. 14.

² Γ. Παπαγεωργίου, *Ηγεμονία & Φεμινισμός*, Αθήνα 2004, σ. 86.

³ G. Lerner, *The Creation of Feminist Consciousness*, New York: Oxford University Press 1993, σ. 236

κοσμοθεωρία αγωνιστικού χαρακτήρα, που «έχει ως στόχο να πάρει τις διακρίσεις εις βάρος των γυναικών, να σταματήσει την υποβάθμιση του ρόλου της γυναίκας και να σπάσει την ανδρική κυριαρχία»⁴.

Το κίνημα του φεμινισμού, μπορούμε να πούμε ότι στηρίζεται σε μια κοσμοθεωρία, η οποία, χρησιμοποιείται για να καθοδηγήσει τη δράση, ενώ το φεμινιστικό κίνημα αποτελεί την αξιοποίηση της οργανωμένης συλλογής ιδεών στην πράξη. Μια δράση χωρίς την ιδεολογία δεν έχει νόημα, γιατί δεν υπάρχει ένα πλαίσιο κατανόησης της δράσης και από την άλλη, η ιδεολογία χωρίς τη δράση δεν έχει καμία εφαρμογή, οπότε δεν μπορεί κανείς να πει αν είναι αποτελεσματική. Το επακόλουθο της δράσης δεν είναι πάντα το αναμενόμενο, και αρκετές φορές, ένα κίνημα δεν πετυχαίνει τους σκοπούς του. Ωστόσο η όλη διαδικασία είναι μείζονος σημασίας για το κίνημα, ανεξαρτήτως αποτελέσματος.⁵

Ο φεμινισμός θα μπορούσε να οριστεί ως κίνημα ριζοσπαστικό, φιλελεύθερο, μαρξιστικό, υπαρξιακό και σοσιαλιστικό. Στα τέλη του 19ου αιώνα και κατά τα πρώτα χρόνια του 20ού αιώνα, το ελληνικό γυναικείο κίνημα κάνει την εμφάνισή του, και όπως συνέβαινε και σε όλες τις Ευρωπαϊκές χώρες, αρχικά εστιάζει στο δικαίωμα των γυναικών που αφορά τη μόρφωση. Οι πρώτες ελληνίδες γυναίκες που ασπάζονταν το κίνημα του φεμινισμού είναι δασκάλες. Εάν ένα άτομο δεν έχει γνώση ανάγνωσης και γραφής, δεν είναι ικανό να θεωρηθεί «δρών υποκείμενο», δηλαδή να άρει τη ζωή στα χέρια του και να πάρει αποφάσεις για αυτή ώστε να ζήσει όπως αυτός επιθυμεί.

Αξίζει να σημειώσουμε, ότι ο φεμινισμός στα αρχικά χρόνια που έκανε την εμφάνισή του, δε θεωρούνταν κάποια αυτοτελή ιδεολογία. Οι πρωτοπόρες φεμινίστριες αποζητούσαν τη ριζική αλλαγή των ήδη υπαρχόντων ιδεολογιών, με σκοπό να θεωρήσουν το γυναικείο φύλο, ως μια ομάδα που δεχόταν τεράστια στέρηση στα δικαιώματά του. Με αφορμή λοιπόν τη στέρηση των δικαιωμάτων των γυναικών στον πολιτικό τομέα, ο φεμινισμός δραστηριοποίησε έναν μεγάλο αριθμό γυναικών στη Δύση, οι οποίες έδιναν τον δικό τους αγώνα για τα πολιτικά και τα κοινωνικά τους δικαιώματα. Ο φεμινισμός αλλιώς, όταν εμφανίστηκε, αντιπροσώπευε ένα ποσοστό γυναικών, που προέρχονταν από μεσαίες ή και υψηλές τάξεις, οι οποίες ζητούσαν να έχουν τα ανθρώπινα δικαιώματα. Αποζητούσαν θα έλεγε κανείς μια αλλαγή και αναθεώρηση των απόψεων, που αφορούσαν το φύλο

⁴ D. Dahlerup, *The New Women's Movement*, London: Sage, 1986, σ. 6

⁵ Γ. Παπαγεωργίου, *Ηγεμονία & Φεμινισμός*, Αθήνα 2004, σ. 87-89

τους, χωρίς ωστόσο να επιδιώκουν ριζική αλλαγή της ιδεολογίας που επικρατούσε εκείνη την εποχή.⁶

Η πρώτη αμφισβήτηση άρχισε στην Αγγλία με την Mary Wollstonecraft, η οποία το 1792 δημοσίευσε το βιβλίο της *Vindication of the Rights of Womans*. Η ίδια τάχθηκε υπέρ των γυναικείων δικαιωμάτων, βασισμένη στις αρχές του ατομικισμού.⁷

Το δεύτερο κίνημα του φεμινισμού, αρχίζει ύστερα από την λήψη του δικαιώματος ψήφου σε δυτικές κοινωνίες. Το δικαίωμα της ψήφου άρχισε δειλά να κατακτάται σε πολλές χώρες της Ευρώπης, ωστόσο μετά την απόκτησή του, κουρασμένο από τις μάχες του, το γυναικείο κίνημα, πέρασε σε μια περίοδο ύφεσης, στη διάρκεια της οποίας μειώθηκε η δραστηριότητά του. Οι γυναίκες είχαν ζητήσει κοινωνική δικαιοσύνη, δεν είχαν ζητήσει να αλλάξει ο ρόλος τους, απλώς ζητούσαν περισσότερα δικαιώματα και ίση συμμετοχή στην κοινωνία. Αυτός ήταν ο φεμινισμός των δικαιωμάτων (1960-1980). Κατάφεραν να κατοχυρώσουν ευρύτερα πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα, όπως: ισάξια δικαιώματα στον χώρο της εργασίας, δικαίωμα στην άμβλωση και στη διαδικασία της αναπαραγωγής, αλλά και φύλαξη από την ενδοοικογενειακή βία και κατάφεραν να διαχωρίσουν την έννοια του βιολογικού από το κοινωνικό φύλο. Τέλος, άρχισε να γίνεται λόγος και συζητήσεις για την πατριαρχία ως θεμελιώδης κοινωνική σχέση που τροφοδοτεί και διατηρεί την καταπίεση και υποβίβαση των γυναικών, αλλά και πολλά άλλα ζητήματα.⁸

Τέλος, έχουμε το φεμινισμό της διαφοράς (1980-σήμερα), ο οποίος εμφανίζεται ως συνέχιση και αμφιλογία του δεύτερου κινήματος και επισημαίνει τη φεμινιστική πολιτική της ιδιότητας του «διαφέρειν». Από τη δεκαετία του '90 και μετά, γίνεται αντιληπτή μια αύξηση και μια διάσπαση των γυναικείων κινημάτων, διεκδικήσεων και πρωτοβουλιών, και των λόγων που αναπτύσσουν.

⁶ Γ. Παπαγεωργίου, *ό. π.*, σ. 90-91

⁷ Γ. Παπαγεωργίου, *ό. π.*, σ. 92-96

⁸ Γ. Παπαγεωργίου, *ό. π.*, σ. 101-107

1.2. Τα πρώτα στάδια της γυναικείας ανεξαρτητοποίησης (1887-1918)

«Δεν υπάρχει ίσως χώρα, εις την οποίαν το ζήτημα της επισήμου επεμβάσεως της γυναικός εις την πολιτικήν να εθεωρήθη ως η πλέον γελοία ουτοπία, όσον η Ελλάς. Αλλά και δεν υπάρχει βεβαίως χώρα, εις την οποίαν αι γυναίκες [...] να υποβάλλωνται εις κάθε είδους θυσίας χάριν της πολιτικής, όσον η Ελλάς»

[Κ. Παρρέν], 1906 ⁹

Στις 8 Μαρτίου του 1887, η ιστορία της γυναικείας αμφισβήτησης στην Ελλάδα, σφραγίστηκε με την εμφάνιση ενός περιοδικού, που αποτέλεσε τομή στην κατάταξη των γυναικών απέναντι στα πολιτικά δικαιώματά τους. Αυτό συνέβη διότι, η Εφημερίδα των Κυριών, αποτέλεσε την πρώτη εφημερίδα που υποστήριξε τη γυναικεία χειραφέτηση με συστηματικό ρυθμό, ήδη από τα πρώτα φύλλα της, όπου και τάχθηκε υπέρ της ανάμειξης των γυναικών στα κοινά.

Η γέννηση ενός γυναικείου χειραφετικού ρεύματος, δηλώνει πως οι γυναίκες διεκδικούσαν την καλύτερευση της κοινωνικής τους θέσης, με απώτερο στόχο την ελεύθερη είσοδό τους στην αγορά, την κοινωνία των πολιτών και την πολιτεία.¹⁰

Μέχρι το 1908, η αρνητική στάση του ελληνικού κράτους στο να προσλάβει ως υπαλλήλους σε υπηρεσίες του δημοσίου γυναίκες, σε μια εποχή που οι ανάγκες της κοινωνίας, ωθούσαν έναν αριθμό γυναικών στη μισθωτή εργασία, δείχνει το μέτρο αντίστασης που υπήρχε. Η αρνητική λοιπόν στάση που υπήρχε στην ένταξη των γυναικών στη δημοσιοϋπαλληλία, δείχνει ότι οι γυναίκες αποκλείονταν από εκείνον τον χώρο στον οποίο ο πολίτης, προσφέροντας τις υπηρεσίες του, εξασφάλιζε τα απαραίτητα για τη ζωή του. Ήταν σα να πιστεύουν πως θα απειλούνταν, αν οι γυναίκες αποκτούσαν το δικαίωμα να υπηρετούν το κράτος, καθώς δε θα ήταν πλέον εφικτό να τους αμφισβητείται το δικαίωμα του να ψηφίζουν. Η κοινωνική αντίληψη λοιπόν που επικρατούσε, επέβαλε πολιτισμική και οικονομική εξάρτηση των γυναικών. Η διεκδίκηση λοιπόν του δημοσίου χώρου από τις πρώτες Ελληνίδες, που επιδίωξαν τη χειραφέτηση του φύλου τους, είχε δυο άξονες: την είσοδο των γυναικών σε όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες και την υπεράσπιση του δικαιώματος στη μισθωτή εργασία.

Η συναίσθηση της πραγματικότητας των γυναικών, στο γεγονός ότι στερούνταν τα πολιτικά τους δικαιώματα και η συνειδητοποίησή τους ότι δεν

⁹ «Αι ηρωίδες της πολιτικής» στην *Εφημερίς των Κυριών*, αρ. φ. 893, 1906, σ. 1, στο εξής βλ. ΕφτΚ

¹⁰ Ε. Αβδελά, *Δημόσιοι υπάλληλοι γένους θηλυκού. Καταμερισμός της εργασίας κατά φύλο στον δημόσιο τομέα, 1908-1955*, Αθήνα 1990, σ. 17-18

αναγνωρίζονται ως πολίτες, ήταν ένα κοινωνικό δεδομένο σε μια περίοδο στην οποία το αίτημα της ψήφου των γυναικών σε αρκετά κράτη της δύσης, αποκτούσε μαζικότητα. Η Εφημερίδα των Κυριών, έκανε δημοσιεύσεις από τη διεθνή φεμινιστική κίνηση και η ίδια η εκδότρια είχε πάρει μέρος σε διεθνή συνέδρια. Σε ένα από αυτά τα συνέδρια, η θέση των γυναικών στην Ελλάδα περιγράφεται από αυτή, ως εξής: «Στερούμαστε το σύνολο των πολιτικών μας δικαιωμάτων. Απολαμβάνουμε ελάχιστες ατομικές ελευθερίες. Η εργασία στο δημόσιο τομέα, στις τέχνες και τα επαγγέλματα είναι κλειστή σε μας. Αλλά έχουμε ενώσει τις δυνάμεις μας κι έχουμε δουλέψει [...] για την πρόοδο των γυναικών».¹¹

Τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, οι γυναίκες που συμμετείχαν στην κίνηση για τη χειραφέτηση του γυναικείου φύλου, ξεκίνησαν να οραματίζονται μια πιο ουσιαστική συμμετοχή στην πολιτεία. Εκείνη ήταν και η χρονική περίοδος που, άρχισαν υπαινικτικά να μιλούν για το πιο απαγορευμένο δικαίωμα για αυτές, δηλαδή την ψήφο. Το ερώτημα λοιπόν, για το εάν οι γυναίκες έπρεπε να διαθέτουν δικαίωμα στα πολιτικά δρώμενα, πήρε στα τέλη του αιώνα μια νέα μορφή. Άρχισε λοιπόν, να γίνεται λόγος και να θίγεται ως κοινωνικό ζήτημα, ταράζοντας τις παγιωμένες αντιλήψεις. Ο αποκλεισμός των γυναικών έπαψε να είναι αυτονόητος.

1.3. Ο φεμινισμός της Καλλιρρόης Παρρέν- Εφημερίς των Κυριών (1887-1907)

Πολλά χρόνια πριν, ένας κύκλος γυναικών διεκδίκησε την είσοδό του στην πολιτική σκηνή της χώρας, αναπτύσσοντας ένα πρωτο-φεμινιστικό λόγο γύρω από το έντυπο Εφημερίδα των Κυριών, συσπειρωμένος γύρω από την εκδότριά του, Καλλιρρόη Παρρέν. Η τελευταία, (Καλλιρρόη Σιγανού), ήταν πτυχιούχος δασκάλα και είχε γεννηθεί στο Ρέθυμνο το 1861. Είχε υπάρξει διευθύντρια στο Παρθεναγωγείο της ελληνικής κοινότητας στην Οδησό και ήταν παντρεμένη με τον Γάλλο ιδρυτή του Αθηναϊκού Πρακτορείου Ειδήσεων, Ζαν Παρρέν. Η Καλλιρρόη Παρρέν, το 1887 ξεκίνησε να συντάσσει την Εφημερίδα των Κυριών, ακολουθώντας πια την καριέρα της ως η πρώτη ελληνίδα δημοσιογράφος. Το έντυπο αυτό κράτησε μέχρι το 1915, εικοσιοκτώ δηλαδή χρόνια αργότερα. Ακόμα, υπήρξε ιδρυτικό μέλος στην Ένωση Ελληνίδων, του Πατριωτικού Συνδέσμου (1898) και του Λυκείου Ελληνίδων (1910).

¹¹ C. Parren, *The solidarity of human interests. An address*, στο M.R. Sewall (επιμ.), *The World's Congress of Representative Women*, Σικάγο 1894, σ. 642. Από δική μου μετάφραση.

Θα εξοριστεί το 1918 στην Ύδρα, εξαιτίας βασιλικών φρονημάτων, από την κυβέρνηση του Βενιζέλου.¹² Η Καλλιρρόη Παρρέν, υπήρξε πρωτοπόρος στο θέμα της παροχής του δικαιώματος ψήφου στο γυναικείο φύλο, ήδη από τη δεκαετία του 1890.

Η Εφημερίδα των Κυριών, είχε άμεσο στόχο την αφύπνιση της συνείδησης των γυναικών της χώρας, αναλαμβάνοντας την εισαγωγή φεμινιστικών αντιλήψεων στο ελληνικό κοινό για πρώτη φορά. Με την έννοια αυτή, η εφημερίδα κέρδισε τον τίτλο της πρώτης ελληνικής φεμινιστικής δραστηριότητας. Ο φεμινισμός της Καλλιρρόη Παρρέν, ήταν πολιτικοποιημένος και διαποτισμένος με εθνικιστικό πνεύμα.

Η σπανιότητα της ύπαρξης γυναικείων άρθρων που αφορούσαν το θέμα της παροχής πολιτικών δικαιωμάτων στις Ελληνίδες γυναίκες, υποδηλώνει τη δυσκολία του γυναικείου φύλου, να θέσει δημόσια το ζήτημα της συμπερίληψής τους στην πολιτεία, την στιγμή που κάθε δημοσιότητα, γινόταν αντικείμενο οξύτατων αντιδράσεων.¹³

Ωστόσο, μερικούς μήνες μετά την εμφάνιση της Εφημερίδας των Κυριών, η Καλλιρρόη Παρρέν ανέπτυξε θετικές κρίσεις, που είχαν σχέση με τη συμμετοχή των γυναικών στις προτσές της εκλογής. Έχοντας σκοπό να αντικρούσει κάποιες θεωρίες, που δέχονταν μόνο την οικιακή ενασχόληση των γυναικών, θεώρησε ως επιτακτική ανάγκη, να αναφερθεί εκ βαθέως στις πολιτικές κατακτήσεις των ομοφύλων της σε άλλες χώρες της Ευρώπης και της Αμερικής, όπου είχαν δοθεί στις γυναίκες εκλογικά δικαιώματα για τις τοπικές εκλογές. Όπως ανέφερε και η ίδια, αυτό είχε συμβεί, διότι είχαν καταλάβει την πρόοδο που θα είχε ένα έθνος με τη συμμετοχή των γυναικών σε υποθέσεις του δήμου.¹⁴

Όταν η Καλλιρρόη Παρρέν, έθεσε το αίτημα για απόκτηση εκλογικού δικαιώματος από τη μεριά των γυναικών, είχε επίγνωση για το ότι άνοιγε τη συζήτηση για ένα θέμα που παρέμενε ταμπού στην κοινωνία της Ελλάδας και που δεν είχε απασχολήσει πολλούς, παρά μόνο μερικούς νομομαθείς.¹⁵

¹² Fight Back, *Έθνος, Φύλο και Γυναικεία Κινήματα στην Ελλάδα 1880-1949*, Αθήνα 2021, σ. 31

¹³ Α. Ψαρρά, *Το μυθιστόρημα της χειραφέτησης ή Η “συνετή” ουτοπία της Καλλιρρόης Παρρέν*, επίμετρο στο Κ. Παρρέν, *Η χειραφετημένη*, Αθήνα 1999, σ. 419-425· Ε. Ριζάκη, *Οι «γράφουσες» Ελληνίδες. Σημειώσεις για τη γυναικεία λογοσύνη του 19^{ου} αιώνα*, Αθήνα 2007, σ. 187-226.

¹⁴ «Αι γυναίκες και η παρούσα δημοτική εκλογή», στην *ΕφτΚ* 37, 1887, σ. 1-2.

¹⁵ R.F., «TABU», *Encyclopaedia Britannica*, Σικάγο 1968, τ. 21, σ. 598-599: « Πολλοί κανόνες [...] των ταμπού συμβολίζουν σημαντικές κοινωνικές σχέσεις· για το λόγο αυτό, συνιστούν υποκατάστατα νόμων και τμήμα του ηθικού κώδικα της κοινωνίας». Από μετάφραση δική μου.

Η πρώτη διατύπωση του αιτήματος, περί εκλογικού δικαιώματος στις γυναίκες, δέχτηκε έντονες αντιδράσεις, που ανάγκασαν την Παρρέν σε οπισθοχώρηση. Αργότερα σε άρθρο της στο ημερολόγιο του Κωνσταντίνου Σκόκου, θέλησε να διαβεβαιώσει, πως η εξέγερση των γυναικών, δεν είχε στόχο τη διεκδίκηση πολιτικών δικαιωμάτων.¹⁶ Παραδέχτηκε, ότι δεν είχε ζητήσει την πολιτική χειραφέτηση της γυναίκας, παρά μονάχα μια πιο δίκαιη νομοθεσία.¹⁷

Σε πολλά άρθρα της, στην πρώτη παράγραφο, η Καλλιρρόη Παρρέν τόνιζε, προσπαθώντας να καθησυχάσει τις αναγνώστριές της, ότι ως σκοπό είχε να θίξει σε θεωρητικό πλαίσιο το ζήτημα των γυναικείων πολιτικών δικαιωμάτων.¹⁸

Η Καλλιρρόη Παρρέν αγωνίστηκε πολύ σκληρά για να εδραιώσει στη συνείδηση του συνόλου και να πείσει ότι οι γυναίκες ήταν ανθρώπινα όντα, όπως και οι άνδρες, και ότι έπρεπε να είναι οργανικά μέλη της κοινωνίας και της πολιτείας.

Όπως οι γυναίκες όφειλαν να είναι μέλη της κοινωνίας και της πολιτείας, έτσι και η πολιτική, αλλά και η πολιτεία, είχαν άμεση σχέση με τη ζωή τους. Πώς λοιπόν οι γυναίκες να αδιαφορούν για τα κοινά; Όπως πίστευε η Κ. Παρρέν, αν οι γυναίκες αδιαφορούσαν για τα κοινά, θα μπορούσε να υπάρξει κίνδυνος στρεβλής αντίληψης των παιδιών για την πολιτεία.

Η ίδια δε στεκόταν μόνο στο να υποδείξει το άδικο του εξοβελισμού του γυναικείου φύλου από την πολιτεία, αλλά επίκρινε με οξύτητα τον εγωισμό των ανδρών που αδιαφορούσαν για γυναικεία ζητήματα, ακόμα και για τη μητρότητα. Ακόμα περισσότερο, απέδιδε μομφές σε πολιτικούς της Ελλάδας που συνέχιζαν την εχθρική τους στάση απέναντι στη χειραφέτηση των γυναικών.

Η Καλλιρρόη Παρρέν, ήταν η μόνη που τολμούσε να σταθεί με θετική διάθεση απέναντι στο δικαίωμα της ψήφου των γυναικών. Αναμφισβήτητα, ήταν η πρώτη Ελληνίδα που διακήρυξε, πως η ισότητα των καθηκόντων έπρεπε να συμβαδίζει με την ισότητα των δικαιωμάτων. Έτσι άρχισε να υπάρχει αμφισβήτηση της αποκλειστικής εξουσίας των ανδρών.¹⁹

Ο φεμινισμός της Καλλιρρόης Παρρέν, ήταν αμιγώς φιλελεύθερος. Ωστόσο, αν η ελευθερία της φιλελεύθερης παράδοσης, ήταν ατομικιστική, η έννοια της

¹⁶ Κ. Παρρέν, *Το γυναικείον ζήτημα, Ετήσιον Ημερολόγιον Κ. Φ. Σκόκουτου έτους 1889*, Αθήνα 1888, σ. 193.

¹⁷ Κ. Παρρέν, «Η Ελληνίς γυνή του 19ου αιώνας εν τη ιστορία, τη φιλολογία και τη φιλανθρωπία», *ΕφτΚ* αρ.φ. 123, Αθήνα 1889, σ. 4.

¹⁸ «Οφείλουσιν αι Ελληνίδες να μετάχωσι του εκλογικού αγώνος;» *ΕφτΚ* 179 (1890), σ. 2. «Μία απάντησις», *ΕφτΚ* 180 (1890), σ. 1

¹⁹ Δ. Σαμίου, *Τα πολιτικά δικαιώματα των Ελληνίδων 1864-1952*, Αθήνα 2013, σ. 67-68

ελευθερίας στο έργο της Παρρέν, φαίνεται να ταιριάζει σε μια ανθρωποκεντρική-ουμανιστική εκδοχή του φιλελεύθερου πνεύματος, σε μια αντίληψη συλλογικής προόδου του πολιτισμού.²⁰

²⁰ Δ. Σαμίου, *ό. π.*, σ. 70-71.

Β' Κεφάλαιο

Η φεμινιστική κίνηση στην Ελλάδα

2.1. Σημαντικές προσωπικότητες γυναικών που συνέβαλλαν στη χειραφέτηση της γυναίκας

Το κίνημα του φεμινισμού στη Ελλάδα, ουσιαστικά ξεκίνησε με την Καλλιρρόη Παρρέν, αλλά όλοι όσοι προηγήθηκαν, βοήθησαν στην προετοιμασία του εδάφους για να φτάσει το φεμινιστικό κίνημα στο 1936, στον χρόνο-ορόσημο του φεμινιστικού κινήματος. Το έτος αυτό, κηρύχτηκε η δικτατορία του Μεταξά και έτσι οι οργανώσεις διαλύθηκαν και όλα τα αρχεία του Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας καταστράφηκαν.

Όπως είδαμε, στην Ελλάδα, τον 19^ο αιώνα, είχαμε ορισμένη φεμινιστική κίνηση, όμως δεν ήταν οργανωμένη. Ο Πλάτων Δρακούλης (σοσιαλιστής), το 1911-1912, έδωσε μια σειρά από διαλέξεις, με θέμα τους, τη σχέση του ανδρικού και του γυναικείου φύλου και την «αποκατάστασιν της γυναικός». Το 1903, ο Γρηγόριος Ξενόπουλος, αναφέρεται στο ζήτημα της ελευθερίας του έρωτα και ζητά την άποψη των γυναικών. Προ του 1920, αρκετά πρόσωπα του επιστημονικού κόσμου μιλούν σχετικά με πολιτικά και αστικά δικαιώματα της γυναίκας. Ο Διονύσιος Σωμερίτης, στις 15.12.1918, εξέθεσε πρώτος το ζήτημα της γυναικείας ψήφου και ο καθηγητής του πανεπιστημίου Τριανταφυλλόπουλος, στις 5.11.1919, κατά τη διάρκεια των εγκαινίων του Σοσιαλιστικού Ομίλου Γυναικών, έκανε λόγο για τη συμμετοχή της γυναίκας στον Αστικό Κώδικα. Ακόμα, το Κουμμουνιστικό Κόμμα της Ελλάδας, αμέσως μετά την δημιουργία του το 1918, στις εκλογές που έγιναν το 1920, έδωσε το σύνθημα, οι γυναίκες να αποκτήσουν δικαίωμα ψήφου.

Ο αγώνας για την ανεξαρτητοποίηση της γυναίκας στα πολιτικά, άρχισε το 1920, όταν ιδρύθηκε ο «Σύνδεσμος για τα δικαιώματα της γυναικός», με πρόεδρο τη Μαρία Νεγρεπόντη. Ο Σύνδεσμος ήταν κομμάτι της οργάνωσης για την υπεράσπιση της γυναικείας ψήφου, με σκοπό τον αγώνα για την πολιτική, κοινωνική και οικονομική ενίσχυση της γυναίκας με τον άνδρα.²¹ Υπάρχουν πολλές σημαντικές προσωπικότητες γυναικών που συνέβαλλαν στη χειραφέτηση της γυναίκας. Μερικές από αυτές είναι:

²¹ Κ. Ξηραδάκη, *Το Φεμινιστικό κίνημα στην Ελλάδα 1830-1936*, Αθήνα 2020, σ. 134-140

Ελένη Όθωνος Ρουσοπούλου (1870-1950)

Η Ελένη Όθωνος Ρουσοπούλου, γεννήθηκε στη Λειψία και προερχόταν από οικογένεια Καστοριανών γουναράδων. Η ίδια έφτασε στην Αθήνα σε μεγάλη ηλικία και έγινε συνεργάτιδα της Καλλιρρόη Παρρέν στο θέμα της χειραφέτησης της γυναίκας. Συνεργάστηκε ακόμα με το περιοδικό *Ελληνίς* και ήταν ιδρυτικό μέλος του Λυκείου *Ελληνίδων*. Σε όλη τη διάρκεια της ζωής της, πρόσφερε τα πολλά και διάφορα πνευματικά της χαρίσματα σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής. Είχε εγκυκλοπαιδική μόρφωση και μεγάλη αγάπη στη μουσική. Για πολλά χρόνια ήταν διευθύντρια στο περιοδικό του Εθνικού Συμβουλίου *Ελληνίδων* Η *Ελληνίς*. Πρόσφερε πάντα πολύτιμες υπηρεσίες και είχε τιμηθεί με πολεμικό μετάλλιο. Απεβίωσε τον Ιούνιο του 1950.²²

Αύρα Θεοδωροπούλου(1880-1963)

Η Αύρα Θεοδωροπούλου, έγινε γνωστή λόγω των αγώνων που έδωσε για τη διεκδίκηση του δικαιώματος ψήφου στις γυναίκες. Καθηγήτρια πιάνου και της ιστορίας της μουσικής. Είχε αναπτύξει μεγάλη φεμινιστική και κοινωνική δραστηριότητα. Σε όλους τους πολέμους ήταν εθελόντρια νοσοκόμα και τέλος ήταν ιδρυτικό μέλος του Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας και της Μικρής Αντάντ. Είχε γράψει τα έργα: «*Ιστορία της Μουσικής*» (1924), «*Δέκα μεγάλοι μουσουργοί*» (1957) και πολλά ακόμη. Απεβίωσε στις 20.1.1963.²³

Αθηνά Γιαννίου-Γαϊτάνου (1880-1952)

Η Αθηνά Γιαννίου-Γαϊτάνου, γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη και αποφοίτησε από το Ζάππειο παρθεναγωγείο. Ταυτόχρονα με το επάγγελμά της στο κομμάτι της διδασκαλίας, εξέλιξε την κοινωνική και φεμινιστική της δραστηριότητα. Ακόμα, υπήρξε συντάκτρια του φιλολογικού περιοδικού «*Νέον Πνεύμα*» (1909-1911) και συνεργαζόταν με την «*Αδελφότητα Κυριών*» και τη «*Νυκτερινή Σχολή Αγραμμάτων*».

Ήταν μέλος του Διεθνούς Συνδέσμου Γυναικών, τον οποίον και αντιπροσώπευε, καθώς και μέλος του Εθνικού Συμβουλίου Γυναικών και του Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας.

²²Κ. Ξηραδάκη, *Το Φεμινιστικό κίνημα στην Ελλάδα 1830-1936*. Αθήνα 2020, σ. 153-154

²³Κ. Ξηραδάκη, *ό. π.*, σ. 154

Υπήρξε πρωτοστάτης στη δημιουργία και ίδρυση του «*Σπιτιού του κοριτσιού*», του οποίου κύριος σκοπός ήταν η περίθαλψη και η εξασφάλιση μέσων για να σπουδάσουν προσφυγοπούλες. Η ίδια ίδρυσε το «*Σοσιαλιστικό Όμιλο Γυναικών*», το 1919. Ασχολήθηκε με το γράψιμο και έδωσε μάχη για την κοινωνική και πνευματική ενίσχυση της Ελληνίδας γυναίκας και για την κυριαρχία των σοσιαλιστικών ιδεών και του δημοτικισμού, για την προφύλαξη της μητέρας και του παιδιού, καθώς και για την θέσπιση της Πρώτης Δημοκρατίας το 1926. Απεβίωσε το Φεβρουάριο του 1952.²⁴

Ρόζα Ιμβριώτη (1898-1977)

Η Ρόζα Ιμβριώτη ήταν παντρεμένη με τον Γιάννη Ιμβριώτη, ο οποίος ήταν καθηγητής Πανεπιστημίου και φιλόλογος. Μαζί με τη Μαρία Πολυμενάκου, το 1933, έγιναν οι πρώτες γυναίκες-γυμνασιάρχες. Η Ρόζα, ίδρυσε το «*Πρότυπο Σχολείο Ανωμάτων Παιδιών*» το 1936 και πήρε μέρος στην αντίσταση. Το 1947 απολύθηκε εξαιτίας κοινωνικών φρονημάτων και οδηγήθηκε στη φυλακή και έπειτα στην εξορία. Απεβίωσε στις 17.9.1977.²⁵

Άλκης Θρύλος (1896-1971)

Άλκης Θρύλος, ήταν το ψευδώνυμο της Ελένης Νεγρεπόντη, η οποία γεννήθηκε στην Αθήνα και ήταν γυναίκα του Κώστα Ουράνη. Είχε συνεργαστεί με πληθώρα περιοδικών και εφημερίδων, όπως το περιοδικό Ακρόπολις, το Νουμάς, την Ελληνική Δημιουργία και τη Νέα Εστία.²⁶

Καίτη Στασινοπούλου-Ζέγγελη

Η Καίτη Στασινοπούλου - Ζέγγελη, γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη και σπούδασε Φιλολογία στη Σορβόνη. Εργάστηκε στο Εθνικό Συμβούλιο Ελληνίδων από το 1924 και δραστηριοποιήθηκε σε όλα τα γυναικεία σωματεία. Ακόμα, υπήρξε πρόεδρος της Σχολής Κοινωνικών Λειτουργιών της Χριστιανική Ένωση Νεανίδων (XEN) και πρόεδρος του Ελληνικού Τμήματος της Διεθνούς Κοινωνικής Υπηρεσίας. Ήταν μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου του Διεθνούς Συμβουλίου Γυναικών και εν συνεχεία αντιπρόεδρος αυτού (1960-1970). Επιπρόσθετα, η Καίτη Στασινοπούλου-

²⁴ Κ. Ξηραδάκη, *ό. π.*, σ. 154-156

²⁵ Κ. Ξηραδάκη, *ό. π.*, σ. 156

²⁶ Κ. Ξηραδάκη, *ό. π.*, σ. 157

Ζέγγελη, τα έτη 1966 έως 1982, υπήρξε πρόεδρος του Εθνικού Συμβουλίου Ελληνίδων. Τέλος, είχε τιμηθεί με το Χρυσό Σταυρό Ευποιίας και με το παράσημο του Παναγίου Τάφου, αλλά και με μετάλλια, για τις υπηρεσίες που είχε προσφέρει κατά τη διάρκεια του ελληνοϊταλικού πολέμου ως νοσοκόμα. Απεβίωσε στις 25.9.1982.²⁷

Ευανθία Γκινοπούλου

Η Ευανθία Γκινοπούλου, ήταν τα αρχαιότερα μέλη του Συλλόγου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας. Ήταν πρωτοστάτης όταν ιδρύθηκε ο Σύλλογος Αποφυλακισμένων Ανηλίκων και υπήρξε διευθύντρια της Εταιρείας «*Προστασία Ανηλίκων*». Απεβίωσε τον Αύγουστο του 1959.²⁸

Άννα Παπαδημητρίου

Η Άννα Παπαδημητρίου καταγόταν από τη Σμύρνη και έχει δείξει μεγάλη δραστηριοποίηση σε ό,τι αφορούσε την κοινωνία και τον φεμινισμό. Ήταν ένα από τα ιδρυτικά μέλη του Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας και είχε λάβει μέρος σε πέντε διεθνούς τύπου συνεδρία. Σε αυτό της Νορβηγίας το 1920 σαν εκπρόσωπος του Εθνικού Συμβουλίου, σε αυτό της Ρώμης το 1923 ως αντιπρόσωπος του Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας, σε αυτό της Ουάσινγκτον το 1925 ως επίσημος αντιπρόσωπος της Ελληνικής κυβέρνησης και σε αυτό στο Βελιγράδι το 1931, ως αντιπρόσωπος του Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας ξανά. Τέλος, ήταν ιδρυτικό μέλος της «*Εθνικής Στέγης*». Απεβίωσε το 1968.²⁹

²⁷ Κ. Ξηραδάκη, *ό. π.*, σ. 157-158

²⁸ Κ. Ξηραδάκη, *ό. π.*, σ. 159

²⁹ Κ. Ξηραδάκη, *ό. π.*, σ. 160

2.2. Η μισθωτή εργασία των γυναικών τα πρώτα χρόνια του 20ού αιώνα στην Ελλάδα

Η γυναικεία εργασία, δεν είναι ένα γεγονός του 20^{ου} αιώνα. Από πολύ παλιά, οι γυναίκες δούλευαν σε χωράφια, σε εργαστήρια ή στο σπίτι. Ωστόσο, η επέκταση των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής και η διάκριση του χώρου εργασίας από την κατοικία και η μετατροπή της εργασίας σε εμπόρευμα, είναι φαινόμενα ιστορικά με συνέπειες για την εργασία των γυναικών.

Οι νοικοκυρές αλλά και τα μέλη που είχαν βοηθητικό ρόλο στα του σπιτιού, θεωρούνταν «μη ενεργός» πληθυσμός. Το κομμάτι της εργασίας τους που αποδεσμεύτηκε από τα του οίκου και την οικογένεια, που αποτελούσε τον αυτονόητο χώρο γυναικείας δραστηριότητας, με σκοπό να εισαχθεί στις μισθωτές σχέσεις, κατέστη το μόνο που θα θεωρούνταν «εργασία». Έτσι, η «εργασία των γυναικών», ταυτίστηκε εν τέλη με τη «μισθωτή εργασία των γυναικών», τη μοναδική δηλαδή που είναι αξιοσημείωτη και μετρίεται, καθώς είναι η μόνη που αμείβεται. Κατά αυτόν τον τρόπο, η οικιακή εργασία και κατ' επέκταση, το μεγαλύτερο μέρος δραστηριοποίησης των γυναικών υποβιβάζεται, καθώς θεωρείται «μη εργασία», και παραμένει εργασία απλήρωτη.³⁰

Οι γυναίκες συμμετέχουν αισθητά στις μισθωτές σχέσεις και αυτό εξαπλώνεται έντονα ως τα μέσα του 20^{ου} αιώνα. Αυτή η διεύρυνση μάλιστα, αποτελεί σημαντικό χαρακτηριστικό της συγκεκριμένης περιόδου. Την ίδια περίοδο οι ρυθμοί της εκβιομηχάνισης γίνονται όλο και πιο γρήγοροι, οι πόλεις αναπτύσσονται, το εργατικό δυναμικό αυξάνεται, τα μεσαία στρώματα εξαπλώνονται και οι κοινωνικοί αγώνες γίνονται ακόμα πιο έντονοι.³¹

Μετά το τέλος του Εμφυλίου πολέμου, δηλαδή μετά το 1950, η Ελλάδα θα δεχθεί οικονομικές αλλά και κοινωνικές αλλαγές, οι οποίες θα της δώσουν νέα χαρακτηριστικά, που θα αποδεικνύουν την αρχή μιας διαφορετικής περιόδου.³²

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, το ποσοστό του γυναικείου φύλου που πληρώνεται για την εργασία του, αυξάνεται όλο και πιο σταθερά. Μεταξύ του 1907 και 1951, ο αριθμός των γυναικών που απασχολείται σε ποικίλους κλάδους της οικονομίας, φαίνεται ολοένα και περισσότερο να αυξάνεται.

³⁰ Ε. Αβδελά, *Δημόσιοι υπάλληλοι γένους θηλυκού. Καταμερισμός της εργασίας κατά φύλα στον δημόσιο τομέα, 1908-1955*, Αθήνα 1990, σ. 16

³¹ Ε. Αβδελά, *ό. π.*, σ. 27-32

³² Ν., Γ. Σβορώνος, *Τα κύρια προβλήματα της περιόδου 1940-1950 στην ελληνική ιστορία*, στο συλλογικό τόμο *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Έθνος σε κρίση*, Αθήνα 1984, σ. 27-28

Αν και πολύ αργότερα συγκριτικά με άλλες χώρες, ο ιδιωτικός και ο δημόσιος τομέας, από τη δεκαετία του 1920, άρχισε να προσελκύει όλο και πιο πολλές γυναίκες για εργασία. Για παράδειγμα εμπορικά καταστήματα, ιδιωτικές επιχειρήσεις, αλλά και δημόσιες υπηρεσίες, άρχισαν να προσλαμβάνουν γυναίκες στις αρχές της δεκαετίας του 1910.

Παρά τα εμπόδια και τις διάφορες δυσκολίες που αντιμετώπιζαν οι γυναίκες, η μισθωτή εργασία άρχισε να τους παρέχει για πρώτη φορά την ικανότητα να αποκτήσουν και οι ίδιες οικονομική ανεξαρτησία. Αυτή η νέα προοπτική μαζί με την ελευθερία κινήσεων και τα περισσότερα πλέον περιθώρια ελευθερίας στην κοινωνική συμπεριφορά, προδιέγραφαν και την αντιφατικότητα της κατάστασης που ζούσαν, καθώς για τις ίδιες παρέμενε κοινό ιδανικό ο γάμος και η οικογένεια, ο οποίος θα τους βοηθούσε να γλιτώσουν τη σκλαβιά της μισθωτής εργασίας.³³

Αμφίσημες ήταν οι αντιδράσεις στην εικόνα της «γυναίκας βιοπαλαίστριας». Μέχρι πριν το τέλος της δεκαετίας του 1930, στα κείμενα που γράφονται σπάνια υπάρχουν αντιθέσεις και αντιρρήσεις στη γυναικεία εργασία, ζητώντας την εσπευσμένη επαναφορά τους στην οικογένεια και στο σπίτι.

Στα μέσα της δεκαετίας του 1930, το κλίμα της ανοχής αλλάζει. Οι αντιδράσεις για τη γυναικεία μισθωτή εργασία ολοένα αυξάνονται. Παρατηρούνται πολλές αλλαγές στον τρόπο αντιμετώπισης των γυναικών απέναντι στην εργασία τους, οι οποίες συνδέονται άμεσα με αυτή την εξέλιξη. Πολλές γυναίκες αποκτούν ανώτερα διπλώματα και μπορούν να ασκήσουν σταθερά και καλά αμειβόμενα επαγγέλματα. Στον τομέα των υπηρεσιών, οι γυναίκες αρχίζουν να διεκδικούν σταδιοδρομία, σταθερότητα, καθώς και το δικαίωμα να μπορούν να προσληφθούν σε θέσεις που προορίζονταν ως τότε μόνο για άντρες.

Οι αντιδράσεις όλο και οξύνονταν. Πιο έντονες υπήρξαν αυτές στις τράπεζες και στις δημόσιες υπηρεσίες. Οι απαγορεύσεις και περιορισμοί, καθώς και οι απολύσεις πολλαπλασιάζονταν, κάτι που οδήγησε τον φεμινιστικό τύπο της εποχής να καταγγείλει τον διωγμό των γυναικών υπαλλήλων. Κεντρικό επιχείρημα ήταν, ότι η οικογένεια είναι το κέντρο της κοινωνίας και η διατήρηση αυτής απαιτεί τον περιορισμό των δραστηριοτήτων εκτός σπιτιού για τις γυναίκες.³⁴

³³ Ε. Αβδελά, *ό. π.*, σ. 35

³⁴ Ε. Αβδελά, *Δημόσιοι υπάλληλοι γένους θηλυκού. Καταμερισμός της εργασίας κατά φύλα στον δημόσιο τομέα, 1908-1955*, Αθήνα 1990, σ. 53-54

Έως και τη δικτατορία του Μεταξά, οι αντιδράσεις για την εργασία των γυναικών εντείνονται, ενώ ζητούν την άμεση επιστροφή τους στο σπίτι. Το 1935 οι εκπρόσωποι των γυναικείων οργανώσεων, επισκέφθηκαν τον υφυπουργό του πολιτικού γραφείου της κυβέρνησης, Κονδύλη Σταμάτη Μερκούρη και εκδήλωσαν διαμαρτυρίες για τις νομοθετικές ρυθμίσεις κατά της εργασίας των γυναικών. Ο ίδιος δήλωσε κατά λέξη: «*Η Κυβέρνησις είναι εναντίον της μορφώσεως της γυναικός και της εξωσπιτικής δουλειάς και θα προσπαθήσει με κάθε τρόπο να τη γυρίσει στο σπίτι*».³⁵

Ωστόσο αυτή η εξέλιξη δεν αφορούσε μόνο την Ελλάδα. Σε όλη την Ευρώπη, η κρίση της οικονομίας και η αύξηση του φασισμού, ευνόησαν την ιδεολογία που όριζε το πεδίο δραστηριότητας των γυναικών με τις λέξεις: «*Kinder, Küche, Kirche*»³⁶. Οι φεμινιστικές ωστόσο διεθνείς οργανώσεις, αντιλήφθηκαν γρήγορα τον κίνδυνο και ζήτησαν από τις γυναίκες όλου του κόσμου να αντισταθούν στις νέες ιδέες για το ρόλο και για τη θέση της γυναίκας στην κοινωνία και τις προέτρεψαν να μη δεχτούν κανένα κυβερνητικό σύστημα που θα είχε ως αρχή τη μείωση της θέσης του ενός φύλου.

Η μεταξική δικτατορία, δεν έχει παρά να τραβήξει την αυτή λογική ως τα άκρα, τονίζοντας, όπως η Θάλεια Ρώτα, πως: «*η ιδέα οιοδήποτε αγώνος της γυναικός έξω του οίκου αντίκειται προς αυτήν την φύσιν της γυναικός*».³⁷

Ούτε η μεταξική ιδεολογία ωστόσο για τη θέση της γυναίκας, ούτε η διάλυση φεμινιστικών οργανώσεων που υπερασπίζονταν τα δικαιώματα των γυναικών, δεν κατάφεραν να οδηγήσουν στην αποπομπή των γυναικών από την αγορά εργασίας. Η εργασία των γυναικών είχε γίνει πλέον στοιχείο της καθημερινότητας. Κανένας δεν μπορούσε να αμφισβητήσει πια τη σημασία της στην εθνική οικονομία, με τον όρο όμως ότι η ανεξαρτησία του γυναικείου φύλου στον οικονομικό τομέα, δεν θα τις απομάκρυνε από την οικογένειά τους και δεν θα τις έκανε να πιστέψουν ότι είναι ίσες με τους άντρες.³⁸

³⁵ «Επιτροπή Συνεργαζόμενων Οργανώσεων για την Εργασία της Γυναίκας», Ο Αγώνας της Γυναίκας 195-196 (1935), σ. 3.

³⁶ «Παιδιά, Κουζίνα, Εκκλησία». Renate Bridenthal- Claudia Koonz, «Beyond Kinder, Küche, Kirche: Weimar Women in Politics and Work», στο B. A. Carroll (επιμέλεια), *Liberating Women's History. Theoretical and Critical Essay*, Ουμπάνα 1976, σ. 301-329.

³⁷ Θ. Ρώτα, *Η γυνή ως παράγων εθνικής οικονομίας*, Αθήνα 1940, σ. 144

³⁸ Θ. Ρώτα, *ό. π.*, και Δ. Βογόπουλος, *Γύρω από το πρόβλημα της εργαζόμενης γυναικός*, Αθήνα 1949, σ. 64-66

Το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα, οι αλλαγές στον κοινωνικό και οικονομικό τομέα που έλαβαν χώρα στην Ελλάδα, έφεραν ως αποτέλεσμα την αλλαγή του παραδοσιακού προτύπου για την θέση των γυναικών στην κοινωνία, ώστε να συνάδει με την είσοδό τους στην αγορά εργασίας. Ωστόσο, το γεγονός ότι οι γυναίκες αποτελούσαν πλέον στοιχείο εργατικής δύναμης, δεν προκάλεσε μετασχηματισμό στις κοινωνικές σχέσεις ανάμεσα στα φύλα. Στην Ελλάδα οι γυναίκες δεν είχαν δικαιώματα στον πολιτικό τομέα και αντιμετωπίζονταν από τον νόμο όπως οι ανήλικοι.³⁹

2.3. Οι γυναίκες ως δημόσιοι υπάλληλοι

Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα, μία δυνατότητα που δινόταν στις γυναίκες οι οποίες επιθυμούσαν να εργαστούν εκτός του σπιτιού, ήταν να γίνουν δημόσιοι υπάλληλοι. Ωστόσο αυτή η δυνατότητα, δεν είχε ούτε το ίδιο περιεχόμενο, ούτε την ίδια έκταση σε όλη τη διάρκεια της περιόδου. Αντιθέτως μεταβαλλόταν μέσα στον χρόνο.

Οι τομείς της δημόσιας διοίκησης που απασχολούσαν άτομα του γυναικείου φύλου, ήταν: η διοίκηση, η δικαιοσύνη, η ΤΤΤ και η εκπαίδευση. Με το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, πολλές γυναίκες έλαβαν θέσεις σε υπηρεσίες της αστυνομίας και της Εθνικής Άμυνας. Το μεγαλύτερο ποσοστό γυναικών απασχολούταν στην εκπαίδευση και μετά στη διοίκηση. Στη διάρκεια του Μεσοπολέμου, η συμμετοχή του γυναικείου φύλου στο προσωπικό δικαστικών υπαλλήλων και ΤΤΤ, ήταν σαφώς μικρότερη, ενώ το 1951 διπλασιάστηκε στα ΤΤΤ και τριπλασιάστηκε στους δικαστικούς. Σε ό,τι αφορά το προσωπικό υπηρεσίας των σχολείων, στα τέλη της δεκαετίας του '20, το ποσοστό συμμετοχής των γυναικών ξεπερνά κατά πολύ αυτό των ανδρών. Γενικά, τα καινούργια επαγγέλματα που εμφανίζονται το 1951 στις υπηρεσίες της Εθνικής Άμυνας και της αστυνομίας, δεν αποτελούν καινοτομία, αφού πρόκειται κατά κύριο λόγο για «βοηθητικές» διοικητικές θέσεις, όπως αυτές της τηλεφωνήτριας και της δακτυλογράφου, αφού οι γυναίκες δε παύει, να αποκλείονται από την ιεραρχία των κλάδων αυτών.⁴⁰

³⁹ Ε. Αβδελά, *Δημόσιοι υπάλληλοι γένους θηλυκού. Καταμερισμός της εργασίας κατά φύλα στον δημόσιο τομέα, 1908-1955*, Αθήνα 1990, σ. 58-59

⁴⁰ Ε. Αβδελά, *Δημόσιοι υπάλληλοι γένους θηλυκού. Καταμερισμός της εργασίας κατά φύλα στον δημόσιο τομέα, 1908-1955*, Αθήνα 1990, σ. 111-113

Στους βασικούς κλάδους που υπήρχαν, δηλαδή στη διοίκηση, τη δικαιοσύνη, τα ΤΤΤ και την εκπαίδευση, το προσωπικό έδειξε μια σημαντική αύξηση τα έτη 1920 με 1951, με ξεχωριστό όμως ρυθμό για τους άντρες και τις γυναίκες.

Το 1945, στην πρώτη απογραφή των δημοσίων πολιτικών υπαλλήλων, η εκπαίδευση συναθροίζει το μισό περίπου γυναικείο δημοσιοϋπαλληλικό προσωπικό, ενώ η δικαιοσύνη και τα ΤΤΤ, συγκεντρώνει χαμηλότερα ποσοστά.

Στη δεύτερη απογραφή δημοσίων πολιτικών υπαλλήλων που έγινε το 1956, φάνηκε ότι το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας, συγκέντρωσε το μεγαλύτερο ποσοστό των γυναικών δημοσίων υπαλλήλων-εκπαιδευτικών. Τα υπόλοιπα υπουργεία, όπως παραδείγματος χάριν, το Υπουργείο Οικονομικών και το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας, απασχόλησαν μικρότερο αριθμό γυναικών. Επομένως, η μελέτη των δεδομένων, απέδειξε ότι υπάρχουν σταθερές στον διαχωρισμό των γυναικών υπαλλήλων κατά κλάδους υπηρεσίας καθ' όλη την περίοδο και πιο συγκεκριμένα, ότι κυριαρχούν οι γυναίκες εκπαιδευτικοί, ενώ δεν είναι λίγα και τα ποσοστά των γυναικών διοικητικών υπαλλήλων.⁴¹

Την περίοδο 1908-1920 στην Ελλάδα, οι γυναίκες για πρώτη φορά γίνονται αποδεκτές ως δημόσιοι υπάλληλοι στα Τηλεγραφία και στα Τηλέφωνα. Το 1908, μετά από περίπου είκοσι χρόνια πολλών συζητήσεων, τους επετράπη να ασκήσουν το επάγγελμα της τηλεφωνήτριας. Ο νόμος ορίζει ρητά τα παρακάτω απαιτούμενα προσόντα: *«Ηλικίαν από 21-35 ετών [...]. Αρτιμέλειαν σωματικήν τελείαν [...]. Πτυχίον διδασκαλίσσης [...]. Πιστοποίησιν [...] εάν διατελή εν χηρεία, ότι δεν κέκτηται τέκνα [...].»* Ο γάμος αποτελούσε αιτία απόλυσης.⁴²

Παρά τους αυστηρούς περιορισμούς, ο νόμος αυτός αποτελεί τομή για τις απόψεις που είχαν ως τότε διατυπωθεί για την εργασία των γυναικών στις δημόσιες υπηρεσίες.⁴³ Η Καλλιρρόη Παρρέν, δεν διστάζει να διαμαρτυρηθεί για την ιλαρότητα που επικράτησε στη Βουλή, σχετικά με αυτή τη συζήτηση και δεν διστάζει να επικρίνει και τις πολύ χαμηλές αμοιβές που προέβλεπε ο νόμος για τις τηλεφωνήτριες.

Τα έτη 1920-1936, δηλαδή από τη δεκαετία του '20 και ως τα τέλη του Μεσοπολέμου, αρκετά πράγματα αρχίζουν να διαφοροποιούνται. Την περασμένη περίοδο η έλλειψη της λεπτομέρειας στη νομοθεσία, άφησε όλο και περισσότερες

⁴¹ Ε. Αβδελά, *ό. π.*, σ. 116

⁴² Ε. Αβδελά, *ό. π.*, σ. 117

⁴³ Θ. Γ. Αγγελόπουλος, *Δίκαιον των πολιτικών υπαλλήλων εν Ελλάδι*, τχ. Α', Αθήνα 1913, σ. 131

γυναίκες να διοριστούν σε κάποια δημόσια θέση, διατηρώντας ταυτόχρονα την αβεβαιότητα για τις πραγματικές τους δυνατότητες στο να σταδιοδρομήσουν στον τομέα αυτό. Επομένως από τη δεκαετία του '20, η παρουσία τους είναι εμφανέστατη σε πολλές υπηρεσίες και πλέον δεν μπορεί να αγνοηθεί από τους νομοθέτες. Ο νομοθέτης είναι υποχρεωμένος να την λάβει υπόψη του και στην αντιμετώπιση του δημοσιούπαλληλικού ζητήματος, αλλά και ως μια καινοτομία με πιθανές επιπτώσεις στην ισορροπία της κοινωνικής αλλά και φυσικής τάξης των πραγμάτων.⁴⁴

Το 1920 και το 1930, οι νόμοι που αναφέρονται στο γυναικείο φύλο πολλαπλασιάζονται, είτε με σκοπό να τους βάλουν όρια στην άνοδό τους προς την ιεραρχία, είτε για να αποτρέψουν την είσοδό τους σε κάποιες θέσεις και υπηρεσίες, ή ακόμα και με σκοπό να εισάγουν με θεσμό και να επιβάλλουν ως νόμο την απόλυσή τους κατά προτεραιότητα σε περίπτωση ελάττωσης του προσωπικού.

Τα πολιτικά γεγονότα της δεκαετίας του 1936-1955, δε φαίνεται να επηρέασαν σε ιδιαίτερο βαθμό τις γυναίκες που εργάζονταν ως δημόσιοι υπάλληλοι. Έως το 1945, σπάνια γίνονταν ειδικές αναφορές στην εργασία των γυναικών. Αντιθέτως και οι ίδιες επηρεάζονταν από τις κοινωνικές και πολιτικές συνέπειες της δικτατορίας και της κατοχής. Μετά την απελευθέρωση οι περισσότερες νομοθετικές ρυθμίσεις του Μεσοπολέμου, εξακολουθούσαν να είναι σε ισχύ, ενώ οι οργανισμοί αρκετών υπηρεσιών και υπουργείων περιείχαν πολλές διακρίσεις σχετικά με την εργασία των γυναικών υπαλλήλων.

Συγκεκριμένα, η είσοδος των γυναικών στο διπλωματικό σώμα, στις ένοπλες δυνάμεις, στον δικαστικό κλάδο, αλλά και στα σώματα ασφαλείας, απαγορεύεται δια ροπάλου. Επιπρόσθετα, οι γυναίκες αρχαιολόγοι εξαιρούνται από την Αρχαιολογική Υπηρεσία, οι γυναίκες χημικοί, αποκλείονται από το προσωπικό του Γενικού Χημείου του Κράτους και οι γυναίκες τεχνικοί εξαιρούνται από τις τεχνικές υπηρεσίες του υπουργείου Δημοσίων Έργων και των Ταχυδρομείων.⁴⁵

Οι οργανώσεις των γυναικών καταγγέλλουν πως αρκετές υπηρεσίες προσπαθούν να τις περιορίσουν και να τις παρεμποδίσουν στο να προαχθούν. Μερικά υπουργεία θέτουν ένα συγκεκριμένο όριο συμμετοχής των γυναικών μέσα στα προσωπικά τους, ενώ σε ορισμένα άλλα προσλαμβάνονται ως δακτυλογράφοι και μόνο. Στα ΤΤΤ οι γυναίκες, μπαίνουν σε διαφορετικές κατηγορίες, όπου και έχουν

⁴⁴ Ε. Αβδελά, *Δημόσιοι υπάλληλοι γένους θηλυκού. Καταμερισμός της εργασίας κατά φύλα στον δημόσιο τομέα, 1908-1955*, Αθήνα 1990, σ. 129

⁴⁵ Ε. Αβδελά, *ό. π.*, σ. 148-149

πολύ περιορισμένη εξέλιξη. Τέλος, απαγορεύεται ο διορισμός τους σε θέσεις υπαλλήλων τηλεγραφείων.⁴⁶

Εκείνη την εποχή έχουν πια καθιερωθεί οι διακρίσεις που αντιμετωπίζει η εργασία των γυναικών στις δημόσιες υπηρεσίες, ενώ οι αυξήσεις των γυναικών υπαλλήλων τις κάνει πιο φανερές. Οι διακρίσεις αυτές θα επικυρωθούν θεσμικά με το άρθρο 15 του δημοσιοϋπαλληλικού κώδικα που ψηφίστηκε το 1951, και έλεγε τα εξής: *«Αι θέσεις από τας οποίας αποκλείονται αι γυναίκες, καθορίζονται δια Β. διαταγμάτων, εκδιδομένων επί τη προτάσει του Υπουργού του Συντονισμού. Μέχρι της ισχύος των διαταγμάτων τούτων διατηρούνται αι κείμεναι διατάξεις»*.⁴⁷

Δυο χρόνια αργότερα ψηφίστηκε ο δημοσιοϋπαλληλικός κώδικας και η νομική θέση των γυναικών δημοσίων υπαλλήλων μεταβλήθηκε ξαφνικά και καθοριστικά. Το 1953 η Ελλάδα, πιστοποίησε την εγκυρότητα της σύμβασης του ΟΗΕ για τα πολιτικά δικαιώματα των γυναικών. Το άρθρο 3 προέβλεπε τα εξής: *«Αι γυναίκες θα δικαιούνται να διορίζονται εις δημοσίας θέσεις και να ασκώσιν άπαντα τα δημόσια λειτουργήματα, τα καθοριζόμενα υπό του εθνικού δικαίου, επί ίσοις όροις με τους άνδρας, άνευ ουδεμιάς διακρίσεως»*.⁴⁸

⁴⁶ Ε. Αβδελά, *ό. π.*, σ. 149

⁴⁷ Νόμος 1811 «περί Κώδικος καταστάσεως των Δημοσίων Διοικητικών Υπαλλήλων», Φ.Ε.Κ 141, 16.5.1951, σ. 967

⁴⁸ Ν.Δ. 2620 «περί κυρώσεως της Συμβάσεως περί πολιτικών δικαιωμάτων της γυναίκός, υπογραφείσης εν Νέα Υόρκη τη 1 Απριλίου 1953» Φ.Ε.Κ. 269, 28.9.1953, σ. 1955.

Γ' Κεφάλαιο

Η Γυναίκα της αντίστασης

3.1. Οι γυναίκες την περίοδο του μεσοπολέμου (1920-1936)

Κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου 1920-1936, οι γυναίκες αποτελούν μία ιδιαίτερη κοινωνική κατηγορία. Με την αναγκαστική έξοδο της γυναίκας στην αγορά εργασίας, αλλά και τις αλλαγές που εμφανίστηκαν στον οικονομικό και κοινωνικό τομέα, κάνει την εμφάνιση του το κίνημα του φεμινισμού, που υποστηρίζει την ισότητα μεταξύ του ανδρικού και γυναικείου φύλου. Στρέφονται λοιπόν προς την ισοπολιτεία, στην ύπαρξη δηλαδή ίσων δικαιωμάτων και για τα δύο φύλα, στο δικαίωμα της εκπαίδευσης, της ενασχόλησης με την εργασία, της λήψης συμμετοχής στα κοινά και ακόμα περισσότερο στο δικαίωμα της ψήφου.⁴⁹

Ελληνίδες γυναίκες στη διάρκεια αυτής της περιόδου αυτής, πάλευαν για την ισοπολιτεία, που επιδίωκε αρχικά την παροχή του δικαιώματος εργασίας και εκπαίδευσης, αλλά κυρίως στην παροχή δικαιωμάτων στην πολιτική. Το δικαίωμα της ψήφου έγινε ένα από τα πιο ενεργά αιτήματα της εποχής. Η ηγεμονική ωστόσο στάση του κράτους, επιμένει να αρνείται την αναγνώριση και την παραχώρηση κοινωνικών και πολιτικών δικαιωμάτων στο γυναικείο φύλο.

Μετά την νίκη των Βαλκανικών Πολέμων, πολλές αλλαγές ήρθαν στο προσκήνιο και σε οικονομικό και σε κοινωνικό αλλά και σε πολιτικό επίπεδο. Όλα έδειχναν ότι οι συνθήκες ζωής των πολιτών θα έτειναν να βελτιωθούν. Καινούργιες εξελίξεις πάνω στην τεχνολογία έκαναν την εμφάνισή τους. Το αυτοκίνητο αντικατέστησε την άμαξα, το οδικό δίκτυο βελτιώθηκε, η πρωτεύουσα απέκτησε ηλεκτρισμό, εισήχθη ο σιδηρόδρομος και εμφανίστηκαν πολλές ακόμα καινοτομίες που διευκόλυναν την ζωή των Ελλήνων και των Ελληνίδων. Στη διάρκεια του Μεσοπολέμου, το ραδιόφωνο και ο κινηματογράφος κάνουν την εμφάνισή τους και αλλάζουν τον τρόπο διασκέδασης. Η γυναίκα δεν εξισώνεται με τον άντρα, αλλά την περίοδο αυτή η παρουσία της έξω από το σπίτι δεν αποτελεί πρόκληση. Η μόδα αλλάζει, εγκαταλείπεται το μαντήλι και προάγεται ένα πιο άνετο ντύσιμο π.χ. φούστες, παντελόνια, κ.α.. Οι μεγάλες πόλεις και κυρίως η Αθήνα εκσυγχρονίζονται, και οι κοινωνικές αντιθέσεις αρχίζουν να διαφαίνονται.⁵⁰

⁴⁹ Γ. Παπαγεωργίου, *Ηγεμονία & Φεμινισμός*, Αθήνα 2004, σ. 225-227

⁵⁰ Γ. Παπαγεωργίου, *ό. π.*, σ. 228-229

Την περίοδο του Μεσοπολέμου, η οικογένεια εξακολουθεί να έχει πατριαρχική μορφή, ενώ ταυτόχρονα η γυναίκα συνεχίζει να είναι στον ρόλο της συζύγου, της νοικοκυράς και της μητέρας παραμένοντας εξαρτημένη κοινωνικά, ψυχολογικά και οικονομικά από τον άντρα της. Η μητρότητα είναι αυτή που εξασφαλίζει τη θέση της μέσα στην οικογένεια και είναι το μόνο πράγμα που την κάνει αποδεκτή από τους συγγενείς και το κοινωνικό της περίγυρο. Ενώ όμως η γυναίκα είναι αυτή που γεννά, δεν έχει κανένα λόγο στη μετέπειτα πορεία του παιδιού της. Από τη μία πλευρά λοιπόν, η μητέρα εξυμνείται εξαιτίας της δυνατότητας της να αναπαραχθεί, ωστόσο δεν της επιτρέπεται να έχει γνώμη και άποψη για την κατοπινή πορεία των παιδιών της. Οι γυναίκες, όταν έγινε αντιληπτή αυτή η συμπεριφορά, διακήρυξαν δημόσια την αντίθεσή τους.⁵¹

Ο άντρας έχει πλήρη εξουσία απέναντι στη γυναίκα του και στον οικονομικό τομέα, αφού η γυναίκα εξακολουθούσε να μην κατέχει το δικαίωμα να διαχειριστεί ούτε την ίδια της την περιουσία. Ωστόσο, η ζωή στην πόλη δεν άργησε να δημιουργήσει περισσότερες ανάγκες στην οικογένεια, υποχρεώνοντας τις γυναίκες να βγουν στην αγορά εργασίας. Αυτό φυσικά δεν έγινε χωρίς εμπόδια. Οι άντρες αντέδρασαν τονίζοντας ότι οποιαδήποτε δραστηριότητα της γυναίκας εκτός σπιτιού, θα την απομάκρυνε από την οικογένειά της, η οποία ήταν η βάση του κράτους. Έτσι το κράτος έθεσε πολλά εργασιακά εμπόδια στις γυναίκες και κατά κύριο λόγο στις παντρεμένες.⁵²

Η εργασία σίγουρα βοήθησε τις γυναίκες στο να νιώσουν ελεύθερες. Οι εργαζόμενες γυναίκες, ήταν σαφώς πιο ανεξάρτητες σε σχέση με αυτές που δεν εργάζονταν. Ωστόσο πρέπει να σημειωθεί, ότι οι εργαζόμενες πρόσθεσαν μία ακόμα ευθύνη στη ζωή τους. Ας μην ξεχνάμε, ότι ο ρόλος της μητέρας ήταν μια αρκετά μεγάλη ευθύνη που ανήκε αποκλειστικά στις γυναίκες. Θεωρούσαν, ότι η μητέρα έχει καθήκον να δημιουργήσει στο παιδί εθνικές αξίες, παρέχοντάς του συναισθηματική στήριξη. Όποια επαγγελματική επιλογή και αν έκανε η γυναίκα, δεν θα έπρεπε να την αποσπάσει από το έργο της μητρότητας.

Η φύση της γυναίκας σύμφωνα με τη νοοτροπία των αντρών, στηρίζεται στα συναισθήματα. Επομένως, θεωρείται πως οι γυναίκες δεν σκέφτονται λογικά και συνεπώς είναι εξαρτημένες από σεξουαλικές ορμές. Οπότε για τους άντρες, ο εγκλεισμός της γυναίκας ήταν απαραίτητος. Με βάση την αρχή του προτύπου αυτό,

⁵¹ Γ. Παπαγεωργίου, *ό. π.*, σ. 229-230

⁵² Γ. Παπαγεωργίου, *ό. π.*, σ. 230-232

η παρθενιά του κοριτσιού ήταν μεγάλης σπουδαιότητας, όχι μόνο για την ίδια, αλλά και για την οικογένεια στο σύνολό της. Σε ενδεχόμενη παραβίασή της, η κοπέλα θα τιμωρούταν αυστηρά, ακόμα και με θάνατο. «*Η αντίληψη του έρωτα ήταν ένας μηχανισμός μέσα από τον οποίο επιβεβαιώνεται η ιεραρχία, η εξουσία, η δύναμη του άντρα και από την άλλη η υποταγή και ο εξευτελισμός της γυναίκας και όχι μία πράξη ίσων ατόμων*».⁵³

Πάνω στην αντίληψη αυτή άρχισαν να εμφανίζονται φωνές διαμαρτυρίας. Η υποκρισία του κράτους σχετικά με τη γυναίκα, γίνεται αντιληπτή και από τη στάση του στα θέματα της πορνείας. Από τη μία δηλαδή μεριά, εγκωμιάζει τον θεσμό της οικογένειας και την ηθικότητα της γυναίκας, και από την άλλη κατοχυρώνει τη νόμιμη λειτουργία των πορνείων. Κάπως έτσι προφυλάσσεται νομικά η απιστία των ανδρών, αλλά ακόμα και η πιο μικρή παρεκτροπή της γυναίκας, τιμωρείται. Αυτή η στάση του Κράτους είχε πολλές φορές γίνει αντικείμενο κριτικής και η προσπάθεια για αλλαγή της, ήταν μία από τις διεκδικήσεις του φεμινιστικού κινήματος στην περίοδο του Μεσοπολέμου.

Η Μαρία Σβώλου, το Μάρτιο του 1924, εξέφρασε μερικά γυναικεία αιτήματα. Πιο συγκεκριμένα: α) ζήτησε ισάξια δικαιώματα και των δύο γονέων απέναντι στα παιδιά, β) ζήτησε τη νομική ευθύνη του πατέρα για την ανατροφή του παιδιού που γεννήθηκε εκτός γάμου, γ) αδιαίρετη και ενιαία ηθική και για τον πατέρα και για την μητέρα. Αυτή η ενιαία ηθική, γίνεται αντιληπτή από τη στάση που κρατάει το κράτος στην προστασία εξώγαμων παιδιών.⁵⁴ Σε περίπτωση που η γυναίκα έκανε παιδιά εκτός γάμου, τότε και οι δυο αμφοτέρω (μητέρα και παιδί), είχαν το στίγμα του νόθου. Ακόμα, κοινωνικά η ταυτότητα του παιδιού δεν αναγνωριζόταν, ενώ το κράτος εξαιρούσε τον πατέρα από όλες τις ευθύνες, ενώ από την άλλη πλευρά, υποχρέωνε την μητέρα να το μεγαλώσει. Σε περίπτωση που η μητέρα άφηγε το παιδί, θα την κατηγορούσαν για ποινικό αδίκημα. Έτσι φαίνεται για ακόμα μια φορά, ότι το κράτος παραβίαζε τα δικαιώματα της γυναίκας.

Την περίοδο αυτή οι γυναίκες άρχισαν να εκφράζουν τις αντιδράσεις τους δημόσια ζητώντας την αναθεώρηση του Οικογενειακού Δικαίου, καθώς μέσα σε αυτό υπήρχαν άρθρα που αδικούσαν τις γυναίκες, όπως η στέρηση του δικαιώματος αίτησης διαζυγίου και η διαχείριση της ατομικής τους περιουσίας. Το κράτος από την άλλη μεριά συνέχισε να διατηρεί την ηγεμονική του στάση στο πρόσωπο των

⁵³ Τ. Βερβενιώτη, *Η γυναίκα της Αντίστασης. Η είσοδος των γυναικών στην πολιτική*, Αθήνα 1994, σ. 45

⁵⁴ Μ. Σβώλου, *Η θέση του φεμινισμού στην Ελλάδα, Αγώνας της Γυναίκας*, Αθήνα 1924, σ. 16-18

γυναικών. Η θέση της εκκλησίας, δεν διέφερε από αυτή του κράτους. Παραδείγματος χάριν, δε δεχόταν να βαφτίσει κάποιο παιδί, αν αυτό ήταν γεννημένο εκτός γάμου και γενικά προσπαθούσε να κρατήσει τις γυναίκες καταπιεσμένες, κάτω από το όνομα της «χρηστής χριστιανικής οικογένειας».⁵⁵

Σε ό,τι αφορά το κομμάτι της εργασίας, είναι αντιληπτό πως με το τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, άρχισαν να σημειώνονται μεταβολές στην οικονομία της χώρας. Οι περισσότεροι κάτοικοι, συνέχισαν να ασχολούνται με τη γεωργία. Παράλληλα όμως αναπτύχθηκε η βιομηχανία και η βιοτεχνία, καθώς και ο δημόσιος τομέας. Η σταδιακή αύξηση λοιπόν της βιομηχανίας, δημιούργησε νέες θέσεις εργασίας και μεταξύ των εργαζομένων υπήρχαν και άτομα του γυναικείου φύλου. Η ένταξη της γυναίκας στη μισθωτή εργασία, υπήρξε μία από τις πιο μεγάλες αλλαγές στη ζωή τους κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου, πάνω στην οποία στηρίχθηκαν για να διεκδικήσουν την εξασφάλιση και άλλων δικαιωμάτων.⁵⁶

Παραδοσιακά το πλήθος των γυναικών απασχολούταν στον γεωργικό τομέα. Η συνεισφορά τους ήταν απαραίτητη για την εξασφάλιση της τροφής και της ενδυμασίας για τα μέλη της οικογένειας. Αυτό αυτομάτως σήμαινε, ότι οι γυναίκες έπρεπε να καταβάλουν ακόμα μεγαλύτερο κόπο, καθώς παράλληλα με αυτές τις δουλειές, εργάζονταν και στο σπίτι, σε μια απασχόληση καθαρά γυναικείας υπόθεσης για εκείνη την εποχή, η οποία δεν πληρωνόταν και δεν αναγνωριζόταν από την κοινωνία.

Με την ανάπτυξη της βιομηχανίας και της βιοτεχνίας, η έξοδος των γυναικών στη μισθωτή εργασία, γίνεται έντονα φανερό. Συνήθως οι γυναίκες με υψηλή μόρφωση γίνονταν δασκάλες, ενώ η ανάπτυξη της κρατικής γραφειοκρατίας οδήγησε πολλές γυναίκες στον δημόσιο τομέα. Οι γυναίκες των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, απασχολούνταν στη βιομηχανία. Αρκετά μεγάλο πλήθος γυναικών, κυρίως πρόσφυγες, εργάζονταν ως κομμώτριες, μοδίστρες, νοσοκόμες και γενικά ως ελεύθεροι επαγγελματίες. Το μεγαλύτερο όμως ποσοστό των γυναικών εργαζόταν στον τομέα παροχής υπηρεσιών, όπως για παράδειγμα ως καθαρίστριες. Το βασικότερο χαρακτηριστικό αυτών των εργασιών είναι ότι αποτελούσαν συνέχιση του ρόλου της νοικοκυράς, αφού βασικός σκοπός τους ήταν η εξυπηρέτηση των υπολοίπων. Στα στρώματα που βρίσκονταν χαμηλά, το επάγγελμα της υπηρέτριας

⁵⁵ Γ. Παπαγεωργίου, *ό. π.*, σ. 234-235

⁵⁶ Γ. Παπαγεωργίου, *ό. π.*, σ. 235

συνέχισε να υπάρχει και μάλιστα στη μεγαλύτερη συχνότητα και απασχολούσε το πιο μεγάλο ποσοστό των κοριτσιών, που ζούσαν σε αγροτικές περιοχές.⁵⁷

Οι διακρίσεις και η άνιση μεταχείριση, σε συνδυασμό με τις κακές συνθήκες μισθωτής εργασίας, οδήγησαν τις γυναίκες να οργανωθούν συλλογικά και να απαιτήσουν τα εργασιακά τους δικαιώματα. Σύμφωνα με την Αβδελά, «η εξάπλωση της μισθωτής εργασίας των γυναικών αποτελεί αποφασιστικό παράγοντα στην ανάπτυξη του φεμινιστικού κινήματος»⁵⁸ και γίνεται μετά το δικαίωμα της ψήφου, το δεύτερο μεγαλύτερο ζήτημα της εποχής.

Η εργασιακή απασχόληση θα οδηγήσει τις γυναίκες σε αρκετές διαφωνίες μεταξύ τους, σχετικά με θέματα στρατηγικής πάνω στο φεμινιστικό αγώνα. Οι απόψεις τους διαφέρουν ανάλογα των ιδεολογικών τους τοποθετήσεων. Από τη μία ο αγώνας τους ανθίζει, από την άλλη όμως πλευρά εξασθενεί, καθώς κάνουν αισθητή την παρουσία τους σοβαρές διαφωνίες, - όπως το ερώτημα του εάν χρειάζεται ξεχωριστή προστασία η εργασία των γυναικών ή αν μπορεί να ρυθμιστεί όπως αυτή των αντρών, ή όπως το ερώτημα του εάν χρειάζονται γυναικεία ή μεικτά σωματεία-μεταξύ των γυναικών, που θα παίξουν αρνητικό ρόλο στην έκβαση του. Το ζήτημα προστατευτικής ή όχι νομοθεσίας μπήκε στο επίκεντρο της διαμάχης μεταξύ των γυναικείων οργανώσεων και αποτέλεσε ένα θέμα που τις διχάζει.⁵⁹

Σε ό,τι αφορά την εκπαίδευση των κοριτσιών, αν και είχαν γίνει πολλές απόπειρες στο παρελθόν, οι προσπάθειες αυτές δεν καρποφόρησαν. Μία πρώτη νομοθετική απόπειρα έγινε στις 17 Νοεμβρίου 1877 από τον Μίλεση που πρότεινε την επέκταση της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης και στα δύο φύλα. Εισήχθη ακόμα και ο όρος *αστικό σχολείο θηλέων*. Στις 13 Οκτωβρίου 1880, ένα νομοσχέδιο του Α.Δ. Αυγερινού πρότεινε τη δημιουργία ανωτέρων Παρθεναγωγείων από το κράτος.

Παρά τις βελτιώσεις που έγιναν με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929, η ανισότητα μεταξύ των φύλων εξακολουθούσε να υπάρχει στην παροχή εκπαίδευσης. Παρά ωστόσο τα εμπόδια, ο προσανατολισμός της παιδείας δεν είχε αρνητικό πρόσημο για τις γυναίκες όπως ήταν το σύνηθες τον περασμένο αιώνα. Η μεταρρύθμιση που έγινε το 1929, διαδραμάτισε σπουδαίο ρόλο. Προέτρεπε τις

⁵⁷ Ε. Αβδελά & Α. Ψαρρά, *Ο Φεμινισμός στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Αθήνα 1985, σ. 74

⁵⁸ Ε. Αβδελά, *Η μισθωτή εργασία ως προνομιακό πεδίο για τη συγκρότηση κοινωνικών κινήματων στο Μεσοπόλεμο*, Αθήνα 1996, σ. 82

⁵⁹ Γ. Παπαγεωργίου, *ό. π.*, σ. 240-242

γυναίκες να καταλάβουν μια πιο ενεργή θέση στην κοινωνία και τις κατεύθυνε σε μια πιο συνεργάσιμη πολιτική συγκριτικά με τους άντρες.⁶⁰

Το γυναικείο φεμινιστικό κίνημα κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου απέκτησε τη δική του ταυτότητα. Ένα από τα κυριότερα χαρακτηριστικά του ήταν η καινούργια θετική εικόνα που απέκτησαν οι γυναίκες για τους εαυτούς τους. Ένα δεύτερο χαρακτηριστικό του ήταν ότι οι γυναίκες δεν περιορίζονταν ταξικά. Το κίνημα των γυναικών επιθυμούσε απλά να αλλάξει τις σχέσεις που υπήρχαν στην κοινωνία και να ενσωματωθούν και οι ίδιες στην εφαρμογή των πολιτικών τους δικαιωμάτων. Οι γυναίκες *«δεν διατυπώνουν πια μόνο τα αιτήματά τους αλλά αγωνίζονται γι' αυτά, οργανώνονται και παλεύουν μαζί»*.⁶¹

Η μεγάλη πορεία της κατάκτησης του δικαιώματος της ψήφου έληξε το 1934, όταν οι γυναίκες κατάφεραν να κατακτήσουν το δικαίωμα ψήφου στις τοπικές εκλογές με ορισμένους όμως περιοριστικούς όρους, αυτούς της ηλικίας και της εκπαίδευσης. Οι φεμινίστριες, είναι γεγονός πως δεν κατόρθωσαν να κατακτήσουν το δικαίωμα της ψήφου, αλλά ούτε και το δικαίωμα της ισοπολιτείας που ήταν πάντα ο πρωταρχικός στόχος τους, πλήρως. Ωστόσο, αναμφίβολα το φεμινιστικό κίνημα ανέπτυξε μια δυναμική πρωτόγνωρη για τα δεδομένα της εποχής.⁶²

3.2. Κατοχή και εμφύλιος πόλεμος (1936-1951)

Αφότου ο Ιωάννης Μεταξάς πήρε την εξουσία της χώρας, ορκίστηκε πρωθυπουργός και κατήργησε το Σύνταγμα επιβάλλοντας Δικτατορία στις 4 Αυγούστου το 1936, οπότε και άρχισε στη χώρα μία περίοδος δραματικών γεγονότων. Η Δικτατορία της 4ης Αυγούστου, δεν έκανε απολύτως τίποτα για την επικύρωση των γυναικείων δικαιωμάτων, μα ούτε και για την προώθηση των κοινωνικών δικαιωμάτων γενικά. Αντιθέτως η χώρα εισήχθη σε μία περίοδο απολυταρχίας, που διέκοψε την ομαλή εξέλιξή της και πολιτικά και κοινωνικά και οικονομικά αλλά και πολιτιστικά.

Η ηγεμονική εξουσία υπό τις συνθήκες αυτές πέτυχε να πείσει τις γυναίκες, πως μία τροποποίηση της κοινωνίας, θα ήταν πιο παραγωγική για την καλύτερευση της θέσης τους. Αυτή η περίοδος χαρακτηρίστηκε από την σύμπλευση των γυναικών με τις πολιτικές συνθήκες που κυριαρχούσαν. Το κίνημα του φεμινισμού, άλλαξε

⁶⁰ Γ. Παπαγεωργίου, *ό. π.*, σ. 243-248

⁶¹ Δ. Σαμίου, *Το φεμινιστικό κίνημα στην Ελλάδα (1860-1960)*, Αθήνα 1992, σ. 59

⁶² Γ. Παπαγεωργίου, *ό. π.*, σ. 262-273

κατεύθυνση και ακολούθησε τα διχαστικά πολιτικά γεγονότα, με αποτέλεσμα να φτάσει και αυτό σε διχογνωμία. Τα αιτήματα των γυναικών συμπεριλαμβάνονται σε πολιτικές συμμαχίες και παύουν να μελετώνται ξεχωριστά. Αποτέλεσμα αποτελεί το γεγονός ότι χάνεται η ισχύς των γυναικείων αιτημάτων, όπως και η απόκτηση πολιτικών δικαιωμάτων. Η νέα εικόνα της γυναίκας που κάνει την εμφάνισή της στο προσκήνιο, βασίζεται στη βιολογική της υπόσταση και ο ρόλος της τίθεται στα όρια της μητέρας και της συζύγου. Πλέον τα αιτήματα που κάνουν την εμφάνισή τους, παρουσιάζονται στο όνομα της μητέρας, της οποίας επιθυμία είναι η ύπαρξη μιας καλύτερης κοινωνίας για τα παιδιά της.⁶³

Στις αρχές του 1934, ο Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας, άρχισε να εμφανίζει ορισμένες αλλαγές. Απομακρύνθηκε από τον φεμινισμό και συμπορεύτηκε με το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος. Ο Σύνδεσμος άλλαξε προτεραιότητες και έθεσε σε δεύτερη μοίρα την απελευθέρωση των γυναικών. Πίστευαν ότι η πολιτική που θα προέκυπτε από τον μετασχηματισμό του κομμουνισμού, θα τις δικαίωνε καθώς θα ήταν ισότιμες με τους άντρες. Εκφράσεις όπως: «ο καπιταλισμός ευθύνεται για τον ανταγωνισμό των δύο φύλων», δείχνουν ξεκάθαρα την εναλλαγή των φεμινιστικών προτεραιοτήτων.⁶⁴

Μετά τα δραματικά γεγονότα της δικτατορίας το 1936, οι δραστηριότητες των γυναικών υποχώρησαν, λόγω των γενικών πολιτικών περιορισμών που επιβλήθηκαν. Ο Μεταξάς ήταν αντίθετος στο να παραχωρήσει δικαιώματα στις γυναίκες. Προσπαθώντας όμως να διαδώσει την προπαγάνδα του, χρησιμοποίησε πολλές από αυτές και κυρίως πολλές νεαρές κοπέλες. Πιο συγκεκριμένα, όταν ιδρύθηκε η Εθνική Οργάνωση Νεολαίας συμμετείχαν 1.000.000 περίπου νέοι, εκ των οποίων το 1/3 ήταν άτομα του γυναικείου φύλου. Από τη μία λοιπόν πλευρά, το υπόδειγμα της γυναίκας που παρουσιάζεται είναι αυτό του παθητικού ρόλου απέναντι στον άντρα και από την άλλη έχουμε την προβολή μιας δραστήριας επιθετικής γυναίκας που αγωνίζεται εναντίον των εχθρών της πατρίδας.⁶⁵

Οι γυναίκες με την κήρυξη του πολέμου του 1940 θέτουν το αίτημά τους για το δικαίωμα της ψήφου σε δεύτερη μοίρα, καθώς κύριος σκοπός τους ήταν να βοηθήσουν το κράτος. Το κράτος τις χρησιμοποιεί για ακόμα μια φορά, λέγοντάς τους ότι η προσφορά τους στην πατρίδα ήταν απαραίτητη. Η γυναίκα που δίνει μάχη

⁶³ Γ. Παπαγεωργίου, *ό. π.*, σ. 275-276

⁶⁴ Α. Ψαρρά, *Χρονικό μιας μετάβασης (1934-1948)*, Αθήνα 1988, σ. 30

⁶⁵ Γ. Παπαγεωργίου, *ό. π.*, σ. 278-279

για την πατρίδα της, την περίοδο της Μεταξικής κυβέρνησης, γίνεται το ιδανικότερο πρότυπο.

Οι γυναίκες στην αρχή συμμετείχαν σε φιλανθρωπικές οργανώσεις, όπως αυτή της «Εθνικής Αλληλεγγύης» (ιδρύθηκε το 1941), η οποία είχε σκοπό την προσφορά κοινωνικών υπηρεσιών. Στη συνέχεια, έγιναν μέλη και άλλων οργανισμών φιλανθρωπικού και ανθρωπιστικού χαρακτήρα, έγιναν μέλη του Ερυθρού Σταυρού, οργάνωσαν πρόχειρα νοσοκομεία και βρεφοκομεία και παιδικά συσσίτια. Η συνεισφορά τους αυτή, τις βοήθησε να μεταπηδήσουν σε μία ευρύτερη οργάνωση, αυτή του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (ΕΑΜ) που στόχο είχε την απελευθέρωση του έθνους. Από το ΕΑΜ εκδίδεται ένα έντυπο. Αυτό είναι η *Γυναικεία Δράση*, μία εφημερίδα της οποίας η συντακτική επιτροπή απαρτιζόταν από γυναίκες. Το περιεχόμενο της εφημερίδας είχε να κάνει στο μεγαλύτερο μέρος του με την αντίσταση των γυναικών και στην ανάγκη τους για κοινωνική απελευθέρωση.

Επιπροσθέτως, στον αγώνα πήραν μέρος και οι νεαρές κοπέλες. Δημιουργήθηκε η οργάνωσή κοριτσιών «*Η Ελεύθερη Νέα*», στόχος της οποίας ήταν η εθνική απελευθέρωση, η εργατική απελευθέρωση και τέλος η απελευθέρωση του φύλου της. Μερικά χρόνια αργότερα, η οργάνωση αυτή των κοριτσιών αυτοδιαλύθηκε και δημιουργήθηκε η «*Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων*» (ΕΠΟΝ), στην οποία άντρες και γυναίκες συμπορεύονταν στους αγώνες.⁶⁶

Η αγωνιστικότητα των γυναικών γίνεται ακόμα εντονότερη κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου. Τον Μάρτιο του 1944 με τον σχηματισμό της Πρώτης Κυβέρνησης του Βουνού, για πρώτη φορά συμπεριλήφθηκαν στα ψηφίσματά της, τα πολιτικά δικαιώματα των γυναικών. Τον Απρίλιο του 1944 εκλέχθηκαν οι πρώτες πέντε γυναίκες εθνοσύμβουλοι. Αυτές ήταν, η Μαρία Σβώλου, η Καίτη Νιουρίτου, η Χρύσα Χατζηβασιλείου, η Φωτεινή Φιλιππίδου και η Μάχη Μαυροειδή.⁶⁷

Μετά την απελευθέρωση της χώρας, οι γυναίκες έκαναν μία νέα προσπάθεια να διεκδικήσουν το δικαίωμα της ψήφου. Οι κινητοποιήσεις των γυναικών δεν έχουν ως κεντρικό τους θέμα τη διεκδίκηση του δικαιώματος αυτού. Αντιθέτως, προβάλλουν το δικαίωμα της ψήφου μέσα από την ανάγκη μιας γενικότερης αλλαγής στο κοινωνικό σύστημα, η οποία θα συμπεριλαμβάνει την ισότητα του γυναικείου και αντρικού φύλου και θα δίνει δικαιώματα στις γυναίκες, στην οικογένεια, στους εργάτες και στα παιδιά.

⁶⁶ Γ. Παπαγεωργίου, *ό. π.*, σ. 280

⁶⁷ Σύγχρονοι Προβληματισμοί του Γυναικείου Κινήματος, Αθήνα 1979, σ. 49-51

Τον Απρίλιο του 1951, το δικαίωμα της ψήφου θα επικυρωθεί από την Βουλή μετά τη λήξη του Διεθνούς Συμβουλίου Γυναικών. Οριακά η Βουλή το 1951, θα επικυρώσει το νόμο που έδινε το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι σε όλες τις ενήλικες γυναίκες μόνο όμως για τις δημοτικές και τις κοινοτικές εκλογές.⁶⁸

3.3. Η γυναικεία εξαθλίωση - η εκπόρνευση των γυναικών

“ΝΕΕΣ, καμμία βοήθεια, καμμία ψυχαγωγία μη δίνετε στον κατακτητή γιατί εγκληματείτε σε βάρος των αδελφών σας και παρατείνετε την τραγωδία ολόκληρου του Ελληνικού λαού. Νιώστε το πως είστε πρώτα απ’ όλα Ελληνίδες. Η πλέρια απομόνωση θα βοηθήσει στη πιο γρήγορη συντριβή του.”

Σύνθημα. Εθνική Αλληλεγγύη, 3.10.1943

Πριν από τον πόλεμο ένα κορίτσι δεν τολμούσε να συνάψει κάποια σχέση πρώτα από τον γάμο. Ο πόλεμος όμως επέφερε ανατροπή και στις αξίες. Η ηθική των γυναικών και η ελευθερία τους στις σχέσεις παραβιάζονταν πιο εύκολα. Το κουτσομπολιό και τα κακά λόγια, μπορούσαν να αποτρέψουν έναν καλό γαμπρό να παντρευτεί μία κοπέλα η οποία είχε φύγει από τα όρια της συμπεριφοράς ενός “καλού κοριτσιού”. Η ανασφάλεια που έφερε στους ανθρώπους ο πόλεμος, οδήγησε κάποιες κοπέλες να διαπράξουν το παράπτωμα αυτό με Άγγλους.⁶⁹

Στη διάρκεια της Κατοχής οι σχέσεις εκτός γάμου μεταξύ Ελλήνων-Ελληνίδων και ξένων, ήταν ένα θέμα που πήρε μεγάλες διαστάσεις. Ο στρατηγός Σαράφης έγραψε: *«Έλληνες και Ελληνίδες συναγελάζοντο και διασκέδαζαν μετ’ αξιωματικών και πολιτών του στρατού Κατοχής εις σημείον ώστε να απειλείται η διαφθορά και αυτών των αγροτικών οικογενειών».*

Το αντιστασιακό κίνημα κάνοντας λόγο για εκπόρνευση των γυναικών, δεν υπονοούσε το θεσμό της πορνείας. Δεν εκτόξευαν κατηγορίες ενάντια στις παραδοσιακές πόρνες. Λεγόταν μάλιστα, ότι λειτουργούσε οργάνωση του ΕΑΜ στις πόρνες. Είναι βέβαιο, πως οι άντρες του ΕΑΜ θα είχαν κάποια σχέση με τις γυναίκες «των σπιτιών». Κάποιες από αυτές μάλιστα δούλευαν για την Αντίσταση, περιθάλποντας και κρύβοντας αγωνιστές, βοηθώντας στην σύλληψη των Γερμανών, παίρνοντας πληροφορίες από τους κατακτητές και κρύβοντας Γερμανούς λιποτάκτες.

⁶⁸ Γ. Παπαγεωργίου, *ό. π.*, σ. 285-288

⁶⁹ Τ. Βερβενιώτη, *Η γυναίκα της Αντίστασης. Η είσοδος των γυναικών στην πολιτική*, Αθήνα 1994, σ. 144

Το αντιστασιακό κίνημα θα επιτεθεί στις γυναίκες που δεν λειτουργούν μέσα στο πλαίσιο του θεσμού της πόρνης, αλλά έχουν σχέσεις με τους κατακτητές.⁷⁰

Κύρια αιτία των σχέσεων αυτών, λέγεται ότι ήταν η πείνα, ωστόσο δεν ήταν η μοναδική, καθώς το φαινόμενο γινόταν αντιληπτό και σε περιοχές που δεν υπήρχε ιδιαίτερο πρόβλημα. Οι Ιταλοί φαίνονταν ικανότεροι από τους Γερμανούς να δημιουργήσουν σχέσεις με κοπέλες, να αποκτήσουν οικειότητα, και να γίνουν γαμπροί, εκμεταλλευόμενοι τις επισιτιστικές καταστάσεις, την εξουσία τους, αλλά και την ομορφιά τους.

Εκτός όμως από χρησιμοθηρικούς λόγους, σε πολλές από αυτές τις σχέσεις υπήρχε και το αίσθημα της αγάπης. Η δημόσια γνώμη, δεν αντιμετώπισε ποτέ θετικά τις γυναίκες που είχαν σχέσεις εκτός γάμου, πόσο μάλλον όταν αυτοί ήταν κατακτητές. Τα επιχειρήματά τους για να αποτρέψουμε τις γυναίκες από τις σχέσεις αυτές, ήταν ότι είναι Ελληνίδες και ότι με την πράξη τους αυτή ατίμαζαν την αξιοπρέπεια της χώρας τους και διέπρατταν έγκλημα σε βάρος των αδελφών τους, που αγωνίστηκαν και πέθαναν στην Αλβανία.

Οι γυναίκες που συνεργάζονταν με τους κατακτητές θα διώχονταν σκληρότερα από άλλους συνεργάτες. Και γιατί ήταν πιο εύκολα θύματα καθώς ήταν γυναίκες, αλλά και γιατί εκτός του ότι ατίμαζαν την πατρίδα, έπλητταν και το θεσμό της οικογένειας, αφού καταπατούσαν την ιδεολογία που δεν επέτρεπε τις εξωσυζυγικές σχέσεις. Οι γυναίκες τιμωρήθηκαν σκληρά και το φαινόμενο περιορίστηκε με την ανάπτυξη της Αντίστασης.⁷¹

⁷⁰ Ι. Μπιναρδόπουλος, Λ. Ρούμπας, Θ. Χλιάπας, *Η Αιγιοαλεία στην Κατοχή και στην Αντίσταση 1941-44*, Αθήνα 1987, σ. 199-361.

⁷¹ Τ. Βερβενιώτη, *ό. π.*, σ. 146-147

3.4. Η θέση της γυναίκας στον εμφύλιο πόλεμο και η παρουσία της σε ΕΑΜΙΚΕΣ αντιστασιακές οργανώσεις

Η παρουσία των γυναικών στον Εμφύλιο Πόλεμο, ήταν ιδιαίτερος σημαντική. Η συμμετοχή των γυναικών στις οργανώσεις, παρόλο που στην αρχή ξεκίνησε με αργούς ρυθμούς, στα τέλη της Κατοχής αυξήθηκε πολύ έντονα. Η πλειοψηφία των γυναικών συγκεντρώθηκε μετά την άνοιξη του 1943. Οι περισσότερες γυναίκες που συμμετείχαν στην Αντίσταση, είχαν ρόλο νοικοκυράς και μητέρας. Το 1943 όμως στην Αθήνα, έπαιξαν πρωταγωνιστικό ρόλο στις διαδηλώσεις. Όλες οι δράσεις που είχαν ως πρωταρχικό ζήτημα τη διατροφή, την καθαριότητα ή την περίθαλψη, γινόταν αυθόρμητα από τις γυναίκες.⁷²

Οι γυναίκες ακόμα έπαιρναν μέρος στον αγώνα βοηθώντας τον άντρα τους, τον αδερφό τους, τον γιο ή την κόρη τους. Πολλές είναι και αυτές που προσέφεραν υπηρεσίες και μέσα από το σπίτι τους, σηκώνοντας το βάρος μιας φιλοξενίας πολλών ανθρώπων σε δύσκολους καιρούς.

Πρέπει να σημειωθεί πως υπήρχαν δουλειές τις οποίες οι άντρες δεν μπορούσαν να κάνουν. Οι γυναίκες μετέφεραν τα νέα και έδιναν πληροφορίες για τον αγώνα. Ακόμα ήταν πολύ ικανές και στο κομμάτι της αντικατασκοπείας. Οι λεγεωνάριοι δεν σκέφτονταν πως γυναίκες ηλικιωμένες θα μπορούσαν να παρακολουθούν σιωπηλά και αθόρυβα τις κινήσεις τους. Οι γυναίκες επιπρόσθετα, άγγιζαν εύκολα τις ευαίσθητες χορδές των κατακτητών. Μην ξεχνάμε και οι κατακτητές είχαν γυναίκα, μανάδες και αδελφές που αγαπούσαν. Στη μάχη της αγριότητας λοιπόν, οι γυναίκες ήταν στην πλευρά των αισθημάτων και αρκετές φορές κέρδιζαν. Ένα ακόμα όπλο των γυναικών, είναι φυσικά η ομορφιά και η γοητεία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα που λειτούργησε αυτό το όπλο, ήταν το συμβάν με τον αρχιλεγεωνάριο Ραμπουντίκας, ο οποίος συλλήφθηκε από τις αντιστασιακές οργανώσεις, όταν μια γυναίκα τον περίμενε σε ραντεβού έξω από τη Φιλιππούπολη. Φυσικά υπήρχαν κι άλλες δουλειές αποκλειστικά για γυναίκες, όπως το νεκροστόλισμα, ο θρήνος και η αγρυπνία δίπλα στο νεκρό.⁷³

Η γυναίκα, έχοντας τρυφερά αισθήματα με ιδιότητες αλτρουισμού και με το ορμέφυτο της αγάπης και του πόνου της μάνας, αντέδρασε θετικά στις ανάγκες της Εθνικής Αλληλεγγύης ΕΑ, μιας οργάνωσης για γυναίκες. Η οργάνωση της Εθνικής

⁷² Τ. Βερβενιώτη, *ό. π.*, σ. 212-215

⁷³ Τ. Βερβενιώτη, *ό. π.*, σ. 223-225

Αλληλεγγύης, ιδρύθηκε τον Μάιο του 1941 και ήταν η πρώτη από όλες τις εαμικές αντιστασιακές οργανώσεις. Την εισήγηση της δημιουργίας της, είχε αναλάβει ο Παντελής Καραγκίτσης, ο οποίος ήταν μέλος του ΚΚΕ.

Η κινητοποίηση του γυναικείου φύλου στο σπίτι για τη προστασία των μελών της οικογένειας, εξαπλώνεται και διευρύνεται σε ολόκληρη την κοινωνία και οι γυναίκες επωμίζονται την φροντίδα των μελών μιας μεγάλης οικογένειας, αυτής ολόκληρου του έθνους. Οι δραστηριότητες αυτές δεν αφορούσαν μονάχα τις γυναίκες που ήταν στην οργάνωση της ΕΑ, αφορούσε και αυτές που δεν ήταν. Εξάλλου, δύσκολα μία γυναίκα αρνείται να βοηθήσει όταν της το ζητούν. Οι αλληλεγγύτισσες, φρόντιζαν για την προσωρινή εγκατάσταση και τη διατροφή των καταδιωκόμενων, επισκέπτονταν τους φυλακισμένους και τους πρόσφεραν χρήματα και τρόφιμα. Οι επονίτισσες (ΕΠΟΝ), είχαν υποχρέωση να παρέχουν ιατρική και φαρμακευτική βοήθεια, καθώς επίσης είχαν και χρέος να ανοίξουν σχολεία και ιατρεία. Στα καθήκοντα της ΕΠΟΝ, ήταν και η προστασία της μητέρας και του παιδιού και η δημιουργία παιδικών σταθμών.⁷⁴

Αργότερα από περίπου έξι κοπέλες, δημιουργήθηκε η πρώτη ενιαία οργάνωση «η Λευτέρη Νέα» ή πιο απλά ΛΝ. Μέσα σε λίγο διάστημα τα μέλη της οργάνωσης έγιναν χιλιάδες. Στόχος ήταν η πάλη για τα ζητήματα της ζωής, της μόρφωσης και γενικά της ηθικής των Ελληνίδων. Με τη δημιουργία αυτής της οργάνωσης αντιμετωπίστηκε ένα οργανωτικό πρόβλημα. Εκεί εντάσσονταν κορίτσια μαθήτριες κ.λπ., που ήθελαν να δουλέψουν στην αντίσταση. Η ΛΝ είναι μία αντιστασιακή νεολαιίστικη οργάνωση με τη μόνη διαφορά πως απαρτίζεται εξ ολοκλήρου από κοπέλες. Το Φλεβάρη του 1943 με την ίδρυση της ΕΠΟΝ, οι Ελεύθερες Νέες γίνονται επονίτισσες. Στο σήμα της ΕΠΟΝ, απεικονίζεται ένας νεαρός, ο οποίος έχει το χέρι υψωμένο προς τον ήλιο και ανεβαίνει μία σκάλα σχηματισμένη με τα αρχικά της οργάνωσης. Στο χέρι του κρατά έναν δαυλό. Σε μία παραλλαγή δίπλα του συμπορεύεται μία κοπέλα με την οποία κρατιούνται από το χέρι και ανεβαίνουν μαζί. Το σύνθημα τους : «Πολεμάμε και τραγουδάμε». Χρώμα της το πράσινο, το χρώμα της Ελεύθερης Νέας. Το χρώμα της ελπίδας.⁷⁵

Η ΛΝ, εξακολουθούσε να είναι μια παράνομη οργάνωση. Δεν ήταν μία γυναικεία οργάνωση με την έννοια ότι μιλούσαν για δικά τους προβλήματα. Δημιουργήθηκε γιατί για τα περισσότερα κορίτσια υπήρχαν κοινωνικές δυσκολίες

⁷⁴ Τ. Βερβενιώτη, *ό. π.*, σ. 232-235

⁷⁵ Τ. Βερβενιώτη, *ό. π.*, σ. 260-263

στο να δράσουν από κοινού με τα αγόρια. Το ζητούμενο όμως, ήταν αγόρια και κορίτσια να αγωνίζονταν μαζί. Ο λόγος ύπαρξης της οργάνωσης, ήταν να απευθυνθεί προς τις νέες, να τις οργανώσει στην κοριτσίστικη οργάνωση και μέσω αυτής να τις ενεργοποιήσει στην Αντίσταση.

Στην Αντίσταση, εκτός από τις γυναίκες που δούλευαν σε βοηθητικές υπηρεσίες του ΕΛΑΣ, ήταν και γυναίκες που ήξεραν να χρησιμοποιούν ένα όπλο. Πολλές ανήκαν σε πολιτικές οργανώσεις ή είχαν πάρει μέρος σε μάχες και είχαν εκπαιδευτεί στην τέχνη του πολέμου. Αυτές υπήρξαν αντάρτισσες. Η Αντάρτισσα δεν ήταν εντελώς έξω από τη σκέψη των εαμικών οργανώσεων.

Υποστηριζόταν, πως ήταν ανάγκη να υπάρχουν γυναίκες στις επαναστατικές ομάδες, που θα βοηθούσαν τους αντάρτες μεταφέροντας μηνύματα ή δείχνοντας κρυφά μονοπάτια, στέλνοντας τρόφιμα και πολεμοφόδια ή βοηθώντας τους να κρυφτούν.⁷⁶

Στο Βουνό υπήρχαν γυναίκες που ήταν ντυμένες με αντάρτικα ρούχα ή κρατούσαν όπλο ή και τα δύο μαζί. Οι γυναίκες που κατέφευγαν σε περιοχές ελεύθερες δεν μπορούσαν να βρουν εύκολα δουλειές στην πολιτική οργάνωση των χωριών. Για το λόγο αυτό λοιπόν εντάσσονταν στον ΕΛΑΣ, ο οποίος τις χρησιμοποιούσε σε διάφορες υπηρεσίες. Συνήθως τις βάφτιζαν νοσοκόμες, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει πως δεν έπαιρναν μέρος σε μάχες ή ότι δεν εκτελούσαν επικίνδυνες αποστολές. Στο Βουνό υπήρχαν και γυναίκες που ήταν μέλη του ΚΚΕ, απεσταλμένες για κομματική δουλειά, συνήθως με τον σύζυγό τους. Ο κόσμος τις θεωρούσε και αυτές αντάρτισσες και δικαίως, αφού διέθεταν και όπλο και έπαιρναν μέρος σε μάχες όταν χρειαζόταν.⁷⁷

Η επιθυμία πολλών γυναικών να αντιμετωπίσουν τους κατακτητές με όπλα, αλλά και λόγοι τακτικής, τους οδήγησαν στη δημιουργία Ομάδων και Διμοιριών Ανταρτισσών «Υποδειγματικών ΕΛΑΣ-ΕΠΟΝ», σύμφωνα με το πρότυπο των νέων. Γυναικείες διμοιρίες λειτουργούσαν στη Δ. Μακεδονία, στην Κ. Μακεδονία, στη Ρούμελη, στην Αττικοβιωτία, στη Θεσσαλία και στην Ήπειρο, ενώ ομάδες Ανταρτών γυναικών υπήρχαν παντού.

⁷⁶ Τ. Βερβενιώτη, *ό. π.*, σ. 302-304

⁷⁷ Σ. Μελετζής, *Με τους αντάρτες στα βουνά*, γ' έκδοση, Αθήνα 1984, σ. 149

Το Μάιο του 1943 αποφασίστηκε η δημιουργία μιας Σχολής Αξιωματικών. Σε αυτή τη Σχολή Αξιωματικών του ΕΛΑΣ, φοίτησαν περισσότεροι από 1.400 μαθητές, εκ των οποίων 13 γυναίκες αποφοίτησαν ως ανθυπολοχαγοί.⁷⁸

Πέρα από τις αντάρτισσες, υπήρχαν κι άλλες γυναίκες που δούλευαν στις υπηρεσίες του ΕΛΑΣ. Οι αρμοδιότητές τους δεν ήταν καθορισμένες, ωστόσο οι δραστηριότητές τους ήταν ποικίλες. Αυτές ονομάζονταν ανταρτοεπονίτισσες, εφεδρίνες ή απλώς γυναίκες. Έτσι χαρακτηριζόταν μία κοπέλα που είχε βγει στο Βουνό καταδιωκόμενη από τους κατακτητές, παρέμεινε στον ΕΛΑΣ για ορισμένο χρονικό διάστημα και εν συνεχεία την διέθεσαν στην ΕΠΟΝ για το κίνημα των γυναικών. Τέλος πρέπει να σημειωθεί, ότι υπήρχαν γυναίκες που πέρα από τη αρωγή τους σε μάχες, κρατούσαν το τηλέφωνο, τύπωναν στον πολύγραφο, μετέφεραν μηνύματα για τον ΕΛΑΣ με κακές καιρικές συνθήκες και σε επικίνδυνα μέρη και συνελάμβαναν υπόπτους.⁷⁹

⁷⁸ ΕΛΑΣ, Σχολή Εφέδρων Αξιωματικών, Κομματ. Επιτροπή, 25.8.44, «Έκθεση για τον οπλισμό της Σχολής», Εθνική Αντίσταση, τχ. 21, Νοέμβριος 1979. Κ. εφ.

⁷⁹ Τ. Βερβενιώτη, *ό. π.*, σ. 322-325

Δ' Κεφάλαιο

Η γέννηση ενός φεμινιστικού κινήματος για τη διεκδίκηση των γυναικείων πολιτικών δικαιωμάτων (1918-1940)

4.1. Κινητοποιήσεις φεμινιστριών (1928-1930)

Γυναίκες φεμινίστριες πρότειναν τη διοργάνωση μιας μαζικής εκδήλωσης, καθώς το 1927 είχε φτάσει στο τέλος του και η ψήφος για τις δημοτικές και τις κοινοτικές εκλογές δεν τους είχε δοθεί ακόμα. Πίστευαν, ότι το ζήτημα αυτό είχε ωριμάσει στη συνείδηση του κόσμου και πως έπρεπε να εισχωρήσει και στα αυτιά των κυβερνώντων.⁸⁰

Η συγκέντρωση των φεμινιστριών αποφασίστηκε να γίνει την Κυριακή 18 Μαρτίου 1928 στο θέατρο «Απόλλων». Αυτή ήταν η πρώτη δημόσια και μαζική μάζωξη του φεμινιστικού κόσμου που επιβεβαίωσε μία αλλαγή στην αντίληψη που είχαν οι μυστικές οργανώσεις στον τρόπο με τον οποίο θα κατόρθωναν να κερδίσουν τα πολιτικά τους δικαιώματα. Απευθυνόμενος στο γυναικείο αλλά και στο ανδρικό κοινό, καλούσαν τους υποστηρικτές των γυναικείων πολιτικών δικαιωμάτων να συνυπογράψουν το αίτημα της γυναικείας πολιτικής χειραφέτησης.⁸¹

Η πρόεδρος του ΣΔΓ χαρακτήρισε τη συγκέντρωση ως σημαντικό σταθμός στην κοινωνική εξέλιξη του τόπου. Σκοπός της συγκέντρωσης ήταν να πείσει την πολιτική εξουσία ότι οι Ελληνίδες ήθελαν την απονομή των πολιτικών τους δικαιωμάτων και άμεσα. Με ψήφισμα τους τα μέλη ζητούσαν το δικαίωμα ψήφου των γυναικών στις τοπικές εκλογές. Στις 22 Μαρτίου 1928, αντιπρόσωποι φεμινιστικών και γυναικείων οργανώσεων επισκέφθηκαν τον Υπουργό Εσωτερικών Γεώργιο Μαρή, με σκοπό να τους παραδώσει επίσημα το ψήφισμα της φεμινιστικής συγκέντρωσης. Η απάντηση που έδωσε ο Μαρή, ήταν αρνητική ως προς την απονομή πολιτικών δικαιωμάτων για τις βουλευτικές εκλογές, όμως ήταν επιφυλακτικός στη απάντησή του για το τοπικό εκλογικό δικαίωμα.⁸²

Η φεμινιστική αυτή συγκέντρωση, η πρώτη δημόσια συγκέντρωση, δε σταμάτησε εκεί. Στην Ελλάδα, τον Μάιο του 1928 κατέφθασε η πρόεδρος της ΔΕΓΨ,

⁸⁰ Α., Σ. Θεοδοροπούλου, *Για την ψήφο των Ελληνίδων, Ελευθερία*, 1-2.9.1949, σ. 1.

⁸¹ Δ. Σαμίου, *ό. π.*, σ. 176

⁸² Α. Γαϊτάνου-Γιαννίου, *Οι γυναίκες και η δημοτική ψήφος*, *Ελληνίς* 4, 1928, σ. 78-79

Μάργκαρετ Κόρμπετ-Άσμπι και η αντιπρόεδρος, Ζερμέν Μαλατέρ-Σελιέ και έκαναν διαλέξεις οι οποίες κέντρισαν το ενδιαφέρον πολλών αθηναίων γυναικών.⁸³

Οι φεμινίστριες με το πέρασμα των μηνών δεν έβλεπαν καμία βελτίωση. Έτσι ένα χρόνο μετά την πρώτη δημόσια κινητοποίηση που είχαν πραγματοποιήσει, αποφάσισαν να διαμαρτυρηθούν εκ νέου, ώστε να γίνει πράξη το νομοθετικό διάταγμα το 1925. Σκοπός της δεύτερης συγκέντρωσης, ήταν να θυμηθεί ο ελληνικός λαός το χρέος που έχει απέναντί του η ελληνική κυβέρνηση να παραχωρήσει εκλογικά δικαιώματα στις Ελληνίδες.⁸⁴ Η δεύτερη δημόσια συγκέντρωση διαμαρτυρίας φεμινιστριών, έγινε στις 31 Μαρτίου 1929 στο θέατρο «Κεντρικόν». Την κίνηση για την απονομή πολιτικών στις γυναίκες, στήριζε και υπέγραφε ο βουλευτής της Θεσσαλονίκης Αναστάσιος Μισιρλόγλου.

Ο Βενιζέλος ήταν υπέρ της απονομής της γυναικείας ψήφου. Στην τοποθέτηση αυτή του Βενιζέλου, η σοσιαλίστρια Μαρίκα Μπότση έθεσε το εξής ερώτημα: «Γιατί αφού πρωθυπουργός έχει τόση δύναμη και λέει πως είναι φεμινιστής, δεν θέτει ζήτημα εμπιστοσύνης στη Βουλή, για να μας δοθεί η δημοτική ψήφος [...];»⁸⁵

Στις 28 Απριλίου 1929, πραγματοποιήθηκε συγκέντρωση στο Λευκό Πύργο, που έχει οργανώσει η Φεμινιστική Ένωση Μακεδονίας-Θράκης. Όταν τελείωσε η συγκέντρωση κυκλοφόρησε ψήφισμα που ζητούσε την άμεση έκδοση του διατάγματος που αφορούσε τη δημοτική ψήφο και την αναθεώρηση των αδικιών για τις αγράμματες και τις νεαρές γυναίκες. Η συγκέντρωση στη Θεσσαλονίκη, φάνηκε να έχει μεγαλύτερη μαζικότητα από τις αντίστοιχες της Αθήνας.⁸⁶

Μεγάλο ενδιαφέρον είχε το πώς χαρακτήριζαν οι μεγάλες αθηναϊκές εφημερίδες τις κινητοποιήσεις των φεμινιστριών. Η διαμαρτυρία τους χαρακτηρίστηκε ως «γυναικεία συγκέντρωσις»⁸⁷, «γυναικείος συναγερμός»⁸⁸, «γυναικεία επίδειξις»⁸⁹ και «γυναικείον συνέδριον».⁹⁰

Η πιθανότητα του να ενταχθούν οι γυναίκες στην εκλογική διαδικασία κλήθηκε «ισοπέδωσης».⁹¹ Φυσικά το ντύσιμο των φεμινιστριών και ο τρόπος με τον οποίο μίλησαν σχολιάστηκε εντόνως.⁹²

⁸³ Μ. Σβώλου, *Η επίσκεψη των ξένων φεμινιστριών. Οι διαλέξεις*, ΟΑΓ 68, 1928, σ. 2-7.

⁸⁴ Η δεύτερη δημόσια συγκέντρωση για τη ψήφο της γυναίκας, ΟΑΓ 89-90, 1929, σ. 1-2.

⁸⁵ Μ. Μπότση, *Τα ζητήματά μας: Ζήτημα εμπιστοσύνης*, ΣΖ 9, Αθήνα 1929, σ. 124.

⁸⁶ Δ. Σαμίου, *ό. π.*, σ. 179-180

⁸⁷ *Η χθεσινή συγκέντρωσις των γυναικών*, Ελεύθερον Βήμα, 1.4.1929.

⁸⁸ *Ζήτω η γυναικεία ψήφος! Ο σημερινός γυναικείος συναγερμός*, Η Βραδυνή, 31.3.1929.

⁸⁹ Στο ίδιο· βλ. και Η σημερινή γυναικεία επίδειξις εις τον “Απόλλωνα”, Έθνος, 18.3.1928

⁹⁰ *Ο “Αγώνας της γυναίκας”*. Ζητούν παροχήν δημοτικής ψήφου, Ταχυδρόμος Β. Ελλάδος, 1.4.1929.

⁹¹ *Ισοπέδωσις*, Ταχυδρόμος Β. Ελλάδος, 1.4.1929.

Ορισμένες εφημερίδες υποστήριζαν την άποψη ότι η συγκέντρωση των φεμινιστριών είχε πάρει χαρακτήρα κομμουνιστικό, ενώ η Πρωΐα ανέφερε : «Μα δεν εξεγείρεσθε επιτέλους [...] Η κυβέρνησις λαμβάνει δρακόντεια μέτρα κατά των κομμουνιστών [...] όμως αφήνει ελευθέρας τας γυναίκας να υπονομεύουν το καθεστώς!».⁹³

4.2. Οι πρώτες γυναίκες εκλογείς (1930-1934)

Το ΕΣΕ συνεργαζόμενο με το ΣΔΓ, δημιούργησε μία Μεικτή Επιτροπή Ψήφου (λειτουργήσε μέχρι Μάρτιο του 1931, όμως οι καρποί που επέφερε δεν ήταν αρκετοί), με στόχο την από κοινού προώθηση του ζητήματος της εγγραφής των γυναικών στους εκλογικούς καταλόγους, λίγο πριν από τη δημοσίευση του εκλεκτικού διατάγματος.⁹⁴

Η εγγραφή των γυναικών στους εκλογικούς καταλόγους, θα γινόταν μετά από δημοσίευση του διατάγματος, με εντολή των νομαρχών. Η στάση του κράτους ήταν αρνητική και τα εμπόδια ήταν πολλά και διαφόρων ειδών. Τα προβλήματα ήταν τόσο μεγάλα που δεν μπορούσε καμία φεμινίστρια να υποπτευθεί.⁹⁵

Οι δυσκολίες που είχαν οι Ελληνίδες κατά την εγγραφή τους στους εκλογικούς καταλόγους, ήταν κυρίως γραφειοκρατικού, κοινωνικού και συνειδησιακού χαρακτήρα. Η πρώτη δυσκολία, ήταν το να ενημερώσουν τις γυναίκες για το νέο τους εκλογικό δικαίωμα. Η δεύτερη δυσκολία ήταν το να ενθαρρύνουν αυτές που ενδιαφέρονταν, να αποκτήσουν τη δυνατότητα του να ασκήσουν το εκλογικό τους δικαίωμα. Τρίτη δυσκολία, αποτελούσε η έλλειψη επίσημων εγγράφων του ντόπιου γυναικείου πληθυσμού και η δυσκολία ανεύρεσης αυτών για όσες ήταν πρόσφυγες. Τετάρτη δυσκολία ήταν η γραφειοκρατία, η οποία καθυστερούσε την πιστοποίηση των γυναικών ως πολιτών και εκλογέων. Η πέμπτη δυσκολία, ήταν η άρνηση συμμόρφωσης των υπαλλήλων της δημόσιας διοίκησης για την εκτέλεση των εντελλομένων.⁹⁶

Αρχικά το πρόβλημα της ενημέρωσης των γυναικών, έχριζε ιδιαίτερης σημασίας, καθώς σε μία κοινωνία που δεν υπήρχε γρηγόρη πληροφόρηση και η

⁹² Η *χθεσινή συγκέντρωσις των φεμινιστριών*, Η Καθημερινή, 19.3.1928.

⁹³ *Ο Απόμαχος, Η κωμωδία της ζωής. Η ψήφος των γυναικών*, Η Πρωΐα, 21.3.1928.

⁹⁴ Από τον ΕΣΕ συμμετείχαν οι: Μ. Αραβαντινού, Φ.Πρωτεκδικίου, Α. Στουδίτου, ενώ από το ΣΔΓ οι: Ε. Γκίνοπούλου, Α. Θεοδωροπούλου, και Μ. Σβώλου.

⁹⁵ Αύ. Θεοδωροπούλου, *Εμπόδια*, ΟΑΓ 117, (1930), σ. 1

⁹⁶ Δ. Σαμίου, *ό. π.*, σ. 194

εφημερίδα ήταν ανδρική ενασχόληση, το μήνυμα ότι κάποιες γυναίκες δικαιούνταν να εγγραφούν στους εκλογικούς καταλόγους, δύσκολα θα έφτανε σε όλη την επικράτεια. Για το λόγο αυτό, οι φεμινίστριες έκαναν κινητοποιήσεις, ενημερώνοντας τα γυναικεία σωματεία όλης της χώρας, ανοίγοντας γραφεία εξυπηρέτησης, μοιράζοντας ενημερωτικά φυλλάδια στις λαϊκές συνοικίες και δίνοντας σε εφημερίδες και περιοδικά άρθρα προς δημοσίευση. Μέσα σε όλες αυτές τις ενέργειες συμπεριλαμβάνεται και η συνάντηση της Θεοδωροπούλου με τον δήμαρχο Αθηναίων Σπυρίδωνα Μερκούρη, ο οποίος τάχθηκε στο πλευρό των φεμινιστριών υποσχόμενος κάθε δυνατή βοήθεια.⁹⁷

Σε ό,τι αφορά τη δεύτερη δυσκολία, οι λίγες γυναίκες που δικαιούνταν το εκλογικό δικαίωμα, έπρεπε να πειστούν ότι χρήζει ιδιαίτερης σημασίας το να διαχωρίσουν τη μοίρα τους από εκείνη των υπολοίπων γυναικών και να εγγραφούν στους εκλογικούς καταλόγους. Ακόμα, αυτή η πρωτόγνωρη εμπειρία θα τους έφερνε κοντύτερα στην ανδρική ιδιότητα, οπότε θα έπρεπε να είναι ταπεινές. Τις προέτρεπε λοιπόν να μείνουν μακριά από την προδοσία των οικείων τους και την απόρριψη της γυναικείας τους ταυτότητας.

Η πλειοψηφία των Ελληνίδων γυναικών, είτε δεν έμαθε ποτέ, είτε δεν μπόρεσε να καταλάβει τι σήμαιναν όλα αυτά. Υπήρχε άγνοια, παρεξήγηση, φόβος και εχθρότητα απέναντι στην ψήφο, τα οποία έγιναν γρήγορα αντιληπτά από τις φεμινίστριες. Η ψήφους παρέμεινε άγνωστο δικαίωμα οι γυναίκες, αφού δεεν είχαν ούτε κοινωνική, ούτε συνειδησιακή ανεξαρτησία ώστε να τολμήσουν να εμπλακούν σε μία πολιτειακή λειτουργία.⁹⁸

Στο εκτελεστικό διάταγμα υπήρχαν ελλείψεις καθώς υπήρχε απουσία εγγραφής των γυναικών στα μητρώα των κοινοτήτων και τα δημοτολόγια. Οι γυναίκες της Μεγάλης Ελλάδας, ήταν πολιτειακά αόρατες και πολιτογραφούνταν μόνο με βάση τη σχέση τους με κάποιο αρσενικό της οικογένειας. Όταν το συνειδητοποίησαν οι φεμινίστριες, έσπευσαν να ζητήσουν υποχρεωτικό καταρτισμό μητρώων από τους δήμους για όλες τις ενήλικες γυναίκες και οι δήμοι αναγκάστηκαν να ανοίξουν ειδικά μητρώα δημοτών και για τα δυο φύλα στα αρμόδια Τμήματα Δημοτικής Καταστάσεως.⁹⁹ Η διαδικασία εγγραφής αποδείχτηκε για τις γυναίκες γραφειοκρατική, δύσκολη, χρονοβόρα αλλά και δαπανηρή λόγω του ότι υπήρχαν

⁹⁷ Δ. Σαμίου, *ό. π.*, σ. 195

⁹⁸ Δ. Σαμίου, *ό. π.*, σ. 197

⁹⁹ Α. Στουδίτου, *Η δημοτική ψήφος των γυναικών*, Εργασία 16, Αθήνα 1930, σ. 19-20

πολλά χαρτόσημα που έπρεπε να επικολλούνται στις αιτήσεις και τα πιστοποιητικά. Για το λόγο αυτό τον Μάιο του 1930, η κυβέρνηση αποφάσισε να καταργήσει το χαρτόσημο.

Στις 14 Δεκεμβρίου 1930, η Ελληνίδα παρουσιάστηκε για πρώτη φορά μπροστά στις κάλπες σαν πωλητής για να εκλέξει τον δήμαρχο του τόπου. Τρεις μήνες αργότερα γυναίκες ψηφοφόροι συμμετείχαν στις αναπληρωματικές εκλογές για δήμαρχος Σάμου. Τον επόμενο χρόνο κλήθηκαν να ψηφίσουν στις αναπληρωματικές εκλογές για δήμαρχο Πειραιά. Παρά την ανεμπόδιστη συμμετοχή μικρού αριθμού γυναικών στις πρώτες αρχαιρεσίες για την εκλογή δημάρχων, τα εμπόδια ως προς την εγγραφή των γυναικών στα εκλογικά μητρώα συνεχίστηκαν. Η προετοιμασία των γυναικών εκλογέων, συνεχίστηκε με μαθήματα πολιτικής αγωγής που οργάνωσε ο ΣΔΓ, με τη λογική, πως για να χρησιμοποιήσει κανείς την ψήφο, θα έπρεπε πρώτα να γνωρίζει τις πολιτικές θεωρίες για την κεντρική διοίκηση, την τοπική αυτοδιοίκηση, τον φεμινισμό.¹⁰⁰

Ορισμένες φεμινίστριες αποφάσισαν να υποβάλλουν υποψηφιότητες ως δημοτικοί σύμβουλοι. Την 1η Φεβρουαρίου 1934, το Πρωτοδικείο Αθηνών απέρριψε τις υποψηφιότητες των γυναικών. Σύμφωνα με την άποψη που επικρατούσε, στις Ελληνίδες είχε δοθεί περιορισμένο δικαίωμα ψήφου (μόνο εκλέγειν), ως προς το εκλέγεσθαι κρίθηκε ότι υπήρχε νομική ανυπαρξία. Οι γυναίκες κινητοποιήθηκαν για να πάρουν ενεργά μέρος στις εκλογές.

Στις 11 Φεβρουαρίου 1934, οι Ελληνίδες συμμετείχαν για πρώτη φορά σε εκλογές της τοπικής αυτοδιοίκησης σε όλη τη χώρα. Οι γυναίκες στην επαρχία εντάχθηκαν στα εκλογικά τμήματα των ανδρών, ενώ στο Δήμο Αθηναίων δημιουργήθηκαν έξι μεγάλα γυναικεία εκλογικά τμήματα. Με βάση κάποια διαθέσιμα στοιχεία, λέγεται ότι στις εκλογές του 1934 παρουσιάστηκαν στις κάλπες 10.571 γυναίκες.¹⁰¹

Τα σχόλια στον αθηναϊκό και επαρχιακό τύπο έδειχναν ότι ο περισσότερος κόσμος είχε πλέον συμφιλιωθεί με την ιδέα της γυναικείας ψήφου. Δημοσιεύτηκαν πολλά όμορφα σχόλια για τις γυναίκες ψηφοφόρους. Σχόλια για την ευπρέπεια, την ωριμότητα, την ηρεμία και την τάξη με την οποία άσκησαν τα εκλογικά τους δικαιώματα. Με τα ίδια λόγια εκφράστηκαν και οι φεμινίστριες. Όπως αναφέρει και η Γαϊτανου-Γιαννιού: « [...] με σοβαρότητα, με σεμνότητα, με πειθαρχία, με

¹⁰⁰ Δ. Σαμίου, *ό. π.*, σ. 202-203

¹⁰¹ *Ο Τύπος για την ψηφοφορία των γυναικών*, ΟΑΓ 177, 1934, σ. 9-10.

συναίσθηση της σημασίας της υψηλής πράξεως, ψηφίσαμε». ¹⁰² Ωστόσο, πρέπει να αναφερθεί ότι δεν έλειψαν και οι καλπονοθείες. Στη διάρκεια της ψηφοφορίας, έγινε αντιληπτή η προσπάθεια κάποιας ψηφοφόρου να ψηφίσει δύο φορές, ενώ εμφανίστηκαν και πολλά πλαστά βιβλιάρια γυναικών. Ας μην ξεχνάμε όμως, πως δεν ήταν οι νοθείες άγνωστο φαινόμενο στην Ελληνική κοινωνία του Μεσοπολέμου για τους αρχηγούς κομμάτων. ¹⁰³

¹⁰² Α. Γαϊτάνου-Γιαννίου, *Μετά την ψηφοφορία μας*, ΣΖ 65, 1934, σ. 669.

¹⁰³ Στο ίδιο βλ. και Εξεδόθησαν πλαστά βιβλιάρια γυναικών ψηφοφόρων Θεσσαλονίκης; Μία πρόταση του Εισαγγελέως, Ακρόπολις, 19.5.1933.

Ε' Κεφάλαιο

Ο δύσκολος δρόμος για την ισοπολιτεία (1940-1952)

5.1. Οι πρώτες συζητήσεις για τη γυναικεία ψήφο στο Δ.Σ. Αθηναίων (1945)

Την επομένη της λήξης του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, στις 9 Μαΐου του 1945 ο δικηγόρος Κουτσοχέρας Γιάννης (μέλος δημοτικού συμβουλίου Αθηναίων), διαμαρτυρήθηκε για τη μη αντιπροσώπευση του γυναικείου φύλου στον μεγαλύτερο δήμο της χώρας. Σε επόμενη συνεδρίαση που έγινε, ο Κουτσοχέρας έθεσε ξανά τις απόψεις του, αφού θεώρησε ότι η παράλειψη αυτή έπρεπε να διορθωθεί, τόσα με την παραχώρηση ίσων πολιτικών δικαιωμάτων στις ελληνίδες γυναίκες στις τοπικές έστω εκλογές και στην εκπροσώπηση γυναικείων οργανώσεων στο Δημοτικό Συμβούλιο, όσο με τον διορισμό κάποιων γυναικών εκεί, κατ' επιλογή μεταξύ αρίστων.¹⁰⁴

Στις 19 Ιουλίου 1945, ο Κουτσοχέρας έκανε μία εισήγηση στην οποία υποστήριζε το αίτημα της εκλογής αντιπροσώπευσης των Ελληνίδων. Έδωσε μεγάλη βάση στην δημιουργία εκπαιδευτικών, φιλανθρωπικών, νοσηλευτικών και άλλων ιδρυμάτων, που είχαν δημιουργηθεί από γυναικείους συλλόγους σε όλη την χώρα και συντηρούσαν οι ίδιες. Ακόμα, έκανε αναφορά στις οργανώσεις πριν και μετά τον πόλεμο, που είχαν δραστηριοποιηθεί στον τομέα της διεκδίκησης των γυναικείων δικαιωμάτων, καθώς και στη συμμετοχή των γυναικών στον πατριωτικό αγώνα. Χαρακτήρισε τα επιχειρήματα των νεότερων ερευνών για τη γυναικεία νοημοσύνη, ότι δηλαδή οι γυναίκες υστερούσαν σε ευφυΐα, ως αποστομωτικά. Τέλος, με αναφορές σε υπέρμαχους των γυναικείων πολιτικών δικαιωμάτων, (Κ. Φουριέ, Α. Αλιβιζάτο) υπερασπίστηκε τη συνεργασία των δύο φύλων σε όλους τους τομείς.¹⁰⁵

Στις 20 Σεπτεμβρίου 1945, το ζήτημα για την απονομή εκλογικού δικαιώματος στις γυναίκες, τέθηκε προς συζήτηση στο Δημοτικό Συμβούλιο, κατά το οποίο άρχισαν να υπάρχουν αντιρρήσεις. Ο Α. Κόντος, όντας αρνητικός π προς τη χορήγηση τέτοιων δικαιωμάτων, άνοιξε τη συζήτηση, αναφέροντας λόγους για τους οποίους δεν έπρεπε οι γυναίκες να έχουν δικαίωμα στις εκλογές. Άκρως αντίθετη ήταν η άποψη του Ηλία Μπρεδήμα, ο οποίος υποστήριζε ότι η πολιτειακή συμμετοχή των γυναικών ήταν υψίστης σημασίας. Στο επιχείρημα ότι με την απονομή

¹⁰⁴ Ι. Π. Κουτσοχέρας, *Η γυναικεία ψήφος*, Αθήνα 1945, σ. 3-4.

¹⁰⁵ Η Α. Ιωαννίδου και Α. Μηνιάτη παρακολούθησαν τη συνεδρίαση, ενώ οι Θεοδωροπούλου, Παπαδημητρίου, Γκινοπούλου και Ιωαννίδου ανέλαβαν να συναντήσουν προσωπικά τον δήμαρχο Αθηναίων. «Συνεδρίαση 11^η, 17.7.1945».

δικαιώματος ψήφου θα κινδύνευε η ακεραιότητα της οικογένειας, ο Μπερδήμας απάντησε πως οι διχογνωμίες σχετικά με τα πολιτικά μεταξύ συζύγων, πάντα υπήρχαν. Ακόμα υποστήριζε, πως η καθαριότητα, η νοσοκομειακή φροντίδα και η μέριμνα για τα βρέφη ήταν ζητήματα που αφορούσαν και ενδιέφεραν περισσότερο τις γυναίκες, οπότε το να εισέλθουν οι γυναίκες στο Δημοτικό Συμβούλιο θα νοικοκύρευε και όλον τον δήμο.¹⁰⁶

Ο δήμαρχος Αριστείδης Σκληρός, ζήτησε από το Δημοτικό Συμβούλιο να αποφανθεί για το θέμα της γυναικείας ψήφου. Το Σύνταγμα είχε ήδη υποστηρίξει την ισοτιμία των φύλων, απλά δεν είχε επιτραπεί μέχρι τότε η πλήρης ενεργοποίηση των γυναικείων εκλογικών δικαιωμάτων, (ίσως και λόγω εγωιστικού ανδρικού πνεύματος). Το ζήτημα του γυναικείου αναλφαβητισμού, δεν ήταν σοβαρό παράπτωμα, σύμφωνα με αυτόν, καθώς η διαφορά μεταξύ ανδρών και γυναικών στο κομμάτι του αναλφαβητισμού σε αγροτικές κυρίως περιοχές, ήταν μηδαμινή. Παρόλα αυτά, η άποψη του Σκληρού, δεν είχε υποστηρικτές. Οι υποστηρικτές των γυναικείων πολιτικών δικαιωμάτων, ήταν μόλις επτά.¹⁰⁷

5.2. Η πρώτη συμμετοχή Ελληνίδων γυναικών σε εκλογές (15.4.1951)

Στις 15 Απριλίου 1951 ο Στυλιανός Γονατάς ανέφερε τα εξής: «*Επί 17 ολόκληρα χρόνια δεν είχαν γίνει δημοτικά εκλογαί [...] Κατ' αυτάς δε επρόκειτο να ψηφίσουν δια πρώτην φοράν και αι γυναίκες, και πολλοί φοβούνται ότι αι ψήφοι των θα επηρέαζον το αποτέλεσμα υπέρ των αριστερών, καθ' όσον αι μεν εθνικόφρονες γυναίκες δεν εδείκνυον προθυμίαν εγγραφώσιν εις τους εκλογικούς καταλόγους, ενώ αι αριστεραί είχαν εφοδιασθή με βιβλιάρια*».¹⁰⁸

Η εκλογική διαδικασία ολοκληρώθηκε χωρίς προβλήματα. Η τεράστια έλευση των γυναικών στην διαδικασία της ψηφοφορίας, υπογραμμίστηκε σε πολλά άρθρα. Ένα από αυτά τα άρθρα είναι το παρακάτω, ενός ανώνυμου δημοσιογράφου: «*αι γυναίκες συμμετέσχον αθρόως, και μέχρι νυκτός παρουσίασαν εις τα αποκλειστικώς δι' αυτάς διατεθέντα εκλογικά τμήματα, μακράς ουράς [...] ήταν η πρώτη φορά που*

¹⁰⁶ Δ. Σαμίου, *ό. π.*, σ. 243-245

¹⁰⁷ Δ. Σαμίου, *ό. π.*, σ. 246

¹⁰⁸ Σ. Ε. Γονατάς, *Απομνημονεύματα (18970-1957)*, Αθήνα 1958, σ. 489.

έπαιρναν κι αυτές μέρος σαν υποψήφιοι και τούτο το σημείο είναι ο σταθμός στην νεοελληνική ιστορία».¹⁰⁹

Ο Τύπος εξέθεσε ποικίλα σχόλια για την υπακοή των γυναικών, για την ευπρέπειά τους και τη φρόνηση που είχαν πάνω στο κομμάτι της εκλογικής διαδικασίας. Οι αρθρογράφοι βρίσκονταν σε δύσκολη θέση, καθώς εκεί που κατέτασσαν τις γυναίκες στους ανώριμους και αδιάφορους ανθρώπους απέναντι στην πολιτική, τώρα έπρεπε να τις επιδοκιμάσουν για τη συνετή τους στάση και τη σωστή τους εκλογική συμπεριφορά.¹¹⁰

Στις εκλογές, άσκησαν το δικαίωμα ψήφου τους, 734.750 Ελληνίδες γυναίκες. Σε όλους τους δήμους όλης της χώρας (218), εκλέχθηκαν 71 γυναίκες δημοτικοί σύμβουλοι και 56 κοινοτικοί σύμβουλοι.¹¹¹ Επισημάνθηκε πως οι άντρες δεν ψήφισαν τις γυναίκες υποψήφιες, κάτι που γίνεται αντιληπτό και από το γεγονός ότι καμία γυναίκα δεν ψηφίστηκε δημοτική σύμβουλος στην Αθήνα. Ορισμένοι μάλιστα, υποστήριζαν την άποψη, πως οι άντρες έδρασαν συμμαχικά για να τις αποκλείσουν. Η συμμετοχή των γυναικών στις πρώτες εκλογές της τοπικής αυτοδιοίκησης, έπειτα από τον πόλεμο, χαρακτηρίστηκε με θετικά λόγια από κυβερνητικής πλευράς. Οι γυναίκες εκλογείς, είχαν ψηφίσει με περίσκεψη και μέτρο, και χωρίς υπερβολές, μια κίνηση εντελώς διαφορετική από αυτή που αναμενόταν. Οι Ελληνίδες έδειξαν εθνική αντίληψη και πολιτική συνείδηση. Ο Κανελλόπουλος μάλιστα τόνισε, πως οι γυναίκες φάνηκαν να είναι εθνικώς συνετότερες και φρονιμότερες από τους άντρες, προσθέτοντας ότι έπρεπε να μελετηθεί και η απονομή δικαιώματος ψήφου στις βουλευτικές εκλογές για τις γυναίκες.

Στις 16 Μαΐου 1951, επιτροπή γυναικείων οργανώσεων εμφανίστηκε στον πρωθυπουργό Βενιζέλο, με απώτερο σκοπό να δώσει γραπτή αναφορά σχετικά με την καταβολή δικαιώματος ψήφου στο γυναικείο φύλο για τις βουλευτικές εκλογές. Οι γυναίκες ήταν αποφασισμένες να μην αφήσουν το θέμα να λησμονηθεί. Ο Σ. Βενιζέλος, είχε ταχθεί υπέρ της απονομής πολιτικών δικαιωμάτων στις Ελληνίδες γυναίκες.¹¹² Αυτόν λοιπόν, οι γυναίκες δεν ήθελαν να το αφήσουν ξεχαστεί. Ωστόσο,

¹⁰⁹ Ψηφοφόρος, *Πώς εψήφισαν οι Πειραιείς εις τας δημοτικές εκλογάς*, Χρονογράφος του Πειραιώς, 23.4.1951.

¹¹⁰ *Διδάγματα και διαπίστωσης*, Η Βραδυνή, 17.4.1951· Σ. Μελάς, *Η ψήφος των Ελληνίδων. Έκφρασις μεγάλης ωριμότητας*, Ακρόπολις, 17.4.1951· Π. Παλαιολόγος, *Δύο νοικοκυρές*, Το Βήμα, 28.4.1951.

¹¹¹ Α. Ρουσοπούλου, *Τι πρέπει να γνωρίζει ο πολίτης*, Αθήνα 1975, σ. 29.

¹¹² *Ήρχισεν χθες το Διεθνές Συνέδριον Γυναικών. Λόγος της Βασιλίσσης. Εκάλεσε την ανθρωπότητα να ενδιαφερθη δια την τύχην των ελληνοπαίδων*, Το Βήμα, 30.3.1951.

η θέλησή του φάνηκε, όταν τη ίδια στιγμή, ψηφίστηκε ο Υπαλληλικός Κώδικας, με βάση τον οποίο, οι γυναίκες εξαιρούνταν από πολλές θέσεις του δημοσίου.¹¹³

5.3. Το Σύνταγμα του 1952 και η μη θέσπιση ισοπολιτείας των γυναικών

Η μόνη υπεύθυνη ανακοίνωση για την παροχή δικαιώματος ψήφου στις γυναίκες, έγινε στο Σύνταγμα του 1952. Το Σύνταγμα αυτό υπήρξε συντηρητικό και απεικόνιζε το κλίμα που επικρατούσε στον Εμφύλιο Πόλεμο.¹¹⁴ Το Σύνταγμα φάνηκε να μην έχει προοδευτικές ιδέες, καθώς στο ζήτημα της ισότητας πολιτικών δικαιωμάτων, προσπάθησε όχι μόνο να αργήσει την απονομή τους, αλλά και να την παρεμποδίσει γενικότερα.

Για ακόμα μια φορά στην ελληνική κοινοβουλευτική ιστορία, δεν έγινε πράξη η συνταγματική επικράτηση της ισότητας των γυναικείων πολιτικών δικαιωμάτων. Αυτοί που έθεσαν με νόμο το Σύνταγμα του 1952, προσπάθησαν να συνεχίσουν μια ακαθόριστη και χωρίς σαφήνεια κατάσταση. Το αποτέλεσμα του Συντάγματος, ήταν ο κατ' εξακολούθηση αποκλεισμός των γυναικών από τις θέσεις του κράτους και τον δημόσιο τομέα ευρύτερα.

Ο Αριστόβουλος Μάνεσης θεωρούσε, ότι το Σύνταγμα του 1952 είχε καθιερώσει την απονομή πολιτικών δικαιωμάτων στις γυναίκες, απλά είχανε καθυστερήσει την άσκηση τους. Στον αντίποδα, η Αλίκη Γιωτοπούλου χαρακτήρισε πλατωνική την αναγνώριση των γυναικείων εκλογικών δικαιωμάτων από την Συνταγματική επιτροπή.¹¹⁵

Στις αρχές του 1952, το πόσο θα κρατούσε η κωλυσιεργία που αφορούσε τον περιορισμό της γυναικείας ψήφου, ήταν άγνωστο. Πολλοί βουλευτές θεωρούσαν πως θα κατάφερναν να παρεμποδίζουν τις γυναίκες για καιρό ακόμα από την ισοπολιτεία. Μετά την απόφαση της απονομής ίσων δικαιωμάτων στις εκλογές, οι φιλελεύθεροι βουλευτές κατόρθωσαν να απομονώσουν και να αποκλείσουν τις γυναίκες από την άσκηση των πολιτικών δικαιωμάτων τους.

¹¹³ Ε. Αβδελά, *Δημόσιοι υπάλληλοι γένους θηλυκού. Καταμερισμός της εργασίας κατά φύλο στον δημόσιο τομέα, 1908-1955*, Αθήνα 1990, σ. 150.

¹¹⁴ Α. Ι. Μάνεσης, *Η εξέλιξη των πολιτικών θεσμών στην Ελλάδα*, Αθήνα-Κομοτηνή 1987, σ. 23-24.

¹¹⁵ Δ. Σαμίου, *ό. π.*, σ. 306.

5.4. Απονομή ισοπολιτείας για τις Ελληνίδες (1952)

Ο υπουργός Εσωτερικών Πλαστήρας Κωνσταντίνος Ρέντης, υπέβαλε νομοσχέδιο στις 4 Φεβρουαρίου του 1953, «Περί χορηγήσεως του δικαιώματος του εκλέγειν και εκλέγεσθαι εις τας γυναίκας». Την ημέρα εκείνη, ο πρόεδρος της Βουλής εξεθεσε την πρόταση που είχαν καταβάλει οι βουλευτές Α. Παπάγος, Σ. Στεφανόπουλος, Σ. Μαρκεζίνης, Π. Κανελλόπουλος, Β. Στεφανόπουλος, Π. Λυκουρέζος, Α. Στρατός, Κ. Κάλλιας, Δ. Μπαμπάκος, Λ. Μακκάς και Λ. Δερτιλής με τον ίδιο τίτλο. Τότε μία έντονη αντιπαράθεση ξέσπασε, που αφορούσε το ποιος είχε την αρχική ιδέα της απονομής ίσων πολιτικών δικαιωμάτων στις γυναίκες και στους άνδρες.

Στο νομοσχέδιο υπογραμμίζοταν, ότι σκοπός ήταν η χορήγηση του δικαιώματος του εκλέγειν και εκλέγεσθαι και στις γυναίκες για τις βουλευτικές εκλογές σε ισότιμη σχέση με τους άντρες. Τονιζόταν, ότι η άσκηση του τοπικού εκλογικού δικαιώματος από τις γυναίκες, είχε καταστήσει αναγκαία και τη συμμετοχή τους στις βουλευτικές εκλογές από τη στιγμή που είχε γίνει φανερό, πως παρακολουθούσαν τα εθνικά ζητήματα.¹¹⁶

Σε ό,τι αφορούσε τον αναλφαβητισμό αρκετά μεγάλου μέρους του γυναικείου πληθυσμού, θεωρούσαν πως είχε μειωθεί σε μεγάλο βαθμό τα τελευταία χρόνια και υποστηριζόταν ότι το γεγονός τούτο, δεν είχε σταθεί εμπόδιο για καμία δυτική κοινωνία από το να εδραιώσει την ισοπολιτεία. Τα στελέχη του ΕΣ πίστευαν, ότι με την πρότασή τους αυτή, θα παρείχαν σημαντική βοήθεια στη Βασιλευόμενη Δημοκρατία και τον κοινοβουλευτισμό.

Ο υπουργός Εσωτερικών Κ. Ρέντης, δέχτηκε πως η Ελλάδα είχε αργήσει στην παροχή και απονομή πολιτικών δικαιωμάτων στο γυναικείο φύλο και έβρισκε θετικό το γεγονός ότι υπήρξε κοινή άποψη και σύμφωνη γνώμη των κομμάτων του Κοινοβουλίου. Από την δική του πλευρά ο Π. Κανελλόπουλος υπογράμμισε, ότι έχριζε μεγάλης σημασίας η ολοκλήρωση της δημοκρατίας με την εξασφάλιση ψήφου στις γυναίκες και παρά τις εναντιώσεις του, το κόμμα του δέχτηκε να ψηφιστεί το νομοσχέδιο, ώστε οι γυναίκες να αποκτήσουν άμεσα τα ίδια εκλογικά δικαιώματα με τους άντρες.

Η τελική κρίση της Βουλής για το θέμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι των γυναικών σε εθνικές εκλογές, λήφθηκε στις 30^{ης} Μαΐου 1952, οπότε και έγινε

¹¹⁶ Δ. Σαμίου, *ό. π.*, σ. 308

αποδεχτό το νομοσχέδιο στο σύνολό του. Οι Ελληνίδες είχαν κατακτήσει πολιτικά δικαιώματα με τον ίδιο τρόπο και τους ίδιους όρους που τα είχαν και οι άντρες. Η συνεδρίαση στο κοινοβούλιο, ήταν ήρεμη με πολλές γυναίκες παρακολουθούσαν με προσοχή τη διαδικασία από τα έδρανα της Βουλής. Οι γυναίκες επιτέλους, είχαν πάρει το εισιτήριο για την ισότητα απέναντι στους νόμους.

Όπως ήταν φυσικό, οι φεμινίστριες δεν είχαν παρά να χαρούν. Το ΔΣ του ΣΔΓ, σε συνεδρίαση που πραγματοποίησε έκτακτα, αποφάσισε να επαινέσει τους αρχηγούς των κοινοβουλευτικών κομμάτων.¹¹⁷

Στις 11 Δεκεμβρίου 1946, σε Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ, τα κράτη-μέλη που δεν είχαν θεσπίσει την ισότητα απέναντι στους νόμους, ενθαρρύνθηκαν να αποδώσουν ίσα πολιτικά δικαιώματα στον γυναικείο πληθυσμό. Στις 10 Δεκεμβρίου 1948, σε επόμενη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ, ψηφίστηκε, στο Παρίσι η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του ανθρώπου, με σκοπό να προφυλάξουν σε επίπεδο διεθνούς δικαίου τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα των πολιτών κάθε κράτους.¹¹⁸ Σύμφωνα με την Διακήρυξη, η ανθρωπότητα, ήταν επιτακτικής ανάγκης, να προφυλαχθεί από την παραβίαση των ελευθεριών και την τυραννία.¹¹⁹ Εκεί δηλωνόταν πως κάθε άνθρωπος έχει το δικαίωμα να λαμβάνει μέρος στη διακυβέρνηση της χώρας. Οι βασικοί άξονες της Οικουμενικής Διακήρυξης, ήταν «ελευθερία, ισότητα, μη διάκριση, αδελφοσύνη».¹²⁰

Αναφορικά με το ζήτημα της μεταφοράς πολιτικών δικαιωμάτων στις Ελληνίδες γυναίκες, θα πρέπει να υπολογιστεί συν τοις άλλοις, ότι στις 20 Δεκεμβρίου 1951, η Ελλάδα έγινε μέλος του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ, καθώς και ότι στις 18 Φεβρουαρίου του 1952, σφραγίστηκε η Συνθήκη προσχώρησης της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ. Οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, οι οποίες είχαν εισέλθει στα βαθιά νερά της ελληνικής οικονομίας και πολιτικής από το 1947, απαιτούσαν από την Ελλάδα να σεβαστεί τη δημοκρατική αντιπροσώπευση των πολιτών της. Έτσι γινόταν φανερό ότι ο φασισμός και ο ναζισμός είχαν νικηθεί. Ένας νέος κόσμος φανερώνεται, ένας κόσμος που ο ελεύθερος άνθρωπος θα ήταν η υλική και η ηθική αξία και όχι το κράτος.¹²¹

¹¹⁷ [ΣΔΓ], *Λογοδοσία 1952-1953*, σ. 1, Αρχείο Θεοδωροπούλου, φάκ. «Ψήφος», χ. αρ.

¹¹⁸ Γ. Δ. Δασκαλάκης, *Η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, Αθήνα 1953· UN, *The International Bill of Humans Rights*, Ν. Υόρκη 1978, σ. 1.

¹¹⁹ Σ. Σωμερίτης, *Τα ανθρώπινα δικαιώματα*, Αθήνα 1972, σ. 37.

¹²⁰ R. Cassin, *La Declaration Universelle des Drois de l' Homme de 1948*, Παρίσι 1958, σ. 8.

¹²¹ Δ. Σαμίου, *ό. π.*, σ. 313-314

Η Διεθνής Σύμβαση για τα πολιτικά δικαιώματα των γυναικών ξεκίνησε να υπογράφεται από τα κράτη-μέλη στις 31 Μαρτίου 1953 και είχε προγραμματιστεί να μπει σε ισχύ από τις 4 Ιουλίου 1954. Η ελληνική κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Α. Παπάγο, θέλησε γρήγορα να υπογράψει τη σύμβαση την 1η Απριλίου 1956, ενώ τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους, την επιβεβαίωσε με εσωτερικό νόμο.¹²² Έτσι οι ελληνικές κυβερνήσεις έσπευσαν και ενήργησαν γρήγορα να θέσουν σε ισχύ τον νόμο για την ισοπολιτεία των Ελληνίδων, πριν μπου σε ισχύ οι διεθνείς συμβάσεις.¹²³

5.5. Η πρώτη ψήφος Ελληνίδων γυναικών σε βουλευτικές εκλογές (18.1.1953)

Ο ξαφνικός θάνατος του βουλευτή Θεσσαλονίκης του ΕΣ, Βασίλειου Μπακονίκα τον Δεκέμβριο του 1952, έφερε σε πρώτο πρόσωπο των βουλευτικών εκλογών τις Ελληνίδες γυναίκες, ως άτομα που έχουν το δικαίωμα να συμμετάσχουν σαν ψηφοφόροι στις εκλογές, αλλά και ως υποψήφιες με πιθανότητες εκλογής τους, για πρώτη φορά. Η έδρα της βουλής, χρειαζόταν να καλυφθεί. Ύστερα από τις εκλογές του Νοεμβρίου, στις οποίες δεν είχε δοθεί στις γυναίκες η δυνατότητα να συμμετάσχουν, παρά το γεγονός ότι είχαν ήδη αποκτήσει το δικαίωμα, η ΕΣΣ μίλησε στην Κυβέρνηση Παπάγου ικετευτικά, ώστε να μη μείνουν εκτός συμμετοχής και αυτή τη φορά οι γυναίκες. Η παραπάνω πρόταση αναλύθηκε στο Υπουργικό Συμβούλιο και έγινε αποδεκτή, κάτι που χαροποίησε τις οργανωμένες Ελληνίδες, οι οποίες έτρεξαν να ευχαριστήσουν τον Παπάγο.¹²⁴

Με βάση τον εκλογικό νόμο, οι γυναίκες που είχαν δικαίωμα ψήφου, χωρίζονταν σε τρεις κατηγορίες: ήταν εκείνες που είχαν εξασφαλίσει τη θέση τους στους οριστικοποιημένους καταλόγους μέχρι το 1951, εκείνες που είχαν καταγραφεί μετά τις εκλογές του 1951 και εκείνες που κλήθηκαν να εισαχθούν στους καταλόγους, με βάση το νόμο 2159. Αυτές είχαν την υποχρέωση να πάνε στο αστυνομικό τμήμα της περιοχής στο οποίο είχε εκδοθεί η Αστυνομική τους ταυτότητα, παραδίδοντας ορισμένα δικαιολογητικά, τα οποία ήταν τα εξής: πιστοποιητικό δήμου η κοινότητας (ότι δηλαδή ήταν εγγεγραμμένες στο δημοτολόγιο) και ότι είχαν ηλικία μεγαλύτερη του 21^{ου} έτους, ακόμα χρειαζόνταν το

¹²² Νομοθετικόν Διάταγμα 2620 «Περί κυρώσεως της Συμβάσεως περί πολιτικών δικαιωμάτων της γυναικός, υπογραφείσης εν Νέα Υόρκη τη 1^η Απρ. 1953», ΦΕΚ Α' 269 (28.9.1953), σ. 1951-1957.

¹²³ Δ. Σαμίου, *ό. π.*, σ. 314

¹²⁴ Δ. Σαμίου, *ό. π.*, σ. 331

δελτίο ταυτότητας, το δελτίο τροφίμων, το πιστοποιητικό ποινικού μητρώου και δύο φωτογραφίες. Για όσες δεν ήταν εγγεγραμμένοι στο δημοτολόγιο, έπρεπε να προσκομίσουν επιπλέον τη ληξιαρχική πράξη γέννησης ή γάμου μαζί με πιστοποιητικό ιθαγένειας του πατέρα ή του συζύγου αντίστοιχα. Η καταγραφή των ατόμων που είχαν δικαίωμα ψήφου, γινόταν από εξειδικευμένες επιτροπές που απαρτιζόνταν από στελέχη της αστυνομίας, δημοτικούς και κοινοτικούς υπαλλήλους, εκπροσώπους των κομμάτων και εκπροσώπους των γυναικείων οργανώσεων.¹²⁵

Κομματικές υποψήφιες στην εκλογική αναμέτρηση που έγινε στο νομό Θεσσαλονίκης, ήταν η Βιργινία Ζάννα και η Ελένη Σκούρα (από την μεριά των γυναικών).¹²⁶ Έθεσαν υποψηφιότητα και η Μερόπη Βασιλικού και η Σταυρούλα Κωστοπούλου και η Αγγελική Τσάκωνα, ως ανεξάρτητες όμως.¹²⁷

Οι δύο βασικές ανταγωνίστριες, ήταν η Σκούρα και η Ζάννα. Η μια υποστήριζε το υπερσυντηρητικό και αντικομμουνιστικό καθεστώς, ενώ η αντίπαλος μαχόταν για ένα φιλελεύθερο και δημοκρατικό πολίτευμα.

Στις εκλογές της 18^{ης} Ιανουαρίου 1953 ψήφισαν 140.612 άτομα. Η εκλεγείσα Ε. Σκούρα έλαβε 47.121 ψήφους, τις περισσότερες που είχαν συγκεντρωθεί από γυναίκες εκλογείς.¹²⁸ Την επομένη των εκλογών, στον Τύπο τονιζόταν ότι οι ψηφοφόροι της Θεσσαλονίκης είχαν την τιμή να ψηφίσουν πρώτοι για την διάκριση μιας γυναίκας στο βουλευτικό αξίωμα. Ωστόσο, τονίστηκε επίσης ότι η υπόδειξη γυναικών υποψηφίων είχε στεναχωρήσει πολλούς άνδρες, οι οποίοι θεώρησαν υπερβολή την απονομή και του δικαιώματος του εκλέγεσθαι στις γυναίκες, γεγονός που επιβεβαιώθηκε από τη μεγάλη απουσία τους από την ψηφοφορία.¹²⁹

Την 1^η Φεβρουαρίου 1953, με την παρουσία της συνυποψήφιας Β. Ζάννας εορτάστηκε η εκλογή της πρώτης Ελληνίδας βουλευτή. Η Σκούρα μπήκε στην είσοδο της αίθουσας του Κοινοβουλίου στις 2 Φεβρουαρίου 1953. Όταν ανέβηκε στο Βήμα για να δώσει τον όρκο της, στην αίθουσα ξέσπασαν χειροκροτήματα ενώ πολλοί βουλευτές φώναζαν «άξια!». Ο πρόεδρος της Βουλής χαρακτήρισε εκείνη την ημέρα σταθμό στην ιστορία του ελληνικού κοινοβουλίου. Μη γνωρίζοντας δε πώς να την προσφωνήσει, την αποκάλεσε «*πρώτη ελληνίδα βουλευτίδα*» και της έδωσε θερμά

¹²⁵ Δ. Σαμίου, *ό. π.*, σ. 331

¹²⁶ Σ. Π. Λεπτοκαρίδης, *Η πρώτη Ελληνίδα βουλευτής. Ο θηλυκός επαναστάτης*, Αθήνα 2003.

¹²⁷ «Ο Συναγερμένος έδωσε στη Βουλή την πρώτη Ελληνίδα βουλευτίνα», *Εμπρός*, 20.1.1953

¹²⁸ Γ. Μπαλή / Γ. Τζιοβάρης, Ελένη Σκούρα: *Η πρώτη ελληνίδα βουλευτής*, Βουλή και Ευρωβουλή 4, 1998, σ. 18-19.

¹²⁹ Δ. Σαμίου, *ό. π.*, σ. 333

συγχαρητήρια, με την προτροπή: «*Βουλεύου πάντοτε τ' αγαθά*».¹³⁰ Η Σκούρα σε απάντησή της τόνισε, ότι ήταν πολύ σημαντική η μέρα εκείνη και για τη δική της ζωή, αλλά και για όλες τις Ελληνίδες. Ανέφερε πως ένιωθε ιδιαίτερα συγκινημένη αφού καταλάβαινε την ιστορική ευθύνη που θα είχε πλέον στους ώμους της.

Ο Εμμανουήλ Μπακλατζής δεν παρέλειψε να πει ότι με την παροχή εκλογικού δικαιώματος στις Ελληνίδες ολοκληρώθηκε η δημοκρατία και η ισότητα των δύο φύλων και συμπλήρωσε τα λόγια του με τα εξής: «*Εν τω προσώπω της κυρίας Σκούρα, χαιρετίζομεν την Ελληνίδα, την μητέρα και αδελφήν, που εις όλους τους σκληρούς [...] αγώνας, εστάθη εις το πλευρό των ανδρών [...] συμπαραστάτρια και πολλάκις εκούσιον θύμα εις τον βωμόν του Ελληνικού μεγαλείου*».¹³¹

Από τότε και έπειτα, οι Ελληνίδες εξακολουθούσαν να λαμβάνουν μέρος σε εθνικές εκλογές, από όπου και εκλέχθηκαν υποψήφιος του ΕΣ. Βουλευτικές εκλογές διεξήχθησαν στον Έβρο στις 27.9.1953, στην Επίδαυρο στις 6.12.1953, στη Δράμα στις 24.1.1953, στη Θεσσαλονίκη στις 24.1.1953 και στη Φθιώτιδα στις 14.3.1953.¹³² Ακόμα, πολύ μεγάλη ήταν η συμμετοχή των γυναικών στις δημοτικές εκλογές του Νοεμβρίου το 1954. Με την ολοκληρωτική συμμετοχή των γυναικών στο εκλογικό σώμα, ο συνολικός αριθμός των εκλογέων αυξήθηκε κατά πολύ. Το 1958 ο αριθμός των Ελλήνων ψηφοφόρων άγγιξε τα 3.864.000.¹³³

¹³⁰ Δ. Σαμίου, *ό. π.*, σ. 334

¹³¹ Δ. Σαμίου, *ό. π.*, σ. 335.

¹³² Η. Νικολακόπουλος, *Η καρακτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές 1946-1967*, Αθήνα 2001, σ. 165.

¹³³ Βουλή των Ελλήνων, Μητρώων Γερουσιαστών ετών 1929-1935 και Βουλευτών από της Γ' Αναθεωρητικής Βουλής 1935 μέχρι της Ε' Αναθεωρητικής Βουλής 1974, Αθήνα 1977, σ. 92-94.

5.6. Η συνέχιση των προσπαθειών για ισοπολιτεία (1952-1956)

Με το νομοθετικό διάταγμα 3026, οι Ελληνίδες πήραν το δικαίωμα να εκλέγονται στα διοικητικά συμβούλια των Δικηγορικών Συλλόγων.¹³⁴ Εν συνεχεία, διεκδίκησαν και κατέκτησαν την ικανότητα να διορίζονται ως ένορκοι.¹³⁵ Ακόμα με το νομικό σχέδιο του 3082 ξεκίνησαν να προσλαμβάνονται ως συμβολαιογράφοι και να παραβρίσκονται ως μάρτυρες σε συμβολαιογραφικές πράξεις.¹³⁶ Ο δημοτικός και κοινοτικός κώδικας, το ίδιο χρονικό διάστημα σφράγισε την ισότητα εκλογικών δικαιωμάτων για τις εκλογές της τοπικής αυτοδιοίκησης.

Στις 8 Απριλίου 1955, ψηφίστηκε στη Βουλή η ισότητα πρόσβασης των Ελληνίδων στις δημόσιες θέσεις. Υπήρχαν όμως ορισμένες παρεκκλίσεις από τον κανόνα. Οι γυναίκες μπορούσαν να αναλάβουν ελάχιστες και βοηθητικές υπηρεσίες στη χωροφυλακή, στην δασοφυλακή, στην αστυνομία, το λιμενικό και στο πυροσβεστικό σώμα, καθώς και στις Ένοπλες Δυνάμεις, με το σκεπτικό ότι είχαν φυσικές ιδιαιτερότητες.¹³⁷

Οι Ελληνίδες συνέχιζαν να εγγράφονται στους εκλογικούς καταλόγους και να λαμβάνουν μέρος σε εκλογικές διαδικασίες. Σε κοινότητες που δεν υπήρχαν εκλογικά βιβλιάρια, οι ψηφοφόροι εγγράφονταν σε διαφορετικούς καταλόγους ανάλογα με το φύλο τους, ενώ στους μεγάλους δήμους ψήφιζαν σε διαφορετικά εκλογικά τμήματα.¹³⁸ Λίγο πριν από τις βουλευτικές εκλογές του 1956, η ΕΣΣ έστειλε υπόμνημα τους αρχηγούς των πολιτικών κομμάτων με το οποίο τους παρακινούσε να συμπεριλάβουν γυναίκες ως υποψήφιες στα ψηφοδέλτια. Οι γυναίκες ήταν ελάχιστες.

Στις 19 Φεβρουαρίου 1956, ο νέος πρωθυπουργός και αρχηγός της ΕΡΕ, Κωνσταντίνος Καραμανλής, διόρισε ως Υπουργό Κοινωνικής Πρόνοιας την Λ. Τσαλδάρη, την πρώτη γυναίκα στην Ελλάδα που ανέλαβε υπουργικά καθήκοντα. Ο διορισμός μιας γυναίκας ως Υπουργού της δεξιάς, ήταν μία μεμονωμένη πολιτική κίνηση, ένα αντάλλαγμα για τις υπηρεσίες που είχε προσφέρει η Τσαλδάρη στη μάχη κατά του αριστερού κινδύνου στο εσωτερικό της χώρας και υπέρ των εθνικών συμφερόντων του ΟΗΕ. Ωστόσο, ούτε η ίδια εκλέχθηκε ή αναδείχτηκε ξανά σε

¹³⁴ Νομοθετικόν Διάταγμα 3026 «Περί του Κώδικος των δικηγόρων», ΦΕΚ Α'/235 (8.10.1954), σ.1913-1948. Η πρώτη δικηγόρος που εκλέχθηκε ήταν η Α. Ρουσοπούλου.

¹³⁵ Νομοθετικόν Διάταγμα 3075 « Περὶ τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του κωδικοποιημένου νόμου 5026 “περὶ Δικαστηρίου Κακουργιδικόν”», ΦΕΚ Α'/242 (9.10.1954), σ. 2005-2008.

¹³⁶ Νομοθετικό Διάταγμα 3082 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως διατάξεων τινών περὶ Συμβολαιογράφων», ΦΕΚ Α'/257 (14.10.1954), σ. 2154-2157.

¹³⁷ Νόμος 3192 « Περὶ των ασκουμένων υπό των γυναικῶν δημοσίων λειτουργημάτων και διορισμού αυτών εις δημοσίας θέσεις», ΦΕΚ Α' /95 (21.4.1955), σ. 597-598.

¹³⁸ Κ. Κουτσιλιός, *Το Σύνταγμα της Ελλάδος και η εκλογική νομοθεσία*, Θεσσαλονίκη 1957, σ. 46.

ανάλογη θέση εξουσίας, ούτε άλλη γυναίκα διορίστηκε στη θέση του υπουργού μέχρι τη Μεταπολίτευση τον Ιούλιο του 1974. Πάντως, η ανάληψη υπουργικών καθηκόντων από την Τσαλδάρη, έφερε ιδιαίτερη χαρά στο φεμινιστικό κόσμο.

Πάντως αποδείχθηκε ότι οι άντρες δεν έδειξαν να συμφωνούν στην ιδέα της ενεργής συμμετοχής των γυναικών στα κοινά. Ο δρόμος εξακολούθησε να είναι δύσκολος και η συμμετοχή των γυναικών στα ψηφοδέλτια των κομμάτων, ήταν για χρόνια απλώς συμβολική, παρά τις προσπάθειες των γυναικείων οργανώσεων. Το ποσοστό των εκλεγμένων γυναικών βουλευτών του 1956 ήταν 0,66%, ενώ στις εκλογές του 1958 ανέβηκε στο 1,33%. Το 1961 εκλέχθηκαν μόνο τρεις γυναίκες βουλευτές με το ΠΑΜΕ, ενώ το 1963 εκλέχτηκε μόνο μία με την ΕΔΑ. Τα πολιτικά κόμματα παρέμεναν ανδροκρατούμενα.¹³⁹

5.7. Νομικές ρυθμίσεις (1952-1967)

Το 1951 ιδρύθηκε ο *Ελληνικός Συναγερμός*, ο οποίος το 1955 μετονομάστηκε σε *Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση* (Ε.Ρ.Ε), ο οποίος άνηκε στη συντηρητική ομάδα και κατάφερε να μονοπωλήσει την εξουσία για δύο σχεδόν δεκαετίες.

Κάτω από τον μανδύα του δημοκρατικού καθεστώτος, ήλεγχε τον κρατικό μηχανισμό και έκανε νόμιμες τις ιδεολογικές πρακτικές του και τα μη προοδευτικά και συντηρητικά πρότυπα. Από την αρχή έκανε πράξη μία πολιτική αποκλεισμού των αριστερών δυνάμεων ολοκληρώνοντας ένα συνεχές και επίμονο αγώνα εξόντωσής τους. Η εξωτερική και εσωτερική πολιτική της χώρας ελέγχεται απόλυτα από εθνικιστική κοσμοθεωρία και αντικομμουνιστικό πνεύμα και χαρακτηρίζεται από την ακύρωση της αρχής της λαϊκής κυριαρχίας. Οποιαδήποτε έλλειψη υπακοής και απειθαρχίας στο καθεστώς, χαρακτηριζόταν ως συμπεριφορά αντεθνική. Έτσι οι πολίτες διχάστηκαν σε εθνικόφρονες και μη. Οι μεν εθνικόφρονες απολάμβαναν όλα τα πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα, ενώ οι μη εθνικόφρονες δεν επιτρεπόταν να συμμετέχουν στα του κράτους και στους θεσμούς. Η διπολική αυτή πολιτική, είχε επιρροή και στο γυναικείο κίνημα, γιατί μέσω αυτής παράχθηκαν συγκεκριμένα πρότυπα που υπερείχαν στο επίσημο γυναικείο κίνημα και η μη ακολούθησή τους,

¹³⁹ Δ. Σαμίου, *ό. π.*, σ. 341.

σήμαινε αποκλεισμό των ατόμων που διαφωνούσαν με την άποψη που επικρατούσε.¹⁴⁰

Από τις αρχικές ενέργειες της συντηρητικής κυβέρνησης, ήταν η προσπάθεια για οικονομική συγκρότηση εκ νέου της χώρας, η οποία έχει δεχθεί πολλές καταστροφές κατά τη διάρκεια της γερμανικής κατοχής και του εμφυλίου πολέμου. Από το 1952 έως το 1963 η αγροτική παραγωγή διπλασιάστηκε, αυξήθηκε στα 100% η βιομηχανική παραγωγή, η ναυτιλία αναπτύχθηκε σε παγκόσμιο επίπεδο, αυξήθηκαν τα εθνικά εισοδήματα και φυσικά το κατά κεφαλήν εισόδημα.

Η προτίμηση του δημόσιου τομέα ταυτίζεται και συμφωνεί με την ανάπτυξη της οικονομίας των πόλεων, κάτι που είχε ως συνέπεια την εγκατάλειψη της ύπαιθρο από τον αγροτικό πληθυσμό και την μόνιμη εγκατάστασή του στα μεγάλα αστικά κέντρα, δηλαδή την αστυφιλία. Έτσι η μετακίνηση των ατόμων από τις αγροτικές περιοχές στις αστικές μείωσε την απασχόληση της γεωργικής παραγωγής. Το 1940 η γεωργία απασχολούσε το 60% των εργαζομένων, το 1952 το 56,8% και το 1961 το 53,4%. Παράλληλα με την αστυφιλία αναπτύχθηκε και η μετανάστευση, η οποία είχε μεγάλη επίδραση όχι μόνο στην οικονομία, αλλά και στην κοινωνία. Κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1950-1960, χιλιάδες Έλληνες και Ελληνίδες μετανάστευσαν στις δυτικές χώρες, κυρίως στο Βέλγιο και στη Γερμανία και αργότερα στην Αμερική, τον Καναδά και την Αυστραλία, αποζητώντας ένα καλύτερο μέλλον.

Η απόκτηση πολιτικών δικαιωμάτων και είσοδος του γυναικείου φύλου στη μισθωτή εργασία δεν αλλάζει τη θέση της γυναίκας, η οποία παραμένει κατώτερη. Πέρα από την επέκταση της δραστηριότητας της γυναίκας στο δημόσιο χώρο, αυξήθηκαν και οι ευθύνες της στον ιδιωτικό, με αποτέλεσμα να επιβαρύνεται ακόμα περισσότερο η θέση της.

Παρά τις αλλαγές που έγιναν στην Ελληνική κοινωνία μετά τον πόλεμο, η οικογένεια εξακολουθούσε να καταλαμβάνει πρωταρχική θέση ως θεσμός και να θεωρείται η βάση του έθνους και της κοινωνικής συνοχής. Μετά τη λήξη του πολέμου η παραδοσιακή μορφή της κοινωνίας αρχίζει να διαφοροποιείται, κυρίως εξαιτίας του όλο και αυξανόμενου αριθμού γυναικών που μπήκε στην αγορά εργασίας. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει, ότι η θέση της γυναίκας μέσα στην οικογένεια είχε αλλάξει. Αντιθέτως, ο παραδοσιακός της ρόλος συνέχισε να είναι αυστηρά

¹⁴⁰ Κ. Τσουκαλάς, *Κράτος, Κοινωνία, Εργασία στη Μεταπολεμική Ελλάδα* (β' έκδοση), Αθήνα 1987, σ. 65.

προδιαγραμμένος. Η ακριβής τήρησή του εξακολουθούσε να δέχεται τον αυστηρό κοινωνικό έλεγχο μέσω του συγγενικού δικτύου, αλλά και των υπολοίπων μελών της οικογένειας.¹⁴¹

Μία σημαντική αλλαγή αναφορικά με την οικογένεια σημειώνεται στο θέμα της προίκας, η οποία κατά την περίοδο αυτή θεωρείται πιο σημαντική. Στις αγροτικές περιοχές εξακολουθεί να είναι ένα μέσο μεροληπτικής στάσης εναντίον των κατοίκων, αλλά και στις καινούργιες αστικές περιοχές η προίκα θεωρείται πάρα πολύ σημαντικός παράγοντας κοινωνικού διαχωρισμού.

Σχετικά με την εκπαίδευση, όπως έχει ήδη αναφερθεί, η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929 άνοιξε τον δρόμο για την ένταξη των γυναικών στην εκπαίδευση αποτελώντας έτσι μία τομή στην πρόσβασή τους στην επίσημα παρεχόμενη γνώση. Με τις νομοθετικές ρυθμίσεις, η εκπαίδευση έγινε προσβάσιμη σε όλες τις βαθμίδες για τα κορίτσια. Ο αριθμός των αναλφάβητων γυναικών μειώθηκε εντυπωσιακά σε σύγκριση με τις προηγούμενες περιόδους, όχι όμως συγκριτικά με τους άντρες. Το 1951 ο αριθμός των αναλφάβητων γυναικών αποτελεί το 35% συγκριτικά το 11% των ανδρών. Το ποσοστό μειώνεται το 1961 σε 27% αναλογικά με το 8% των ανδρών και το 1971 είναι πάλι 27% για τις γυναίκες, σε σύγκριση με το 6% των ανδρών.

Χρηματικοί λόγοι ώθησαν πολλά άτομα να μετακινηθούν στις πόλεις για εξασφάλιση εργασίας, κυρίως τα άτομα του γυναικείου φύλου. Παρατηρήθηκε μία ανοδική πορεία στα ποσοστά της γυναικείας οικονομικής δραστηριοποίησης, η οποία είχε αρχίσει κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου και εξακολούθησε να υφίσταται μετά τον πόλεμο, μεγαλώνοντας τον χώρο των γυναικείων δραστηριοτήτων. Οι γυναίκες που μεταφέρθηκαν στις πόλεις από τις αγροτικές περιοχές, μπήκαν στην αγορά εργασίας σε μεγαλύτερο ποσοστό σε σύγκριση με αυτές που ήδη διέμεναν στην πόλη. Επομένως, ένας σημαντικός λόγος που μεταφέρθηκαν στις πόλεις οι γυναίκες, ήταν οι οικονομικές συνθήκες. Η εξέλιξη του γυναικείου οικονομικά ενεργού αριθμού, δείχνει μία ανοδική πορεία. Το 1951 ο αριθμός των ενεργών οικονομικά γυναικών αποτελούσε το 16%, το 1961 το 34%, ενώ το 1971 αποτελούσε το 25%. Γίνεται φανερό λοιπόν μία αύξηση μεταξύ των οικονομικά ενεργών γυναικών στις δεκαετίες του 1951 με 1961 και μία πτώση το 1961 με 1971.

¹⁴¹ Π. Παπαγεωργίου, *Ηγεμονία και Φεμινισμός*, Αθήνα 2008, σ. 293-294.

Το κομμάτι που οι γυναίκες απασχολούνταν περισσότερο εξ αρχαιοτάτων χρόνων, ήταν ο τομέας της εκπαίδευσης, δηλαδή η κατεύθυνση της απασχόλησης των γυναικών συνεχίζει το ίδιο μονοπάτι της εποχής του μεσοπολέμου. Εξακολουθούν να εργάζονται ως εκπαιδευτικοί στην Πρωτοβάθμια ή Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Η απομόνωση των γυναικών και η απομάκρυνσή τους από τις άλλες εργασίες, πέραν του επαγγέλματος της εκπαίδευσης, ήταν και ο λόγος που οι γυναίκες έθεσαν εργασιακά αιτήματα και γύρεψαν να αποκτήσουν τη δυνατότητα να αυξήσουν την έκταση την εκπαίδευσή τους και σε άλλα κομμάτια που θα τους έδιναν τη ικανότητα, να αποκτήσουν εφόδια, ώστε να λαμβάνουν μέρος σε περισσότερους κλάδους της οικονομίας. Ακόμα, ζήτησαν από το κράτος να τους δώσει περισσότερα δικαιώματα, όπως ολοκληρωμένη και ανεξάρτητη φορολόγηση αλλά και βαθμολογική εξέλιξη στο δημόσιο και ιδιωτικό τομέα.¹⁴²

Το κράτος, ακολουθώντας την τακτική του και κάτω από την πίεση των γυναικών, εξαναγκάστηκε να κάνει κάποιες παραχωρήσεις, χωρίς ωστόσο να βελτιώσει τις συνθήκες εργασιακής απασχόληση των γυναικών σε μεγάλο βαθμό. Το 1954, έγινε επιτρεπτό και στις Ελληνίδες να προσλαμβάνονται σε όλες τις θέσεις, εκτός από τα εκκλησιαστικά αξιώματα και τις βασικές στρατιωτικές υπηρεσίες και έτσι ένα καινούργιο κομμάτι άνοιξε για την επαγγελματική αποκατάσταση της Ελληνίδας γυναίκας. Με τις νομοθετικές ρυθμίσεις αυτές, δόθηκε μεγαλύτερη δυνατότητα στις γυναίκες να εισέλθουν στην αγορά εργασίας αλλά και σε περισσότερους τομείς, κυρίως στον πρωτογενή τομέα.

Ως προς τα κομμάτια απασχόλησης, οι γυναίκες από χαμηλότερα στρώματα, εργάζονται σαν υπηρέτριες. Το επάγγελμα αυτό, όπως και εκείνο της δασκάλας, συνέχιζε να αποτελεί σταθερή και βασική απασχόληση για τις γυναίκες, τόσο για να καλύψουν τις δικές τους ανάγκες, όσο και αυτές ολόκληρης της οικογένειας. Κατά βάση, οι γυναίκες που προέρχονταν από αγροτικές περιοχές και δεν ήταν ειδικευμένες, δούλευαν στη βιομηχανία, τη βιοτεχνία, το εμπόριο και την παροχή υπηρεσιών. Πολλές γυναίκες από χαμηλότερα στρώματα, που δεν μπορούσαν να βρουν δουλειά, κατέφευγαν στο περιθώριο π.χ. στην πορνεία. Τέλος, αρκετές γυναίκες εργάζονταν, στο κομμάτι του σπιτιού, το αποκαλούμενο «φασόν», μια εργασία που δεν ήταν καταγεγραμμένη επίσημα. Σε αναλογία με την περασμένη περίοδο, οι γυναίκες εργάζονταν περισσότερο, όμως ακόμα εξακολουθούσαν να

¹⁴² Π. Παπαγεωργίου, *ό. π.*, σ. 301-303.

υπάρχουν αρκετές άνεργες. Παρά το άνοιγμα στην αγορά εργασίας, στην απογραφή του 1961, το σύνολο των ανέργων γυναικών αποτελούσε το 17% στην περιφέρεια της πρωτεύουσας.¹⁴³

Αναφορικά με το γυναικείο κίνημα, στην αρχή της περιόδου, δεν έγιναν μεγάλες κινητοποιήσεις, χωρίς να υποστηρίξουμε την άποψη ότι το γυναικείο κίνημα είχε τη δραστηριοποίηση αλλά και τον ιδεολογικό προσανατολισμό που είχε αναπτύξει κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου. Ένας λόγος έλλειψης ενέργειας του γυναικείου κινήματος, είναι το γενικό συναίσθημα γενικής ευφορίας που επικράτησε μετά την απόκτηση πολιτικών δικαιωμάτων, καθώς οι γυναίκες ένιωσαν, ότι είχαν καταφέρει τους κύριους στόχους τους. Ο κυριότερος όμως, ήταν η επικράτηση των γυναικείων οργανώσεων που ανήκαν στην συντηρητική παράταξη, που δεν έβλεπαν λόγο ρήξης με την παράταξη. Αυτή η κοινωνικοοικονομική κατάσταση της χώρας δεν έδινε τη δυνατότητα στις μη προοδευτικές γυναίκες να δίνουν προτεραιότητα στα αιτήματά τους. Αντίθετα μάλιστα, είχαν συνταχτεί με την πολιτική που ασκούσε το κράτος και έδιναν βάση σε ένα είδος μη επιθετικού αλλά αμυντικού και εσωστρεφή εθνικισμού, σε συνδυασμό με το αντικομμουνιστικό κλίμα που κυριαρχούσε. Παρόλα αυτά, τη δεκαετία του 1960 με τις αλλαγές που έγιναν στο εσωτερικό της χώρας, αλλά και την επίδραση εξωτερικών γεγονότων, οι γυναίκες επιχειρούσαν να πιέσουν το ελληνικό κράτος. Αυτό με μεγάλη απροθυμία, αλλά και λόγω της πίεσης που του ασκούταν, ξεκίνησε να κάνει περισσότερες παραχωρήσεις, όχι για να κάνει πιο εύκολη τη ζωή των γυναικών και να τις διευκολύνει, αλλά για να διευκολυνθεί το ίδιο το κράτος.

Την ίδια χρονική περίοδο, μια καινούργια θεωρία έκανε την εμφάνισή της γύρω από την έννοια του φύλου. Μια θεωρία η οποία επηρέασε και τις Ελληνίδες γυναίκες. Το 1952, η Σιμόν ντε Μποβουάρ, δημοσίευσε το βιβλίο της το *Δεύτερο Φύλο*, στο Παρίσι, τονίζοντας τη σημασία της άρνησης όχι μόνο των γυναικών και του ρόλου τους, αλλά και της γυναίκας ως έννοια. Οι απόψεις της, είχαν μεγάλη επιρροή στο ελληνικό γυναικείο κοινό. Το 1963, άρχισε να οργανώνεται μία ομάδα γυναικών της *Ελληνικής Δημοκρατικής Αριστεράς* (ΕΔΑ), η οποία με πρωτοβουλία της ανέθεσε τη μελέτη των γυναικείων προβλημάτων σε συγκεκριμένη επιτροπή, την *Επιτροπή Πρωτοβουλίας*, και αποφάσισαν να ιδρύσουν μία γυναικεία οργάνωση. Στις 11 Μαΐου 1964, ιδρύθηκε η *Πανελλαδική Ένωση Γυναικών* (ΠΕΓ). Οι σκοποί της

¹⁴³ Π. Παπαγεωργίου, *ό. π.*, σ. 305-306.

αφορούσαν στην οικονομική, πολιτική, νομική ισότητα στην ενεργοποίηση των γυναικών για μεγαλύτερη συμμετοχή στα συνδικάτα, στην προστασία του παιδιού, στα πολιτικά τους καθήκοντα, αλλά και σε πιο ευρεία θέματα, όπως την διάδοση της δημοκρατίας, τη διαφύλαξη της ειρήνης και την ανάπτυξη της συνεργασίας με τις γυναίκες όλου του κόσμου.

Προκειμένου να φέρουν στη δημοσιότητα τα αιτήματά τους, οι γυναίκες που ήταν στην ομάδα της ΠΕΓ, εξέδιδαν το *Δελτίο*, το οποίο κυκλοφόρησε από τον Οκτώβριο του 1964, μέχρι τη διάλυση της Ένωσης από τη δικτατορία, τον Απρίλιο του 1967. Η στρατιωτική δικτατορία του 1967, ανέστειλε οποιαδήποτε δραστηριότητα όλων των οργανώσεων, συμπεριλαμβανομένων και των γυναικείων. Αυτές που θα λειτουργήσουν είναι οι οργανώσεις που άνηκαν στη συντηρητική παράταξη, οι οποίες όμως δεν είχαν ούτε αρκετά μέλη, ούτε και ουσιαστικά αιτήματα.¹⁴⁴

¹⁴⁴ Π. Παπαγεωργίου, *ό. π.*, σ. 308-309.

Επίλογος

Καθώς η ελληνική κοινωνία προοδεύει με το πέρασμα των χρόνων και υπάρχουν αλλαγές στην καθημερινότητα των ανθρώπων προς το καλύτερο, οι παραδοσιακές αξίες, οι στάσεις ζωής οι αντιλήψεις ως προς τις διαφυλικές σχέσεις συνεχίζουν να υπάρχουν αφού σε ορισμένα κομμάτια, οι Έλληνες συνεχίζουν να αντιστέκονται στις αλλαγές που έχουν να κάνουν με τις σχέσεις των φύλων μεταξύ τους. Η ιδέα της διαφοροποίησης του ιδιωτικού και δημόσιου χώρου για τις γυναίκες αρχίζει να αλλάζει. Πλέον, οι γυναίκες ζητούν εργασία με τη βοήθεια, την προτροπή και την ενθάρρυνση των γονέων τους, εργάζονται και προσπαθούν να χτίσουν καριέρες. Αυτή η αλλαγή συμπεριφοράς είναι επαναστατική και ριζοσπαστική, αν φανταστεί κανείς ότι δύο γενιές πριν οι γονείς κωλύονταν να δώσουν την άδεια στα κορίτσια να εργαστούν εκτός από το σπίτι τους. Σήμερα, όχι μόνο τους το επιτρέπουν αλλά πολλές φορές ζητούν από τις κόρες τους να δουλέψουν. Αυτό ίσως θεωρήσει κανείς ότι σημαίνει εξάλειψη των παλαιών παραδοσιακών αξιών, εξαφάνιση δηλαδή αυτών των αξιών που περιόριζαν τη γυναίκα αποκλειστικά στον ιδιωτικό χώρο και στο σπίτι. Αυτή δεν είναι ολόκληρη η αλήθεια, αλλά η μισή και με βάση αυτά, μπορεί κάποιος να συμπεράνει ότι πραγματικά οι γυναίκες απελευθερώθηκαν. Οι Ελληνίδες μπορούν να εργαστούν σχεδόν παντού και η συμπεριφορά τους δεν γίνεται αντικείμενο κριτικής από την οικογένεια ή την κοινωνία.

Σε ό,τι αφορά την εκπαίδευση είναι γεγονός πως και εκεί οι γυναίκες παρακολουθούν και αποφοιτούν από την τριτοβάθμια εκπαίδευση και μάλιστα πολλές φορές ο αριθμός τους υπερβαίνει και αυτόν των ανδρών. Πολλές συνεχίζουν τις σπουδές τους σε Πανεπιστημιακό επίπεδο, σε διδακτορικό και ακόμα παραπάνω, προσπαθώντας να δημιουργήσουν και να χτίσουν την καριέρα που ονειρεύονται.

Στην Ελλάδα παρατηρείται ένας ακόμα σημαντικός παράγοντας. Ενώ οι γυναίκες που εργάζονται έχουν καταφέρει να ξεπεράσουν την άρνηση των ανδρών για συμμετοχή τους στη δημόσια σφαίρα, στο ιδιωτικό κομμάτι η ελληνίδα γυναίκα, δεν έχει κάνει πολύ μεγάλη πρόοδο. Οι ελληνίδες γυναίκες εξακολουθούν να έχουν διττό ρόλο, δηλαδή και να εργάζονται εκτός σπιτιού, αλλά και να είναι υπεύθυνες για την ανατροφή των παιδιών τους, αλλά και τη φροντίδα του σπιτιού τους. Αυτό σημαίνει ότι οι Ελληνίδες ακόμα δεν έχουν απελευθερωθεί από τον διπλό ρόλο τους, δηλαδή να εργάζονται και μέσα και έξω από το σπίτι. Οι άντρες δεν ασχολούνται με οικιακές εργασίες, η ηγεμονία των αντρών, στο κομμάτι τουλάχιστον της οικογένειας

κρατάει μία ηγεμονική θέση. Όλες οι δουλειές του σπιτιού περνάνε μόνο από τις γυναίκες.

Πρέπει να σημειωθεί, ότι τα πολιτικά δικαιώματα διαμόρφωσαν την πιο ολοκληρωμένη μορφή της ιδιότητας του πολίτη. Στην Ελλάδα η χρονική απόσταση ανάμεσα στην εδραίωση της ανδρικής καθολικής ψήφου και στην απονομή ίσων πολιτικών δικαιωμάτων στις ελληνίδες γυναίκες, υπήρξε από τις μεγαλύτερες που έχουν παρατηρηθεί στον δυτικό κόσμο.

Οι γυναίκες έχουν αποδείξει τη δυναμική τους σε πολλά κομμάτια, και στο κομμάτι της πολιτικής και στο κομμάτι της δουλειάς, αλλά και στο κομμάτι της οικογένειας και της ανατροφής των παιδιών. Ωστόσο η τελική λύση θα κριθεί στο κατά πόσο και τα δύο φύλα θα σταματήσουν τον παραδοσιακό τρόπο σκέψης, όσον αφορά δηλαδή, την ανδρική και την γυναικεία ιδιότητά τους. Εάν οι άνδρες κατανοήσουν ότι οι ρόλοι με βάση το φύλο είναι κοινωνικοί και όχι φυσικοί και ότι μία υγιής ανθρώπινη σχέση, απαιτεί την ίση αντιμετώπιση και των δύο φύλων, τότε και μόνο, η καταπίεση, η κακομεταχείριση και η εκμετάλλευση των ανθρώπων, λόγω φυλετικής διαφοράς θα πάψει να υφίσταται. Οφείλουμε λοιπόν να είμαστε αισιόδοξοι και πρέπει να προσπαθούμε να αλλάξουν όλα προς το καλύτερο και για τα δυο φύλα στο εγγύς μέλλον. Με τη βοήθεια της παιδείας και των ίδιων των ανθρώπων θα καταφέρουμε να δημιουργήσουμε μια μη σεξιστική και ακόμα πιο δίκαιη κοινωνία.

Χρονολόγιο

- 1887:** Εφημερίς των Κυριών: πρώτες νύξεις για το δικαίωμα ψήφου των γυναικών (Παρρέν)
- 1889:** Συμμετοχή της Κ. Παρρέν στο Συνέδριο Γυναικείων Έργων και Τεχνών (Παρίσι)
- 1893:** Συμμετοχή της Κ. Παρρέν στο Διεθνές Συνέδριο Γυναικών (Σικάγο)
- 1896:** Ίδρυση Ένωσις των Ελληνίδων
- 1908:** Ιδρύεται το Εθνικό Συμβούλιο Ελληνίδων
- 1911:** Ιδρύεται το Λύκειο των Ελληνίδων
- 1915:** Ιδρύεται ο Πατριωτικός Σύνδεσμος Ελληνίδων
- 1921:** Α΄ Εθνικό Γυναικείο Συνέδριο
- 1928:** Συγκέντρωση φεμινιστικών οργανώσεων για την ψήφο (Αθήνα)
- 1929:** Συγκέντρωση για τη γυναικεία ψήφο στη Θεσσαλονίκη (Λευκός Πύργος)
- 1929:** Εκδίδεται η Εφημερίς των Γυναικών- Η Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων δέχεται την παροχή δικαιώματος ψήφου στις Ελληνίδες για τις δημοτικές εκλογές, με τους περιορισμούς της ηλικίας και της εγγραματοσύνης
- 1930:** Εκδίδεται η Εφημερίς των Ελληνίδων
- 1930:** Υπογραφή διατάγματος «*Περί παροχής εις τας γυναίκας δικαιώματος ψήφου κατά τας δημοτικές και κοινοτικές εκλογάς*»
- 1933 (Μάιος):** Ιδρύεται η Επιτροπή Γυναικών Εκλογέων
- 1933:** Κατατίθεται το σχέδιο νόμου για το εκλέγεσθαι των γυναικών
- 1936:** Ιδρύεται η ΕΟΝ, υπό την καθοδήγηση του Μεταξά
- 1946:** Α΄ Πανελλαδικό Γυναικείο Συνέδριο (Αθήνα)
- 1951:** Πρώτη μαζική συμμετοχή Ελληνίδων
- 1953:** Η Ε. Σκούρα εκλέγεται πρώτη Ελληνίδα βουλευτής με τον ΕΣ
- 1955:** Ψηφίζεται η ισότητα πρόσβασης των Ελληνίδων στις δημόσιες λειτουργίες
- 1956:** Εκλέγεται η πρώτη Ελληνίδα δήμαρχος στην Κέρκυρα (Μ. Δεσύλλα)
- 1967:** Η Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ υπογράφει τη Διακήρυξη για την Εξάλειψη των Διακρίσεων κατά των γυναικών.

Πηγές και Βιβλιογραφία

A. Πηγές

1. Νομοσχέδια-Τροπολογίες Νομοσχεδίων

«Περί τροποποιήσεως διατάξεων της περί δήμων και κοινοτήτων νομοθεσίας»
(17.6.1924)

«Περί χορηγήσεως του δικαιώματος του εκλέγειν και εκλέγεσθαι εις τας γυναίκας»
(4.2.1952)

2. Νόμοι

Νόμος 3363 «Περί εκλογής βουλευτών», ΦΕΚ Α΄/291 (2.9.1926)

Νόμος 3824 «Περί εκλογής βουλευτών», ΦΕΚ Α΄/122 (11.7.1928)

Νόμος 194 «Περί αναθεωρήσεως των εκλογικών καταλόγων», ΦΕΚ Α΄/359
(20.12.1946)

Νόμος 1432 «Περί αναθεωρήσεως των εκλογικών καταλόγων κλπ.», ΦΕΚ Α΄/118
(25.5.1950)

Νόμος 2159 «Περί χορηγήσεως εις τας γυναίκας του δικαιώματος του εκλέγειν και εκλέγεσθαι κατά βουλευτικής εκλογάς», ΦΕΚ Α΄/177 (2.7.1952)

Νόμος 3192 «Περί των ασκουμένων υπο των γυναικών δημοσίων λειτουργημάτων και διορισμού αυτών εις δημοσίας θέσεις» ΦΕΚ Α΄/95 (21.4.1955)

3. Διατάγματα

Νομοθετικόν Διάταγμα 2620 «Περί κυρώσεως της Συμβάσεως περί πολιτικών δικαιωμάτων της γυναικός, υπογραφείσης εν Νέα Υόρκη τη 1^η Απριλίου 1953», ΦΕΚ Α΄/269 (28.9.1953)

Νομοθετικόν Διάταγμα 3026 «Περί του Κώδικος του δικηγόρων», ΦΕΚ Α΄/235
(8.10.1954)

Νομοθετικόν Διάταγμα 3082 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως διατάξεών τινων περί Συμβολαιογράφων», ΦΕΚ Α΄/257 (14.10.1954)

B. Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αβδελά Έ., και Ψαρρά Α. *Ο Φεμινισμός στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Μια ανθολογία*, Αθήνα 1985

Αβδελά Έ., *Δημόσιοι υπάλληλοι γένους θηλυκού. Καταμερισμός της εργασίας κατά φύλα στον δημόσιο τομέα, 1908-1955*, Αθήνα 1990

Αβδελά Έ., *Οι γυναίκες: κοινωνικό ζήτημα, στο Χρ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, τ. Β1*, Αθήνα 2001

Βαρικά Ε., *Η εξέγερση των κυριών. Η γένεση μιας φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα, 1883-1907*, Αθήνα 1996

Βερβενιώτη Τ., *Η γυναίκα της Αντίστασης. Η είσοδος των γυναικών στην πολιτική*, Αθήνα 2013

Βουλή των Ελλήνων., *Μητρώον Γερουσιαστών ετών 1929-1935 και Βουλευτών από της Γ' Αναθεωρητικής Βουλής 1935 μέχρι της Ε' Αναθεωρητικής Βουλής 1974*, Αθήνα 1977

Γονατάς Σ. Ε., *Απομνημονεύματα (1897-1957)*, Αθήνα 1958

Δασκαλάκης Α. Β., *Η Οικουμενική Διακήρυξις των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, Αθήνα 1953

Καναβέλη Ε., *Χαρτογράφηση του φεμινιστικού κινήματος στην Ελλάδα: ιδεολογικοπολιτικές αναζητήσεις και η συνεισφορά του στον δημόσιο χώρο και λόγο*, Αθήνα 2016

Κουτσιλαίος Κ., *Το Σύνταγμα της Ελλάδος και η εκλογική νομοθεσία*. Θεσσαλονίκη 1957

Κουτσοχέρα Ι. Π., *Η γυναικεία ψήφος*. Αθήνα 1945

Λεπτοκαρίδης Σ. Π., *Η πρώτη Ελληνίδα βουλευτής. Ο θηλυκός επαναστάτης*, Αθήνα 2003

Μάνεσης Α. Ι., *Η εξέλιξη των πολιτικών θεσμών*, Αθήνα – Κομοτηνή 1987

Μπαλή Γ. / Τζιοβάρας Γ., *Ελένη Σκούρα: Η πρώτη ελληνίδα βουλευτής*, Αθήνα 1998

Μελετζής Σ., *Με τους αντάρτες στα βουνά, γ' έκδοση*, Αθήνα 1984

Μπιναρδόπουλος Ι., Ρούμπας, Λ., Χλιάπας, Θ., *Η Αιγιαλεία στην Κατοχή και στην Αντίσταση 1941-44*, Αθήνα 1987

Νικολακόπουλος Η., *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές 1946-1967*, Αθήνα 2001

- Ξηραδάκη Κ., *Το Φεμινιστικό κίνημα στην Ελλάδα 1830-1936*, Αθήνα 2020.
- Παντελίδου Μαλούτα Μ., *Μισός αιώνας γυναικείας ψήφου, μισός αιώνας γυναίκες στη Βουλή*. Αθήνα 2006
- Παπαγεωργίου Π., *Ηγεμονία και Φεμινισμός*, Αθήνα 2008
- Ρουσοπούλου Α., *Τι πρέπει να γνωρίζει ο πολίτης*, Αθήνα 1977
- Σαμίου Δ., *Τα πολιτικά δικαιώματα των Ελληνίδων 1864-1952*, Αθήνα 2013
- Σαμίου Δ., *Οι ελληνίδες στην Κατοχή: πόλεμος και ανατροπές, στο Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τ.8*, Αθήνα 2004
- Σβώλου Μ., *Η Θέση του φεμινισμού στην Ελλάδα», Αγώνας της Γυναίκας*, Αθήνα 1924
- Σωμερίτης Σ., *Τα ανθρώπινα δικαιώματα*, Αθήνα 1972
- Τσουκαλάς Κ., *Κράτος, Κοινωνία, Εργασία στη Μεταπολεμική Ελλάδα (β' έκδοση)*, Αθήνα 1987
- Χρήστου Θ., *Τα σύνορα του ελληνικού κράτους και οι διεθνείς συνθήκες (1830-1947)*, Αθήνα 1999.
- Χρήστου Θ., *Από την Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου (1821) έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου (1947)*, Αθήνα 1999.
- Χρήστου Θ., *Προσεγγίσεις στη Νεότερη Ελληνική Ιστορία. Από το Ρήγα Βελεστινλή (1757- 1798) έως την εμπλοκή της Ελλάδας στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (1940-1941)*, Αθήνα 2001.
- Χρήστου Θ., *Πολιτικές και Κοινωνικές Όψεις της Επανάστασης του 1821 - «Με μιαν ομοφώνως αποφασίσαμεν να λάβωμεν τα άρματα»*, Αθήνα 2013.

Ξενόγλωσση

- Cassin R., *La Declaration Universelle des Droits de l' Homme de 1948*, Παρίσι 1948
- Dahlerup D., *The New Women's Movement*, London 1986
- Kollontai, M.Alexandra., *Το γυναικείο ζήτημα. Από την πρωτόγονη κοινωνία στη σύγχρονη εποχή*, Αθήνα 2016

Συντομογραφίες

ΔΕΓ: Διεθνής Ένωση Γυναικών

ΔΕΓΨ: Διεθνής Ένωση για τη Γυναικεία Ψήφο

ΕΔΑ: Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά

ΕΕ: Εκτελεστική Επιτροπή

ΕΛΑΣ: Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός

ΕΟΝ: Εθνική Οργάνωση Νεολαίας

ΕΠΟΝ: Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων

ΕΡΕ: Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση

ΕΣ: Ελληνικός Συναγερμός

ΕΣΕ: Εθνικόν Συμβούλιον Ελληνίδων

ΕΣΣ: Επιτροπή Συνεργαζόμενων Σωματείων

ΛΝ: Λεύτερη Νέα

ΠΑΜΕ: Πανδημοκρατικόν Αγροτικόν Μέτωπον Ελλάδος

ΠΕΓ: Πανελλήνια Ένωσις Γυναικών

ΣΔΓ: Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας

ΣΕΔΓ: Σύνδεσμος Ελληνίδων υπέρ των Δικαιωμάτων των Γυναικών

ΣΕΚΕ: Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδας

ΣΟΓ: Σοσιαλιστικός Όμιλος Γυναικών

ΤΤΤ: Ταχυδρομείο – Τηλέγραφοι - Τηλέφωνο

ΧΕΝ: Χριστιανική Ένωση Νεανίδων

Παράρτημα

Εικόνα εξωφύλλου: Φεμινισμός: η αρχή του πιο γυναικείου κινήματος στην ανθρώπινη ιστορία

Πηγή:

https://www.google.com/search?q=%CE%A6%CE%95%CE%9C%CE%99%CE%9D%CE%99%CE%A3%CE%9C%CE%9F%CE%A3&tbm=isch&ved=2ahUKEwjGm5vyzaL3AhUJ4RoKHePGCz4Q2-cCegQIABAA&oq=%CE%A6%CE%95%CE%9C%CE%99%CE%9D%CE%99%CE%A3%CE%9C%CE%9F%CE%A3&gs_lcp=CgNpbWcQAziHCCMQ7wMQJ1DAB1jAB2DzCGgAcAB4AIABvwKIAb8CkgEDMy0xmAEAoAEBqgELZ3dzLXdpei1pbWfAAQE&scient=img&ei=BfhfYoaFMonCa-ONr_AD&bih=544&biw=1280&hl=el#imgrc=3RfAwwpWr-y5bM&imgdii=3A-ouYZQBQX24M , 20 Απριλίου 2022

Περίληψη

Η διπλωματική, αναφέρεται στο φεμινισμό και στην πορεία των Ελληνίδων από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, έως τα τέλη του '60. Αρχικά, γίνεται αναφορά στα πρώτα στάδια του κινήματος και σε προσωπικότητες φεμινιστριών, όπως της Καλλιρρόης Παρρέν. Τονίζεται η πορεία των γυναικών από τις απαρχές του Μεσοπολέμου, έως το τέλος του Εμφυλίου και αναγράφεται η παρουσία τους σε ΕΑΜΙΚΕΣ οργανώσεις και η προσπάθειά τους για διεκδίκηση πολιτικών δικαιωμάτων. Τονίζεται η πρώτη συμμετοχή σε εκλογές τοπικής αυτοδιοίκησης το 1951 και σε βουλευτικές το 1953. Η εργασία, ολοκληρώνεται με αναφορά στις νομικές ρυθμίσεις του Συντάγματος το 1952, οι οποίες έληξαν το 1967.